

УДК 378:37. 0134:37.036

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Нечепоренко Максим Васильович

ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА КУЛЬТУРА СТУДЕНТА

Монографія

Присвячується 160-річчю
кафедри педагогіки

Харків: ХНУ

2011

УДК 37 (091)(477.7)
ББК 74.03
П 37(09)

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 13 від 26 листопада 2010 р.)

Нечепоренко М.В. Емоційно-вольова культура студента / Монографія. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – 180 с.

ISBN 978-966-623-716-6

Рецензенти: **Бойко А.М.** – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН, завідувач кафедри педагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.
Романовський О.Г. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами, проректор Національного технічного університету (ХПН), лауреат Державної премії України.
Міхільов О.Д. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури і класичної філології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, академік АН ВШ України.

В монографії розглянуто роль і значення загальної емоційно-вольової культури особистості студента з погляду підготовки його до майбутньої професійної діяльності. В книзі подано обґрунтовану систему принципів і прийомів впливу на емоційно-вольовий компонент особистості з метою його професійно-педагогічної підготовки до злагодженої, узгодженої діяльності з учнями, батьками на основі педагогіки співробітництва, взаємопорозуміння та готовності діяти за законами Краси й гармонії. Орієнтація на цілісний емоційно-вольовий компонент творчого характеру та опора на позитивні переживання передбачає сповідання вічних морально-духовних ідеалів та пошук соціальної захищеності через дотримання вимог трьох вічних моральних доброчинників, якими є Віра, Надія, Любов та показ безперспективності й потворності тенденцій до конфліктів, екстремізму, знущання, нудьги, суму, ненависті, заздрощів, розпусти, які, знищуючи красу, нівечать душу самого їх носія та призводять до самознищення.

УДК 37(091)(477.7)
ББК 74.03

ISBN 978-966-623-716-6

© Нечепоренко М.В., 2011
© Харківський національний університет
ім. В.Н. Каразіна, 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Розділ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ.....	12
1.1. Формування емоційно-вольової культури студентів як загальнопедагогічна проблема	12
1.2. Основні поняття проблеми емоційно-вольової культури особистості	39
1.3. Структура емоційно-вольової культури студентів класичних університетів.....	59
1.4. Можливості впровадження засад емоційно-вольової культури в практику освітньої діяльності університету.....	70
Розділ II. ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК УМОВА ПОЗИТИВНОГО ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ КЛАСИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.....	76
2.1. Загальна характеристика технології впливу естетичного виховання на емоційно-вольову культуру студентів.....	76
2.2. Емоційно-вольові можливості мовленнєвої культури й міжособистісного спілкування.....	92
2.3. Методика перевірки умов естетичного впливу виховання на формування емоційно-вольової культури студентів.....	104
Розділ III. СПЕЦКУРС «ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА КУЛЬТУРА СТУДЕНТА».....	109
Розділ IV. УСВІДОМЛЕННЯ КРАСИ ЯК УМОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОВКІЛЛЯ І КОМФОРТНОГО ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОГО СТАНУ ОСОБИСТОСТІ Й ДОВКІЛЛЯ	128
4.1. Аналіз розроблених педагогічних умов формування емоційно-вольового компоненту в системі професійної підготовки студентів.....	150
4.2. Емоційно-вольова культура як основа здорового довголіття	159
ЛІТЕРАТУРА.....	165

ВСТУП

Розглядаючи проблему виховання і емоційно-духовного розвитку особистості взагалі доцільно враховувати не тільки теоретико-методологічне значення теми, але й велике значення розв'язання її для практичної діяльності й завдань. Останнє, безумовно, пов'язане з тими глобальними реформами, які виникли в умовах набуття державної самостійності та її осмислення у відповідності до ідеологічного забезпечення системи освіти. Відродження художньої та матеріальної культури українського народу підвищує вимоги до всього освітньо-виховного процесу, який би став здатним забезпечувати й необхідний рівень соціалізації, професіоналізації і пристосування особистості учня, студента і дорослих поколінь до нових обставин життя. Об'єктивно вимагається підвищення якості діяльності всіх навчальних установ у напрямку максимального забезпечення наукової і практичної підготовки учнів, студентів, спеціалістів здатних до успішної роботи в різних галузях освіти й збереження довкілля. Метою класичних і всіх інших сучасних університетів та інститутів різного спрямування залишається розв'язання завдання щодо озброєння студентів фундаментальними знаннями з профільних дисциплін та методами їх наукового дослідження. Але з'являються нові обставини, які вимагають оволодіння практичними вміннями щодо застосування здобутих знань у реальному досвіді розбудови держави й готовності до адаптації в умовах професійної і громадської діяльності та в умовах сім'ї, в приватних обставинах, забезпечуючи комфорт і успіх у житті.

Завдання стоїть таким чином, щоб через навчання і виховання забезпечити створення гуманістичного толерантного суспільства на засадах засвоєння загальнолюдських цінностей, в центрі яких знаходяться такі показники, як сила, здоров'я, краса, доброчинність, готовність до позитивного розв'язання будь-яких завдань. Формування позитивного доброчинного сприйняття світу, поблажливого ставлення до людей, усього довкілля дозволяє особі відчувати себе захищеною, готовою до взаємодії на засадах співробітництва. Засвоєні вміння і навички забезпечують ідеальний гармонійний розвиток особистості. І, як справедливо відзначають сучасні дослідники, емоційно-вольове й

естетичне виховання і формування відповідної загальної і особистісної культури людини зміцнюють мир і злагоду в суспільстві, стверджують принципи толерантності, які є ефективною умовою розвитку не тільки всієї системи освіти, але й зміцнення авторитету держави, забезпечення миру й злагоди в усьому світі.

Утворення України як незалежної і суверенної держави вимагає від усіх громадян дотримання відповідних вимог і правил поведінки як у своєму повсякденному житті, так і у професійній діяльності та в процесах, які торкаються інших учасників співпраці, довіллі взагалі. Підготовку до виконання належним чином своїх обов'язків молодими поколіннями здійснює педагог. Саме він готує молодь до участі в системі господарювання, вступу до інших навчальних закладів усіх громадян, які стають спеціалістами різних галузей народного господарства, громадськими, політичними діячами. Сформованість такого тонкого емоційно-естетичного сприйняття довіллі допомагає особистості відчувати себе відповідальним за створення реальних умов добробуту та формує сильну волю для подолання будь-яких перешкод.

Актуальними залишаються питання щодо розробки й реалізації цілісної особистісно зорієнтованої програми, яка б охоплювала всі сфери життєдіяльності особистості та була готовою враховувати вимоги Конституції України, національної програми "Освіта" (Україна XXI століття) щодо забезпечення відповідного рівня виховання, оволодіння знаннями в галузі мистецтва, формування художньої культури, екологічної свідомості.

Проблема морально-духовного й емоційно-естетичного виховання не є новою: вона існує впродовж віків та захоплює людство своїми ідеалами. Але це не зменшує потреби в її постійному вивченні та дослідженні, бо з'являються все нові й більш сучасні питання, що вимагають пошуку і можливих шляхів її розв'язання.

Відомі педагоги класичної гуманістичної науки постійно звертались до дослідження можливостей вдосконалення почуттєво-естетичного й емоційно-вольового виховання і формування відповідних особистісних орієнтацій, розвитку мистецьких здібностей. До них належать роботи таких учених, як: Сократ, Платон, Арістотель, Конфуцій, Я.А. Коменський, Г.С. Сковорода, К.Д. Ушинський, С.Т. Шацький,

В.М. Шацька, Н.К. Крупська, Г. Ващенко, М. Монтесорі, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Т. Шевченко та ін.

Для розробки науково-педагогічних основ роботи з формування естетичної культури майбутніх педагогів в теорії і практиці ще не склалось відповідних передумов. Колективна й групова підготовка спеціалістів, яка тривала протягом тривалого часу, залишала поза увагою індивідуальні відмінності, недооцінювала особистісні й індивідуальні особливості студентів. Суттєві недоліки спостерігались (а подекуди й тепер залишаються) у розв'язанні питань загальної естетичної культури спеціаліста взагалі. Щодо педагогів, то вони в радянський період розглядались, але сьогодні вимагає подальшої розробки як теоретичних засад, так і практичних рекомендацій для того, щоб привести їх у відповідність до методологічних основ та нової ідеології виховання.

Відомі дослідники, автори публікацій такі, як: М. Верб, Б. Ліхачов і А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, В.М. Шацька, В.Г. Бутенко і І.А. Зязюн, Г.П. Шевченко та ін. аналізуючи результати наукових пошуків, підкреслюють універсальний характер естетичного виховання, що вимагає відповідних підходів до організації роботи освітніх установ щодо забезпечення навчання і виховання учнів, студентів і самих практикуючих учителів на принципах краси і доброчинності.

У працях окремих дослідників (Т. Апраксина, Г. Бурова, Г. Ващенко, М. Верб, Л. Коваль, Б. Неменський, В. Разумний, О. Рудницька, В. Скатерщиков, Т. Цвєлих та ін.) піднімаються питання про місце і значення естетичної культури в життєдіяльності учня, студента, звертається увага на їх вплив на професійну діяльність. Значний внесок у теорію і практику естетичного виховання внесли праці відомих українських учених, таких, як: В. Бутенко, Г. Шевченко та їх учнів і послідовників. Але проблема виховання естетичного сприйняття світу, формування художньої освіти та необхідного рівня загальної і естетичної культури залишається розв'язаною не в повній мірі. В даній темі нами виокремлюються питання естетичної культури студентів класичних і педагогічних університетів – майбутніх вчителів. Класичні університети, будучи першими серед освітніх закладів, які почали здійснювати підготовку вчителів, і сьогодні розв'язують цю проблему. В той же час, як і раніше, в класичних університетах основна увага зосереджується навколо фун-

даментальної освіти. З усіх наукових дисциплін проводиться глибока спеціальна підготовка, але продовжує залишатись осторонь цілеспрямована педагогічна освіта. Як і в умовах Союзу, класичні університети недооцінюють прикладної педагогічної підготовки, що знижує рівень професійно-педагогічної компетентності випускників цих університетів. В той же час у педагогічних університетах і академіях, інститутах залишається не розв'язаною фундаментально-методологічна основа формування естетичної культури.

Нові політичні та соціально-економічні умови розвитку нашої держави вимагають відповідного вивчення та формування умінь щодо пристосування молодих спеціалістів не тільки до реальних ринкових умов, але й до більш високого рівня загальної і естетичної культури, на основі якої розв'язуються актуальні питання співжиття, злагоди, усвідомлення свого місця і значення в цьому світі.

Науково-педагогічні дослідження, що стали відомими в останнє десятиліття (І. Зайцева, А. Зиміна, О. Ігнатович, Г. Падалка, І. Речейло, Т. Ротерс, О. Рудницька, Я. Сопіна, Н. Тарапака, Н. Фоломєєва та деякі інші) вносять певний вклад у розвиток теорії і практики естетичного виховання. Узагальнюючий характер має кандидатське дослідження Бені-Ісса Халдун Мохамед Джабер, що було здійснено в Луганському педагогічному університеті. В ньому розглядається проблема теорії і практики естетичного виховання у вищих навчальних закладах України. Важливою в даному дослідженні є позиція автора щодо місця естетичного виховання у процесі “космізації свідомості на основі культурологічної функції прекрасного, посилення оптимістичного світосприйняття особистості” [20, с. 1].

Краса, як основа й мета життєдіяльності може сперечатись хіба що тільки з іншою вічною цінністю, якою є любов. Але вони між собою так тісно переплітаються, що важко поділити, що справляє більший вплив на життєдіяльність людини та формує її вибір: краса чи любов. Розділяти їх, безумовно, не можна. Важко уявити одне без іншого.

Таким чином, актуальність проблеми, що досліджується нами протягом десятиліття пояснюється реальною необхідністю розв'язання протиріччя між потребою суспільства незалежної держави в підготовці професійних кадрів з високим рівнем загальної і морально-духовної

та естетичної культури й відсутністю таких педагогічних умов, які б наближали нас, кожну окрему особу до відповідного (бажаного) рівня підготовки. Опубліковані праці з окремих питань морально-духовного, естетичного й емоційного виховання дають можливість для узагальнень та можливого руху до пошуку оптимальної відповіді на всі складні питання життя. Емоційно-вольовий й естетичний розвиток і виховання особистості є складником поняття всебічного й гармонійного формування людини, а тому пошук відповіді на загальні питання цієї проблеми є не тільки актуальним, але й можливим для розв'язання та надзвичайно корисним для соціально-професійної діяльності кожного студента – майбутнього педагога. Для виконання поставлених завдань і була визначена тема, щодо формування емоційно-вольової культури та емоційно-духовних потреб майбутніх учителів – студентів класичних і сучасних педагогічних університетів.

Наша робота тісно пов'язана з науковими програмами, планами, темами Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, національного технічного університету «ХПІ». З метою дослідження основних умов виконувалась у відповідності до планів наукової діяльності Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, як складова частина сучасного етапу комплексного дослідження кафедри педагогіки (державний реєстраційний номер ДР 01910051511) і державної програми “Культура виховання”. В цих межах і здійснювалося дослідження проблеми щодо визначення педагогічних умов ефективності формування емоційно-вольової і естетичної культури студентів як одного із засобів підготовки їх до успішної професійно-педагогічної діяльності.

Теоретико-методологічною основою вивчення теми стали дослідження наукового пізнання; основні ідеї філософських, соціально-психологічних, педагогічних, культурологічних теорій про системно-структурний, цілісний і ціннісний, індивідуально спрямований підхід до вивчення проблеми формування особистості щодо її сутності, основних факторів розвитку, про взаємозалежність і взаємообумовленість педагогічних і соціально-психологічних явищ і процесів щодо становлення й формування індивідуальності. Вихідні позиції дослідження спира-

ються на засади Конституції України (1986 р.), Законів “Про освіту”, про мову, на національну Доктрину розвитку освіти в Україні та інші державні документи про середню і вищу освіту, про роль і значення літератури, мови, мистецтва у вихованні морально-духовної і емоційно-естетичної культури.

Особливої уваги заслуговують філософські положення про сенс життя і шляхи досягнення людиною добробуту та досягнення успіхів, які містяться у творах В.Г. Белінського, К.А. Гельвеція, Г. Сковороди, М. Лосського, О. Лосєва, І. Мечнікова, Е. Фромма та ін.; психологічні, педагогічні, соціологічні ідеї та методологічні рекомендації, що опубліковані в творах учених, які досліджували вічні морально-духовні цінності та ставлення і готовність вихованців до адаптації у професійній діяльності та громадському й приватному житті. Це твори таких авторів, як: В. Андрищенко, І. Бех, А. Бойко, В. Буряк, В.Г. Бутенко, М. Верб, А. Донцов, І. Зязюн, М. Євтух, В. Євдокімов, Л. Кондрашова, Г. Костюк, М. Киященко, В. Кремень, Н. Крилова, В. Лозова, В. Мадзігон, С. Мельничук, Н. Ничкало, Л. Печко, В. Радул, О. Романовський, О.П. Рудницька, І. Прокопенко, О.Я. Савченко, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський, І. Франко, А. Щербо, Ю.Є. Юцевич, А. Якиманська та ін.; положення щодо формування у студентів національної та загальнонародської культури (В. Бутенко, В. Гриньова, І. Ковальова, В. Пасинок, Е. Полатай, М. Подберезький, М. Стельмахович, Б. Ступарик, Г. Шевченко), а також ідеологічні позиції авторів педагогіки співробітництва та їх послідовників, які друкуються у наукових і методичних публікаціях Ш.О. Амоношвілі, І. Волкова, Т.І. Гончарової, Є. Ільїна, В.Ф. Шаталова та ін.

Розвиваючи далі ідею поєднання індивідуальних і групових інтересів студентів, на основі гармонії і злагоди, ми бачимо основне наше завдання у тому, щоб через особистісне стимулювання діяльності, спрямованої на вивчення утвердження позитивного морально-психологічного клімату засобами літератури й мистецтва нами уточнювались би наукові поняття з проблеми загальної і емоційно-вольової культури студентів класичних університетів – майбутніх учителів з метою озброєння їх відповідними інформаційними технологіями. До них можна віднести поняття “загальної культури”, суть якого полягає в єдності (поєднанні) різного рівня загального, емоційного вольового,

почуттєво-естетичного й професійно-педагогічного сприйняття світу з погляду не тільки зовнішньої краси, а й привабливості дії, вчинку (педагогічного), мислі, міжособистісних стосунків та з урахування їх мотивів і прояву. Нами зроблена спроба пошуку гармонізації емоцій, думок, дій, поведінки.

Розроблені й апробовані методичні принципи вивчення теорії і методики викладання педагогіки з метою розвитку емоційно-вольової культури й інтересу до процесу самовиховання й самоосвіти шляхом поліпшення свого зовнішнього вигляду, підвищення рівня мовної культури та формування привабливого індивідуального іміджу за допомогою освіти й навчання.

Досліджуючи різноманітні позитивні взаємозв'язки й прийоми взаємовпливу рідної і іноземної мови на розвиток загальної культури студента та формування емоційно-вольової компетентності, нами з'ясовано було, як можна розробити позитивні педагогічні умови впливу при вивченні педагогіки, іноземної і рідної мов на рівень загального емоційно-вольового формування і підготовки до професійної діяльності.

Значення проведеної нашої роботи полягає в розробці концептуальних положень щодо поглибленого розуміння процесів формування загальної емоційно-вольової й естетичної культури студента з погляду його професійно-педагогічної майстерності та соціальної адаптації.

Практичне застосування матеріалів монографії, що пропонується читачеві, полягає в удосконаленні підходів щодо планування і здійснення навчально-виховної діяльності університету, спрямованої на формування емоційно-вольової культури студентів найпростішими засобами педагогіки, педагогічної діяльності, в тому числі спецкурсів з педагогіки поліпшення процесу організації різних видів педагогічної практики, спрямованої на формування у студентів загальної культури та позитивного досвіду застосування виховних умінь і навичок у реальних умовах діяльності.

Загальнопедагогічні умови, розроблені нами, є цінними і корисними для застосування у школі, ВНЗ через їхню простоту, доступність і зручність виконання. Це пояснюється тим, що практичний досвід ді-

яльності і проведене дослідження виокремлюють найбільш ефективні умови готовності і реального вміння користуватись високими зразками загальної культури та емоційно-вольового виховання, в основі якого лежать складники умінь мовленнєвої культури, валеологічної, екологічної та професійної й загальної діяльності. Нами розкриваються великі соціальні переваги спеціалістів, які вміють дотримуватись вимог певного позитивного досвіду використання елементів культури мови для взаєморозуміння та саморегуляції, самореалізації та здійснення поставлених завдань, культури поведінки, знання про силу краси, добра, довіри, позитивного міжособистісного спілкування.

Таким чином опанування та дотримання вимог єдиної високої теорії і практичного застосування взірців і позитивної поведінки, культури мови у реальних умовах життя і діяльності є важливим шляхом опанування ситуаціями та шляхами постійного руху до успіху в діяльності та задоволення від результатів діяльності.

Нами пропонується розглядати емоційно-вольову культуру студента як таке його особистісне надбання, яке пронизує внутрішній почуттєвий стан позитивними переживаннями, мотивами та намірами до успішного співробітництва, забезпечення приємного спілкування від спільної роботи. Внутрішні емоційно-вольові процеси втілюються у зовнішніх діях: приємній посмішці, хороших манерах поведінки й спілкування, в готовності до позитивної діяльності. Нами пропонується оптимістичний підхід до вибору прийомів педагогічної діяльності та опора на позитивні переживання, спрямовані на досягнення «завтрашньої радості».

Відштовхуючись від ідеології естетизації навчально-виховного, освітнього процесу, можна ставити завдання ненасильницької розбудови системи освіти на основі методології злагоди, партнерства, гармонії та толерантності.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ

1.1. Формування емоційно-вольової культури студентів як загальнопедагогічна проблема

В умовах технізації усіх видів діяльності посилюються тенденції соціальних педагогів і психологів щодо естетизації повсякденного життя, формування позитивних почуттів та волі до самовдосконалення на фоні широкого застосування сучасних засобів навчання та освіти. Від народження і до останніх миттєвостей життя людина намагається прикрасити та надати пристойного вигляду всьому, що її оточує: своєму житлу, поведінці, що вимагає вносити елементи прекрасного в побут, відносини, спілкування. Наскальні малюнки, твори мистецтва, література входять в життя як неодмінний атрибут цивілізації. І вчені завжди звертали свої погляди й увагу на сильні постаті, красиві форми, оцінюючи не тільки окремі художні елементи, але й намагались визначити місце і значення феномену краси й сили в житті й діяльності людства й окремої особи. Починаючи з стародавнього періоду, розвиток цивілізації відбувався в гармонійній єдності з створенням різного призначення творів мистецтва, літератури, культури, а використання їх у повсякденному житті було неодмінним позитивним елементом. У зв'язку з цим автори-спеціалісти з педагогіки в усіх періодах життєдіяльності знаходили можливості вносити елементи естетизації життя й розглядали їх у системі навчання, виховання й освіти з погляду поліпшення загальної підготовки дітей і молоді до життя, входження у соціальне й природне довкілля без напруги, а шляхом гармонізації своїх дій і поведінки у такий спосіб, щоб забезпечити мир, злагоду, процвітання, уникнути можливих конфліктів чи воєн. Створені високохудожні твори мистецтва й написані наукові розвідки ученими про позитивні почуття та сильну волю, як правило, спрямовуються на те, щоб покращати умови соціального буття та допомогти підростаючим поколінням адаптуватись до суспільно-політичної і економічної обстановки без зайвого напруження.

Проблема засвоєння духовних цінностей народу з метою посилення морального й фізичного виховання та формування емоційно-вольової й естетичної та фізичної культури студентів класичних університетів на даному етапі розвитку суспільства набуває державного значення. І сьогодні переважна більшість офіційних документів таких, як: Державна національна програма “Освіта” (“Україна ХХІ століття”), Указ Президента “Про основні напрями реформування професійної освіти в Україні”, Закон України “Про освіту”, Національна доктрина розвитку освіти України у 21 столітті, “Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти”, “Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності” питання загального, фізичного, морально-естетичного виховання і формування загальної особистісної культури визнаються винятково важливими та стають наскрізними завданнями реформування середньої і вищої школи. Підготовка національних кадрів стає завданням державного й міжнародного значення. А тому що Україна лише два десятиліття є незалежною і суверенною країною, то і всі питання її розвитку та входження до міжнародної спільноти цивілізованого світу розв’язуються своїм самобутнім шляхом. Разом з тим Україна має велику й цікаву історію, а її народ є одним із найдавніших, тому й історія розвитку культури, мистецтва, мови й мовленнєвої культури, а також педагогіка та методика формування емоційно-вольової і естетичної культури студентів має свою специфіку. А тому що сучасний стан соціальних відносин захопив потік насильницьких та деструктивних процесів з відповідним їх відтворенням у творах масового мистецтва, морально-духовне виховання та формування відповідної культури є питанням таким же актуальним і важливим, як і створення матеріальних цінностей.

Іще в філософських ідеях Сократа, Платона, Аристотеля можна знайти роздуми про силу й красу, прекрасне, красу в реальному світі та творах людського розуму. Так, наприклад, Платон вважав, що людську діяльність прекрасною робить ідея, яку можна пізнати та збагнути тільки розумом. А учень і послідовник Платона Аристотель вважав, що прекрасне існує в навколишньому світі, а найвищим вираженням і носієм краси він визнавав людину. В живій і неживій природі можна знайти прекрасне (13, с. 258-259). Цікавим є намагання Аристотеля

розширити емоційно-естетичне на діяльність людини, на моральні його засади. Мета доброчинності, на думку Аристотеля, – це прекрасне. Він визначає естетичне вдосконалення людини як шлях до досконалості. Мета діяльності в філософії Аристотеля полягає в пошуках досконалості, а у Канта знаходимо, що тільки прекрасні цілі, мета до досконалості виникають тільки під впливом краси й прекрасного. Гегель же в своїй “Естетиці” її предметом визначає царство прекрасного, художню творчість. Красу мистецтва він ставить вище реального життя, тоді як М.Г. Чернишевський називає джерелом і сутністю краси – саме життя і все, що нагадує його.

Водночас у добу Середньовіччя все яскравішою стає думка про раціональну сутність прекрасного. Спіноза, Декарт, Лейбниц поставили почуттєві процеси в залежність від раціонального. З’явилося цікаве вчення, що увійшло в історію за назвою класицизм. Суть його полягає в тому, щоб довести, що краса в світі існує і створюється розумним духом, який є вічним та незмінним. Піднесеність духовності, фантазія протиставляються дисципліні творчості, суворому дотриманню естетичних законів і правил. Спрямовуюча роль розуму, на думку Буало, повинна домінувати і в композиції, і в співвідношенні частин твору один до одного. Класики марксистської філософії охарактеризували такий напрям як такий, що всі духовно-практичні надбання щодо освоєння довкілля розвитку й діяльності є надбання мозку, розуму. Але разом з ним з’явилися і інші підходи, а серед них і такий, що перебільшував роль почуттєвого досвіду людини сприйняття світу – сенсуалізм (від лат. *sensus* – почуття, сприйняття). Ідеї сенсуалізму набули природного розповсюдження в різні періоди, починаючи від Епікура (Давня Греція) і завершуючи такими відомими прибічниками його, як: Д. Локк, А. Шефтсбері, Ф. Хатченсон, Е. Берк. Альтернативою класицизму став романтизм, який захищав свободу митця, його право на фантазію та заперечення визначеності чітких рамок, за які не слід виходити.

Досить складним є питання щодо істинності одного з напрямків та заперечення усіх інших. Емоційно-вольові та естетичні почуття, досвід відносин особистості зі світом прекрасного є таким безмежним, різним за характером сприйняття і оцінки, що в кожен даний момент життя він може змінюватись. Враховуючи відомі нам підходи до даної теми

та шукаючи позитивне в кожному з них, ми вважаємо, що завдання стоїть так: розв'язати питання у такий спосіб, щоб по-перше, визначити найбільш загальні педагогічні умови засвоєння емоційно-естетичних знань та формування умінь, а, по-друге, намагались озброїти студентів класичних університетів загальним підходом до відбору педагогічних технологій щодо впровадження основ культури повсякденного життя у досвід навчально-виховної діяльності освітньої установи.

Матеріалістичні позиції французьких просвітителів Д. Дідро, К.А. Гельвеція, Ж.-Ж. Руссо, які розвивали сенсуалістичні ідеї, починали втілюватись у сентиментальних творах мистецтва. Для нас є цікавими й корисними ідеї захоплення благородством дій і помислів, які є безцінними для педагогічної практики, бо дають підстави для визнання високості емоційно-почуттєвого ставлення до світу та уважного й поблажливого ставлення до кожної особи.

XIX століття взагалі можна вважати піком розквіту літератури, мистецтва й культури в світі, а особливо в Росії, до складу якої входила тоді Україна. Імена російських та українських революціонерів-демократів є не тільки символами боротьби за рівні права для усіх громадян, а й взірцями зразків служіння батьківщині, народу, справі виховання дітей і дорослих кращими творами мистецького й публіцистичного характеру.

З шаленою енергією проповідуються ідеї краси, доброчинності, громадянськості. В потоці друкованих праць морально-естетичні ідеали посідають не останнє місце, а іноді ставляться на одне з перших, як це було, скажімо, у В.Г. Белінського. Почуття вишуканості (рос. “чувство изящного”) на думку В. Белінського, як важливого елементу людяності, належить розвивати з наймолодшого віку. Почуття витонченості є умовою людської гідності. Тільки з ним можливий розум. Тільки з ним учений піднімається до світової ідеї, розуміє природу та явища в їх єдності; тільки з ним громадянин може принести в жертву вітчизні і свої особисті надії, і свої власні вигоди; тільки з ним людина може зробити із життя подвиг і не прогнутись під його вагою. Без нього, без цього почуття, немає генія, хисту, розуму, залишається банальний, “здоровий глузд”, необхідний для домашнього обіходу життя, для дрібних розрахунків егоїзму. Хто відгукується на одну танцювальну музику,

відкликається не серцем, а ногами, чию душу не хвилює музика, хто бачить у картині галантерейну річ, пригідну для прибирання кімнати й захоплюється тільки її оздобленням; хто не полюбив поезії змолodu; хто вбачає у драмі тільки театральну п'єсу, а в романі казку, придатну для заняття від нудьги, той не є людиною..." (2, с. 90).

Глибока емоційна оцінка значення емоційно-естетичного почуття, що його дав В.Г. Белінський, є справедливою і художньо насиченою: у ній дійсно втілюється універсальний характер і розуміння загального впливу на всю діяльність людини.

Неперевершеною залишається позиція М.Г. Чернишевського (233, 225), яку він запропонував у дисертації "Естетичні відношення мистецтва до дійсності" (1855 р.). Він визначив, що самою сутністю прекрасного є життя. Він відстоює позиції про те, що прекрасне задовольняє людину, а все, що є потворним і трагічним, то є для неї жахливим, небажаним, шкідливим. Із усього, що оточує людину, її захоплює і зміцнює те, що допомагає зміцнити, прикрасити, продовжити життя та мати задоволення.

Емоційно-почуттєвий характер прекрасного продовжував надихати та хвилювати вчених і мистецтвознавців у наступні роки й століття. Проблема емоційно-вольового естетичного виховання та формування загальної культури належать до того кола питань, які всіх цікавлять, бо вони є корисними й бажаними, а результати впливу бувають тільки позитивними, бо вони торкаються самого життя. У літературних джерелах представлені різні аспекти проблеми: від роздумів, що є прекрасне, як його пізнати та аж до практичного розв'язання того, щоб зробити буття і життя не просто можливим, а й прекрасним, красивим, від якого завжди можна відчути насолоду. Другий аспект торкається кола питань педагогіки: навчання, виховання, уміння жити за законами краси та мати від того вітиху й насолоду, а в світі забезпечувати мир та злагоду між людьми, народами, між природою і цивілізацією.

Із кола авторів ХХ століття, які розглядали практичний напрям емоційно-вольового й морально-естетичного виховання розв'язувалися реально його завдання в педагогічній спадщині А.С. Макаренка (130) і В.О. Сухомлинського (210). Обидва автори, хоч і досліджували навчання і організацію життєдіяльності вихованців у різних соціально-

побутових умовах, але стояли на спільних позиціях, а саме: шукали теоретичні засади та створювали реальні педагогічні умови для розвитку естетичного сприйняття світу, естетичного смаку й культури поведінки. В педагогічній системі А.С. Макаренка всі позиції пов'язані ідеєю краси: красивий вихователь, красивий вчинок, зовні красивий колектив, у якому всім приємно жити. Навіть вимогливість, пред'явлення покарань він обґрунтовує педагогічним законом про якнайбільшу повагу до вихованця. І в усіх випадках педагогічної діяльності існує неписане правило: учитель повинен володіти добре поставленим голосом, відповідною мімікою, красивими манерами, бути вольовою людиною, дисциплінованим і стриманим. Вимога А.С. Макаренка щодо пошуку гармонії в усіх видах педагогічної діяльності є ознакою високого рівня його емоційно-вольової і естетичної освіченості та вихованості. В.О. Сухомлинський писав: “Я домагався, щоб діти вбачали в праці джерело духовної радості. Хай людина працює не тільки для того, щоб добувати хліб і одяг, збудувати житло, але й для того, щоб поруч з його оселею цвіли квіти, які б приносили радість і йому, і людям, щоб уже в дитинстві людина трудилась для радості” (210, с. 214). Величезна сила праці, діяльності, спрямованої на створення матеріальних і духовних цінностей, дає високий морально-естетичний ефект: праця дійсно переростає у красу. Такий же аспект естетизації трудової діяльності теоретично обґрунтував і практично перевірів А.С. Макаренко. Він працював з іншим контингентом дітей і молоді – правопорушниками. Але красою праці, трудової діяльності й прекрасним своїм ставленням до дітей переконав, переломив свідомість неповнолітніх занехаяних дітей на бік красивого життя. Його педагогічна концепція щодо форми, зовнішнього вигляду колективу й приміщення, уміння красиво стояти, ходити, говорити стала міцним підґрунтям для конкретної виховної перемоги. (3, 133). Питання вольової культури педагогіки розв'язувались з погляду побудови розумного розпорядку та режиму праці й відпочинку молоді. Прикладом такого підходу є навчальний досвід С.Т. Швацького в його «Школі радості», А.С. Макаренко в колоніях неповнолітніх, результати роботи яких представлено в педагогічній поемі, О.В. Сухомлинського з його любов'ю до дітей, про що яскраво написано в «Павлишській середній школі», переможне навчання

В.Ф. Шаталова в його публікаціях «Куда и как исчезли тройки» та ін. Педагогіка співробітництва заснована на засадах високої емоційно-вольової культури вчителів, керівників шкіл.

Актуальними є ідеї С.Т. Шацького, який поєднував навчання, трудове виховання з емоційним розвитком особистості, вимагаючи, щоб усі сфери життя людини були пронизані естетичним елементом та щоб кожен був готовим до яскравого забарвлення життя.

В сучасних умовах продовжується вивчення, розробка нових ідей емоційно-вольового виховання та впровадження результатів у процес емоційно-вольового формування особистості такими авторами, як: В. Андрущенко, В. Бутенко, М. Верб, П.А.Гончарук, М. Лейзеров, А. Щербо, О. Рудницька, Л. Коваль, Ю.Є. Юцевич, С.І. Мельничук, Д.Б. Кабалевським, Н.І. Киященко, Б.Т. Ліхачовим, Б.Н. Неменським, Ю.О. Лукіним, Є.С. Громовим, А.В. Луначарським, О.В. Лармінім, Л.П. Печко, О.В. Раппопортом, С. Сисоєва, В.К. Скатерщиковим, О.А. Федій, Г.В. Шевченко та ін. І вже в новий період, коли Україна стала самостійною державою дослідження теми естетичного виховання продовжується.

В останнє десятиліття підготовлено й захищено дисертаційні роботи В.Г. Бутенко, Т.В. Гузій, І.Є. Зайцевої, О.І. Ігнатович, Я. Сопіної, Н.В. Тарапака, які містять аналіз окремих актуальних питань формування естетичного смаку й загальної культури. В них подано аналіз різних аспектів естетичного виховання, починаючи від етапу емоційно-почуттєвого сприйняття світу й мистецтва та завершуючи тлумаченням сутності таких понять, як емоційно-вольова, морально-духовна, естетична культура вчителя.

Практика емоційно-вольового й естетичного виховання у діяльності В.Сухомлинського й А.Макаренка, сучасних шкіл та університетів, теоретичне узагальнення їх результатів науковцями створюють певну систему виховання, яка стала реальним утіленням переважної більшості прогресивних ідей щодо емоційно-почуттєвого розвитку вихованців.

І буквально сьогодні автором О.А. Федій пропонується такий новітній напрямок педагогічної діяльності як «естетотерапія у професійній діяльності» (236, с. 21). Поділяючи позицію авторки щодо розуміння ролі й значення такого напрямку, який є новітнім у розвитку науки і прак-

тики та виник через потребу професійного протистояння педагогів та психологів негативним, руйнуючим духовно-емоційну та психофізичну природу людської особистості чинниками та створення психологічно захищеного, гармонізуючого особистість педагогічного простору. У результаті вивчення нових показань застосування педагогом естетотерапії, які фіксуються в численних сучасних суспільно-інформаційних та наукових джерелах, сформульовано проблематику трьох груп таких показань: це індивідуально-фізіологічні, соціально-психологічні та філософсько-педагогічні. На основі зазначеної класифікації стала можливою розробка основного змістового компонента підготовки педагогів до використання засобів естетотерапії у професійній діяльності. Ми додаємо до такого напрямку аналіз внутрішнього стану в такий спосіб, щоб забезпечити на нього позитивний вплив для зміцнення емоційно-почуттєвих і вольових засад, а саме: формування відповідної культури – емоційно-вольової. Сенс її полягає у створенні міцної методологічної основи на засадах засвоєння найновіших знань (нової інформації), формування відповідних переконань і умінь педагогічного впливу на учнів.

І незважаючи на певні досягнення, ще не повною мірою представлені окремі нюанси теми саме через свою багатоаспектність та універсальність. Кожен із напрямів важливий, бо є складником певних морально-духовних утворень особистості. Продовжується пошук педагогічних умов розв'язання основних його завдань.

Ознайомлення з літературними джерелами з теми відбувається через опрацювання не тільки тих робіт, що містили у своїх назвах поняття «емоції, воля», а й суміжних з ними. Такими були праці про підготовку і виховання вчителя взагалі, про місце і значення мистецтва у розв'язанні питань освіти та дослідження проблеми культури, культурологічних засад навчально-виховного процесу. Під впливом прочитаного і складалася концепція формування загальної емоційно-вольової і естетичної культури майбутнього вчителя з класичною університетською освітою. Така проблема досі не була темою спеціального вивчення. Вона стала основою даного дослідження, яке розбудовувалося на результатах спостереження, навчання, виховання й освіти студентів класичних

університетів, які обирали педагогічну діяльність своєю майбутньою професією.

Питання естетичного виховання досліджуються філософами, розпочинаючи від Аристотеля і завершуючи сучасними авторами (13, 30, 48, 78, 87, 109, 170), а педагогічного впливу на учнів розпочалось дещо пізніше.

У літературі віднаходимо загально методологічні засади щодо суті, мети, місця і значення емоційно-вольового й естетичного виховання і прекрасного в житті суспільства та окремої особи для формування її емоційно-вольової культури.

Традиційно питання емоційно-естетичного формування особистості й суспільства розглядались письменниками, літературознавцями, діячами науки і культури. До цієї категорії авторів ми відносимо таких відомих мислителів і поетів, як Г. Сковорода (188, 189), В. Белінський, М. Добролюбов, В. Вересаєв, М. Чернишевський (21, 68, 38, 225). В працях цих авторів ставились питання про універсальний та унікальний характер емоційної культури й естетичного виховання. Доводилась ідея щодо провідної ролі виховання почуття прекрасного у розвитку емоційно-вольової та духовної сфери діяльності, у вихованні моральних переконань, вишуканості у поведінці, етики життя і діяльності.

Окремим напрямом є проблема виховання самого вчителя, в якій і питання емоцій, волі, сили, краси, духовного й фізичного розвитку та підготовки його до роботи у школі представлені уповні. Такими є роботи О. Абдуліної (2), Ю. Бабанського (17), І. Зязюна (80, 81, 157), В. Коротова (105), А. Макаренка (129), Н. Тарасевич, І. Кривонос (157) та інших.

Ідеї морально-духовного й естетичного виховання широко представлені у класичній педагогічній літературі. Сенсуалізм Я. Коменського втілювався у принципах, пошуках форм організації і проведення навчальної роботи, відбору змісту освіти й методів навчання, в якому віднайшла своє втілення ідея про те, що дитина, учень має право на таке навчання і виховання, щоб у руках його була конкретна справа, а в голові – продуктивна думка, а почуттєва сфера мала можливість переживати приємні емоції (100).

У К. Ушинського представлено низку факторів розвитку особистості. Особлива роль відводилась природі, яка для виховання душі значила більше, ніж аудиторні (класні) заняття (208).

Загальні питання морально-духовного, емоційного й вольового виховання учнів, учнівської і студентської молоді тепер розглядаються такими авторами, як В. Бутейко (34), М. Верб (35, 36, 37), М. Киященко, Н. Лейзеров (237), Б. Лихачов (124), В. Розумний (174), Л. Печко (162), В. Скатерщіков (187), В. Сухомлинський, О. Щербо і Д. Джола (232). Шкільні проблеми морально-духовного, вольового й естетичного виховання глибоко аналізуються у працях Г. Шевченко (230, 231). Автор ставить питання не тільки про визначення ролі та значення мистецтва в загальному процесі розвитку особистості, в її естетичному вихованні, а й визначає його функції, простежує генетично-морфологічне та моральне призначення його для гармонійного розвитку особи. Надзвичайно плідотворним є визначення Г. Шевченко закономірностей процесу естетичного виховання, особливо щодо формування позитивного ставлення учнів до дійсності й мистецтва (229, с. 67-95) та розвитку емоційно-естетичної активності (229, с. 135-140). Власне естетична активність як позитивне емоційно-почуттєве забарвлення відносин особи з довкіллям і є найбільшою соціальною цінністю, якій підкорюється освітній процес. Досить широко представлені розвідки про музично-естетичне й художнє виховання, формування естетичних смаків і морально-духовних мотивів засобами різних видів мистецтв. І до таких праць належать публікації В. Швацької (226), О. Апраксіної (11), Г. Апресан (12, 44), Н. Білої (25), Т. Брайченко (33), В. Вірчак (41), Г. Яковлєва (43), М. Гузій (60), Д. Кабалєвського (87), О. Калініна (91), Л. Коваль (99, 100).

Побачити, відчути прекрасне у мистецтві та в житті бажано так, щоб здивуватися тій красі та запитати себе: чому і як я хочу й можу втілювати високе і прекрасне в житті та мати бажання і волю зупинити хаос, зло, конфлікт.

Збірники, методичні матеріали про емоційне, вольове, естетичне виховання видаються в різних країнах СНД не тільки заради розкриття нових теоретичних і методологічних засад, а й для того, щоб краса, високі морально-етичні й духовні процеси позитивно впливали на

вчинки, вчили б тому як можна запобігти виникненню конфліктів, непорозумінь, агресії, напруження і тероризму, сприяли б злагоді, гармонії, загальному добробуту.

Збірка «Естетичне виховання школярів» (Питання теорії й методики), що вийшла в Москві за редакцією М.Д. Таборідзе (239), присвячена вивченню питання естетичного виховання дітей у школах Грузії засобами мистецтва. Розглядаючи питання розвитку позитивних смаків, автори вважають, що їхнім показником є вибір художніх творів, готовність і воля долати перешкоди толерантними засобами. А соціальне середовище і процес виховання допомагає такий вибір зробити найбільш правильним (239, с. 65).

Ближчою до теми нашого дослідження є книга В. Липського: «Естетична культура й особистість» (127). У ній подано матеріал про те, що є естетична культура. І хоч робота повністю побудована на засадах марксистсько-ленінської філософії, в ній можна знайти переконливі думки про суть естетичного ідеалу, який автор тлумачить як взірць, досконалість, що допомагає формувати сильну волю, спрямовану на подолання перешкод до успіху.

Ідеальні якості сильної особистості поєднуються з пошуками особистісної свободи й умов пристосування індивідуума до довкілля.

У літературі широко представлено музично-педагогічні джерела, які, безумовно містять матеріал для формування позитивних емоцій, волі, міцного характеру, бо саме музичне мистецтво є важливим фактором розвитку емоційно-почуттєвої, морально-вольової сфери особистості. Книги Д. Кабалевського, його статті та публікації його учнів торкаються тих тонких граней виховання, які знаходяться на межі різних складників формування і розвитку особистості. Вже сама назва однієї з книг композитора Д. Кабалевського: «Прекрасне пробуджує добре» чітко визначає розвивальну й освітню роль мистецтва, яку воно відіграє у житті окремої людини й суспільства в цілому (87). А книги Є. Торшилової (211), О. Уледова (213), А. Федь (215), М. Киященко і М. Лейзерова (95), З. Яропуд (245), О.Рудницької (282, 283, 284), Л. Руденко (281), Т. Ротерс (179), які присвячені різним аспектам естетичного виховання з допомогою мистецтва, літератури, в цих роботах готують думку читача про сильну волю й готовність долати перепони

на шляху до успіху, осмислення прекрасного як умови збереження миру й добробуту. Розкриваються тісні зв'язки та взаємовплив літератури, мистецтва, культури на формування гармонійно розвиненої особистості з високим рівнем емоційно-вольової і естетичної культури. В них також подається цікавий дослідницький матеріал про вплив мистецтва на формування умінь і навичок дотримання вимог культури поведінки, міжособистісного спілкування та художніх смаків вихованців. Л. Зись (80), досліджуючи питання формування естетичних ідеалів, пов'язує суть прекрасного з процесом творення добра. Необхідність узгодження соціальної поведінки з завданнями формування емоційно-вольових рис підкреслюють автори публікацій, матеріали яких можуть стати теоретичною основою дослідження по темі емоційно-вольового виховання (198, 199, 201, 227, 228, 211 та інші). Як і моральне виховання, емоційно-вольове й естетичне формування особистості є завданням загальнопедагогічним. З погляду класиків педагогічної думки і сучасних дослідників, до яких можна віднести таких учених, як А. Бойко, Л. Зеленов, І. Зязюн, М. Євтух, В. Кудін, О. Романовський, О. Пономарьов, Г. Шевченко та інші (79, 83, 80, 72) та роботи В. Шинкарук, Л. Новікової (85).

Теоретико-методологічні ідеї, провідні позиції для такого дослідження знаходяться у працях філософів, соціологів, культурологів, істориків, у роботах державних і громадських діячів, мовознавців і методистів, психологів (113, 114, 120, 121, 117, 118 та ін.). Особливе місце в процесі формування емоційно-вольової культури посідає мова, мовленнєва діяльність студента.

Мова, як засіб спілкування, соціалізації, само презентації, є і джерелом емоційно-почуттєвих переживань, допомагає їх вирішенню та виховання. Відомий наукознавець А. Тахо-Годі, оцінюючи внесок О. Лосева в розвиток філософії слова, культури мови, мовлення пише, що у слові, в імені людини обґрунтовується глибока природа соціальності та прояву самої реальної дійсності. У слові, пише вона, заключається велика сила знаряддя спілкування, і воно є ареною зустрічі його з внутрішнім життям особи. І, цитуючи О. Лосева, вона доходить висновку про те, що О. Лосев був не просто філософом, але філософом розуму – світлого, сильного, який ніколи не старіє. Слово, з погляду

О. Лосева, є могутньою рушійною силою почуття, думки, волі і життя. Воно навчає, збагачує серце й розум, почуття і свідомість, перетворює слабого на сильного, героя – на переможця. Іменем і словом живуть і рухаються люди, мільйони людських мас (126, с. 627). «У слові, і особливо в імені, – все наше культурне багатство, що нагромаджується протягом віків, і не може бути ніякої психології думки, як і логіки, феноменології й онтології поза аналізом слова та імені.» (126, с. 627). У слові та в імені зустрічається все бажане і передбачуване. В них накопичується і втілюється вся квінтесенція людино-розумного й нерозумного, всього того, що існує у світі (126, с. 628). О. Лосєв переконував читача в тому, що ім'я, слово містять у собі великої сили енергію смислову, фізичну, біологічну, самоусвідомлювальну (126, с. 689-690), яка, перетворюючись на живий процес мовлення, стає елементом мовленнєвої діяльності. Слово та ім'я стають живими суттєвими силами (діями). Надзвичайно глибоким є спостереження О. Лосєва щодо визначення логіки вираження ейдоса (образу) як предмета естетики, а самої ролі логіки вираження його як предмета граматики. Усе це втілюється в емоційно-вольовій і естетичній та граматичній будові процесу мовлення (рос.: эстетический и грамматический строй речи) (126, с. 779). Естетика поезії, естетика будь-яка є елементом самовираження внутрішнього світу людини, інтелігенції, народу. Самовираження інтелігенції у слові, мові здійснюється на базі вираження складників, якими є граматика, риторика (126, с. 780). Сюди ще можна додати, на думку О. Лосєва, стилістику. Таким чином, мова, слово, процес мовлення, з погляду О. Лосєва та К. Ушинського, є ейдетичним (образним, наочним) та таким, що хвилює емоційно-почуттєвий компонент особистості, що вимагає спеціального дослідження щодо характеру його впливу на співрозмовника. А якщо мати на увазі студента класичного університету, який пізніше стане вчителем, викладачем, то питання формування емоційно-вольової культури через слово, мову, мовленнєву діяльність стає надзвичайно важливим і корисним. Краса й істина, що втілюються в духовних ідеалах, реалізуються через творення блага, добра, що проходить через діяльність учителя, через його вплив словом, мовою, мовленнєвою діяльністю. Під впливом розвинених естетичних почуттів гармонізуються і моральні стосунки (172, 173, 174).

На основі вивчення проведених досліджень можна дійти висновку, про те, що в процесі емоційно-вольового виховання необхідно постійно враховувати два головні завдання, як-от: об'єктивні вимоги суспільства, держави щодо всебічного і гармонійного розвитку особистості, що відбувається під час масових форм виховної роботи, а з другого боку специфіка духовного світу окремої людини полягає в її окремості, в її внутрішньому автономному світі й індивідуальних переживаннях під впливом прекрасного, трагічного, комічного чи потворного.

Автори великої кількості літературних публікацій висвітлюють місце, значення, роль виховного впливу мистецтва, літератури, окремих видів художньої творчості (театр, кіно, драматургія) при формуванні морально-естетичних і вольових та морально-духовних переконань. Розглядається у зв'язку з цим творчість класиків і сучасних митців, дається аналіз, визначаються можливості її використання для естетичного виховання. Естетичні й моральні мотиви в мистецтві часто пов'язуються й розглядаються в єдності, як це робить, наприклад, О. Зорова (81). Вона підкреслює, що той зв'язок естетичного і морального, вольового й почуттєвого в мистецтві здійснюється не зовнішніми показниками, а через осмислення і переживання життєвих ситуацій, колізій, конфліктів. Моральна ідея не виступає авторським текстом, її не видно у прямих указівках чи порадах, як це буває в байках. Але вона криється у глибинах живого характеру, в обставинах, що змінюються. На жаль, останні досягнення техніки й науки не завжди виступають благом для людини. Звикаючи до полегшеної форми сприйняття мистецтва, до найбільш простих і доступних форм контактів з мистецтвом, людина перестає переживати напругу, відгукуватись на складні запитання. Спрощуючи собі життя, люди починають звикати до простоти й відмовляються від зайвої напруги, нехтуючи витонченістю переживань.

Мистецтво, як складник джерел емоційно-вольових і естетичних знань культури, є важливим фактором художнього розвитку й формування відповідних смаків. А тому художники (147), композитори (87), письменники, критики (224, 69, 70, 21) торкалися досліджуваної теми, щоб зробити певний внесок у її висвітлення та розв'язання.

Розвиток педагогічної науки і системи освіти в світі і в Україні здійснюється на основі врахування здобутків загальної культури та

осмислення сутності феномену української культури. Освіта, навчання, виховання, педагогічна думка – це невід’ємні складники духовної культури суспільства, єдиного історико-культурного процесу, який визначає рівень розвитку творчого потенціалу суспільства й цивілізації, що вимагає вивчення культурологічних процесів і їх результатів, що робить можливим розробку таких теоретико-методологічних підходів до проблеми виховання в сучасних умовах, які будуть життєздатними для розвитку й саморозвитку особистості як вищої духовної цінності, що забезпечать мир, гармонію і злагоду в усьому світі.

Нові соціокультурні реалії вимагають і особливих підходів до розв’язання питання особистісної і громадської естетичної культури.

Аналіз робіт з питань культури, культурології (12, 14, 26, 42, 59, 60, 73, 117, 130, 139, 143) дають можливість дійти висновків, які могли б полегшити здійснення процесу формування почуттєво-вольової і морально-духовної культури студентів класичних університетів як майбутніх учителів. До даної категорії публікацій можна віднести й низку робіт, у яких розглядаються питання педагогічної культури, морально-політичної і психологічної, а також дослідження щодо формування педагогічних умінь і навичок майбутніх педагогів успішно вести навчально-виховну роботу (2, 4, 10, 18, 33, 56, 61, 65, 70, 71, 74, 91, 92, 94, 102 тощо).

Переважна частина публікацій з питань культури, виховання містять у собі аналіз досвіду освіти та навчання. Суть їх полягає у визначенні рівня вихованості тих чи інших морально-вольових, емоційних, естетичних якостей. У наукових пошуках кращої методики викладання навчальної дисципліни було відзначено, що успіх чи поразка вчителя найчастіше залежить не від складності науки, а від ускладнених методичних прийомів, або, як зазначав О.І. Герцен, від ускладнення викладання навчального матеріалу. І досвід переконує, що найвищого успіху досягають педагоги, які захоплюють учнів красою вигляду, яскравістю прикладів, витонченістю і культурою мови й мовлення, вишуканістю манер і поведінки, високим рівнем емоційної і вольової культури. Підкреслюючи високе суспільне значення виховання та його громадське призначення, психолог К.М. Волков звертає увагу на те, яке велике значення для формування мотивації учіння має позитивний емоційний

контакт. В поняття «емоційний контакт» психолог К. Волков включає такий стан міжособистісних відносин, який передбачає:

1) відчуття того, що викладач проявляє щирий інтерес до вихованця;

2) переживає разом з студентом його радісні й сумні події.

Польський психолог К. Обухівський, розкриваючи значення емоційного контакту для формування поведінки дітей, звертає увагу на те, що тривала перерва у такому емоційному спілкуванні спричиняє депресивний стан, роздратування. К. М. Волков, В.М. Талузінський, О.В. Кірічук, Я.Л. Коломінський, Л.С.Славіна та інші психологи пов'язують формування емоційно-вольової культури вихованців з уміннями спільної діяльності та злагоди в групі, зміцнення позитивного морально-психологічного мікроклімату та позитивного впливу на виховання характеру й поведінки.

Красиве мовлення, доступні аргументи, чистота помислів учителя і повага до учнів, інтелігентність поведінки захоплюють і школярів, і студентів, а також створюють умови для успішного засвоєння знань, умінь і навичок. Соціокультурне значення емоційно-вольової і естетичної вихованості вчителя відмічалось директорами шкіл, заступниками з виховної роботи як такі, що входять у систему провідних педагогічних умінь, що забезпечують успіх в освітній діяльності. За опублікованими в літературі даними майже 68% опитаних студентів оцінюють свою підготовку в контексті загальної культури як недостатню (79, с. 107). Безумовною є складність визначення “рівнів” емоційно-вольової культури, але дослідницька необхідність такого пошуку існує. Але молоді й досвідчені вчені (Я.В. Сопіна та О.Г. Ігнатович) намагаються дослідити вищі показники рівня культури, якими володіли студенти та учні під час проведення констатуючого, навчального й контрольного експериментів. В період педагогічного спостереження та під час проведення констатуючого експерименту нами було з'ясовано, що існує значне протиріччя між бажанням студентів знати, вміти, дотримуватись високих рівнів і правил у повсякденному житті, побуті та навчально-громадській діяльності та реальним станом знань, умінь і навичок. Незадоволених рівнем своєї культури виявилось 52,5% опитаних. Безумовно, що на поставлені питання по-різному дають відповіді.

Наприклад, на питання щодо того, задоволений чи незадоволений студент рівнем своєї емоційно-вольової і естетичної культури, що вимагало відвертої відповіді, ніж питання (завдання): визначте рівень вашої загальної естетичної культури. Зважаючи на наше тлумачення суті культури як такого феномену, що торкається почуттєво-емоційної сфери діяльності й поведінки, логічною буде і постановка запитань, що стосуються цієї галузі поведінки й відповідно нею оцінюється. У другому розділі одержані числові вираження будуть подані як такі, що містять результат проведеної роботи.

Експериментальні заняття проводились зі студентами та викладачами протягом десяти років, починаючи з першого й завершуючи випускним курсом (два випуски). Частково перевірялись результати формуючого експерименту в умовах педагогічної діяльності випускників на їх робочих місцях.

Система емоційно-вольового й естетичного виховання студентів спрямовувалася на :

- забезпечення засвоєння студентами відповідних знань, розширення загальнокультурного кругозору;
- розвиток естетичних і творчих здібностей;
- використання здобутих знань та наявних здібностей у практичній діяльності;
- організація засвоєння студентами духовної, історичної та культурної спадщини українського народу;
- обговорення зі студентами у ході навчально-виховного процесу питань естетичної проблематики.

Виконання перелічених завдань підкорюються й обрані для цього форми роботи. Головна функція форм – сприяти реалізації мети, змісту виховного процесу та оволодінню студентами певними знаннями для використання в роботі із школярами. Вивчення практики виховної роботи у вузі та діяльності класних керівників дозволяє назвати мінімум форм, якими повинні оволодіти студенти. В методичних рекомендаціях кафедри з питань виховної педагогічної практики нами пропонуються такі види роботи, як:

- вивчення практики виховної роботи у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна та інших вищих навчальних закладах за опублікованими джерелами;
- зустрічі з учителями, вченими, акторами;
- тематичні тижні, олімпіади з предмета, дні факультету, кафедри;
- вечори (поезії, романсу...);
- диспути з питань етики, естетики, політики та ін.;
- усні журнали та заочні подорожі;
- читацькі конференції;
- відвідування спектаклів, кінофільмів, концертів, музеїв, виставок;
- прес-конференції та зустрічі “за круглим столом”;
- конкурси політичних коментаторів та на кращого фізика, хіміка, біолога, тощо.;
- конкурс на кращий сценарій позакласного заходу, доповідь, інсценовані казки; КВК (лінгвістичні, математичні, біологічні, педагогічні);
- виставки творчих робіт студентів (декоративно-прикладного мистецтва, малюнка, плаката, фото, стіннівок);
- проведення екскурсій (музей Г.С. Сковороди, А.С. Макаренка, музей образотворчого мистецтва);
- бесіди про історію вузу, факультету, педагогічну професію, з питань етики, естетичного та фізичного виховання, про державну символіку тощо;
- колективні творчі справи (КТС);
- робота гуртків, екологічного ательє засідання гуртківців, секцій з фізичного виховання (41, с. 14).

Емоційно-вольове й естетичне виховання впродовж останнього століття розглядалося як важливий складник загального процесу формування особистості дитини, учня, студента, працівника, громадянина, що пояснюється його універсальною і інтегральною сутністю. Як правило, відмічається, що в основі естетичного сприйняття світу та його оцінки лежить почуттєва сфера, яка стосується усіх без винятку, видів діяльності. Отже, узагальнюючи вищезазначене, можна дійти

загального висновку щодо формування емоційно-вольової культури й естетичного виховання, які в основі своїй мають почуття симпатії до людей, любові до прекрасного, що воно втілює в собі любов до самого життя, його процесу, любов до творчості, яка спонукає до пошуку ідеалу. Любов до прекрасного надихає особу на пошук якнайкращого докладання своїх зусиль на зміцнення і створення прекрасного в усіх його проявах. Прекрасне втілюється у позитивних намірах діяти за законами доброчинності, що сповнює увесь процес життєдіяльності глибоким його сенсом і гуманістичним змістом. У почутті прекрасного втілюються й наміри до щастя, мудрості, моральної досконалості особистісної культури, гармонії й злагоди з довкіллям.

У цілому проблема формування емоційно-вольової і естетичної культури майбутнього педагога розглядається нами як елемент його професійно-педагогічної майстерності й складник гармонійного розвитку особистості самого педагога, здатного до успішної діяльності в будь-яких обставинах. Розглянемо основні переваги емоційно-вихованого спеціаліста.

По-перше, спеціалізація взагалі в сьогоденні не може обмежуватися лише професійною освітою через те, що фахівець готується і до можливих кардинальних змін у практичній діяльності, що забезпечує високий рівень духовного розвитку, здібності до швидкого оволодіння знаннями і навичками із суміжних дисциплін, що може сприяти нешаблонному мисленню, та пошуку нестандартних варіантів розв'язання будь-яких питань.

По-друге, в період демократизації і розвитку НТП та підприємництва все ширше відбувається процес стирання різких відмінностей між сільськими й міськими умовами діяльності та розмежування вільного і виробничого часу. Пошук нових методів роботи ставить завдання перед кожним підприємцем розв'язання нових варіантів завдань, що розширює межі обов'язкової та добровільної творчої діяльності (44, 49, 50, 66, 78, 145, 197).

По-третє, переважна більшість документальних і науково-дослідних джерел підкреслюють важливе значення в системі морально-духовної і емоційно-вольової культури підготовки, яка здатна забезпечувати практичне використання набутих знань і умінь в усіх галузях конкретно-

професійної діяльності: в трудовій, науково-конструкторській, інженерно-будівельній, громадсько-організаційній діяльності. У зв'язку з цим переконливим є звернення до питань загальної, професійної і естетичної культури психологів, біологів, математиків, фізиків та інших технічних і суспільних наук (1, 5, 31, 73, 125, 158, 161, 178, 199, 200).

По-четверте, підвищується роль емоційно-вольового й естетичного виховання у таких практично-прикладних професіях, якими є будівництво, комунальне господарство (178, 223).

По-п'яте, продовжується процес соціалізації особистості вихованця, що вимагає безумовного включення до нього зразків і взірців вічних моральних і естетичних ідеалів, здатних впливати на поліпшення довілля і використання художньої творчості і для процесу гармонізації міжособистісних відносин.

Спроби проаналізувати думки про емоційно-вольове й естетичне були завжди, на Заході (Шаслер, Ціммерман, Найт, Гільберт, Кун, Бердслі, Байє та ін.) розглядають цей процес з позицій ідеалістичної філософії, в СРСР численні цікаві дослідження, включені нами до списку літератури, здебільшого стоять на позиціях матеріалізму. Насправді ж культура взагалі та емоційно-вольова й естетична зокрема не можуть обмежуватись якимись одними межами: матеріальними чи ідеальними. Межі між ними розмиті, змінювані, дуже діалектичні. Загальною вимогою є ідея єдності.

Загальний аналіз естетичної думки й досвіду виховання подає М.Ф. Овсянніков у книзі "Історія естетичної думки" (154). У ній обґрунтовується сама ідея універсальності естетичного виховання (дається критичний аналіз теоретико-методологічних засад), естетичної теорії і прослідковується увесь процес виникнення, становлення і перспективність розвитку проблеми в домарксистській період. Він справедливо звертає увагу читача на те, що ніякий досвід чи теоретичні розвідки сьогодні не можуть бути успішними без урахування вже досягнутого рівня розв'язання проблеми попередніми поколіннями вчених, людства загалом.

Зібраний цим же автором великий матеріал і виданий у вигляді "Хрестоматії з естетичного виховання" в Києві в 1985 р. (220) складається із шести розділів, кожен з яких присвячується окремому на-

прямку дослідження, як-от: гармонійний розвиток людини, загальний аналіз світу прекрасного та пошук естетичних компонентів у природі, праці, у побуті. В окремий розділ увійшли праці класиків марксизму і постанови правлячої партії та її лідерів про художньо-естетичне виховання молоді й народу.

Аналізу мистецтвознавчих джерел та окремих творів мистецтва присвячено дев'ять окремих розділів. Мистецтво як школа життя визначалось і визначається багатьма авторами. І в зазначеній хрестоматії такий аналіз посідає почесне місце. Йдеться про те, що через визначення основного призначення мистецтва можна охарактеризувати його функції. Б. Еренгрос, Г. Борисовський, А. Буров, Т. Каждан, Н. Каплан, Т. Мітлянська, В. Турова та ін. (220, с. 114-259) роблять спробу проаналізувати, як конкретні види мистецтва впливають на формування емоційно-вольової і естетичної культури особистості. Окремі автори ставлять питання про забезпечення своїми творами впливу на формування свідомості, позитивних почуттів, культуру поведінки, характеру вибору предметів побуту і мистецтва та здійснюють освітній розвиток слухачів, глядачів, учнів, студентів, учителів, викладачів.

Абстрагуючись від класового підходу авторів радянського періоду щодо аналізу художньо-естетичної творчості провідних і відомих творців прекрасного, можна стверджувати, що зібраний та описаний ними матеріал заслуговує на позитивну оцінку і може використовуватись у сучасних дослідженнях з окремих аспектів теми щодо формування емоційно-вольової культури особистості.

У літературних джерелах значне місце відводиться тлумаченню основних дефініцій. Яскраво висвітлюються такі поняття у кандидатському дослідженні Н.А. Фоломєєвої (217). Вона широко й всебічно розглядає зміст та етимологію таких понять, як “виховання”, “естетичне виховання”, “художнє виховання”, “музичне виховання” та “естетичне виховання засобами музичного мистецтва”. Вона обґрунтовує положення про ієрархічне співвідношення обсягу понять, “естетичне виховання”, “художнє виховання” і “музичне виховання”, зазначаючи, що вони співвідносяться як загальне, особливе й одиничне. Але поняття “естетичне виховання засобами музичного мистецтва”, з її погляду, не є формою художнього виховання і не тотожне “музичному вихованню”.

Помилковим є і з'ясування його як часткової форми естетичного виховання: воно віддзеркалює процес окремий, специфічний, який забезпечує повноцінний психофізіологічний розвиток людини та створює емоційну й почуттєву базу для сприйняття інших формівних впливів. Розглянутий нею аспект впливу музичного мистецтва кваліфікується як засіб естетичного виховання. Вона досліджує також механізми психофізіологічного впливу музики на людину, доводячи, що музичний звук відтворює людські емоції й сам їх формує, причому вплив слухового сприйняття на формування психіки є онтогенетично раннім і глибоким. У немовляти є здібності і потреба виражати свої емоції за допомогою звуку. Його подальший розвиток залежить від успішності й глибини навчання адекватному звуковираженню емоцій. Дія звуку як об'єктивного фізичного процесу на організм не вичерпується збудженням слухомовленнєвого апарату. Звук чинить цілісний і всебічний вплив на живу систему, стимулює електромеханічні і біохімічні реакції. З погляду Н.А. Фоломєєвої, вплив звуку є найбільш глибоким і різнобічним і виконує функції керування процесами і станом організму. Цей вплив може бути як корисним, провідним, так і шкідливим, який дезорганізує фізіологічні й нервові та психічні процеси.

Розглядаючи теоретичні підходи, в яких вивчається формівний вплив музики на людину, вона узагальнює і доповнює вже відомі концепції та формулює ідею про те, що естетичне виховання загалом, зокрема естетичне виховання засобами музичного мистецтва, є найважливішою формою впливу на людину.

Як показують і наші спостереження, емоційно-вольове й естетичне виховання мають свої об'єктивні основи в існуванні синергетичних структур. За законами синергетики розвиваються складні нелінійні багаторівневі системи, від співвідношення їх окремих елементів та певного порядку чи неупорядкованості, рівноваги і нерівноваги, гармонії і дисгармонії залежить можливість їх подальшого розвитку. Людська особистість сприймає як емоційно-естетичні та естетичні будь-які структури з визначеними синергетичними властивостями, і тоді вони потенційно надають можливість для кращого самозбереження, саморозвитку, самоактивності особи, так і будь-які інші складники й сутнісні сили особистості.

Почуттєво-естетична потреба людини – це прагнення до виявлення в навколишньому світі синергетичних систем і відчуття радощів від їх існування, твердить Н.А. Фоломєєва. В результаті морально-етичного, емоційно-естетичного виховання людина виробляє у собі систему позитивних емоційних потреб, а також удосконалює здібності до естетичного сприйняття світу й діяльності за законами краси й доброчинності. Рівень емоційної вихованості вчителя визначає синергетичні якості його особистості: прагнення впорядкування довкілля, створення умов для його розвитку примноження та збереження культурних цінностей. Таким людям притаманні оптимістична оцінка природного й соціального буття, впевненість у своїх творчих можливостях, визначеність конструктивності особистості.

З погляду Н. Фоломєєвої (217) та Я. Сопіна (200) естетично-емоційна культура студента є конструктивною позитивною ознакою особистості. І тоді те, що естетичне виховання і естетична культура можуть нести в собі ідею пріоритетності допомагає долати будь-які побутові й професійні недоречності.

Розмаїття питань емоційно-естетичного виховання і формування відповідної культури на порозі розпаду СРСР продовжувало хвилювати провідних учених Союзу. Ставились проблеми практичного значення музичної, естетичної освіти і виховання, а також формування волі й характеру. Розглядаючи реальні соціально-естетичні предмети й процеси, вчені звертали увагу на те, що їх треба відокремлювати від предметів сприйняття, які створюються при певних умовах та існують тільки доти, доки переживають процес сприйняття, а після його завершення перестають існувати. “Естетичне в змісті суспільних відносин” створюється людьми у процесі взаємодії людей з природою і з довкіллям загалом. Створюється так звана “друга природа” – культура – як матеріальна, бо включає в себе всі засоби виробництва і предмети матеріального вжитку, а також духовну, що в своїй сукупності охоплює усю сферу духовного життя. Саме в духовному житті відбувається осмислення реальних суспільних (економічних, політичних, професійних) відносин й оцінювання ступеня їх відповідності суспільній меті та завданням, оцінювання їх з погляду відповідності меті, сповіданням і ідеалам.

У літературі останнього десятиліття минулого століття та початку ХХІ віку розгляд морально-естетичної, емоційно-вольової культури (95) розпочинається з аналізу поняття “культура”. М. Киященко та М. Лейзеров поняття “культури” визначають як процес конкретно-історичного перетворення людьми природного середовища, включаючи у природу і саму людину (95, с. 18-19), що виражається в освоєнні та створенні нових матеріальних і духовних цінностей і суспільних відносин, які сприяють гуманізації як кожної окремої особи, так і всього суспільства.

Надзвичайно ефективною є концепція Н. Киященко і Н. Лейзерова щодо різноманітності впливів засобів естетичного призначення на формування загальної культури особистості. (95, с. 18). Справді, людина не виховується за частинами і не виявляє себе окремими своїми сутнісними силами. Особистість – це цілісне морально-духовне й матеріально-фізичне утворення, яке переживає, мислить, оцінює, зважаючи на свій загальний розвиток і певні уявлення про себе і світ, щоразу визначаючи для себе кращий варіант вибору, як тільки їй доводиться це робити. І тут справді є корисним не тільки аналіз сучасного стану досвіду та даних експерименту, а й урахування процесу історико-педагогічного та соціально-економічного стану під впливом естетичних і морально-духовних ідей та емоційно-вольових завдань.

Естетика міжлюдських взаємин полягає в тому, що вона, по-перше, може бути складником інших суспільних відносин. По-друге, на основі естетичних поглядів і переконань формується і інша культурно матеріалізована реальність, яка може втілюватись у різноманітних творах мистецтва, предметах матеріального і духовного світу. По-третє, естетичні переживання поєднуються з інформацією, знаннями, які виникають у процесі адаптації особистості до реальних умов праці та співжиття. З погляду М. Киященко і М. Лейзерова, знання про історичну реальність естетичних відносин є базою для прогнозування і певним чином спрямування культурно-естетичного процесі через виховання особистості (95).

Перетворення природи – це теж атрибут культури. Процес перетворення, удосконалення, поліпшення поняття культури в поєднанні з поняттям естетики – естетичної культури – це перетворення природи в

інтересах людини і відповідно до її запитів. Перетворення природи – це чисто утилітарний процес, він вимагає відповідної корекції поведінки людини у природі, а тому виникає потреба, як пишуть М. Киященко і М. Лейзеров, забезпечити вдосконалення природи самої людини шляхом емоційно-естетичного впливу на неї (95, с. 19). Шляхи розвитку культури взагалі та культури особи зокрема завжди сприяли гуманізації людської сутності, формуванню та вдосконаленню в неї умінь бачити, чути прекрасне, що в сукупності своїй впливає на підвищення загальної особистісної культури.

Показниками загальної культури людини, держави, людства є характер створення матеріальних цінностей та особливості суспільних відносин. Будь-яка матеріальна чи морально-духовна й естетична цінність – це результат діяльності людини, а тому стає зрозумілим, що в ній втілюється і певний духовний вплив самого виробника. У зв'язку з цим стає зрозумілою та велика роль, яку відіграє емоційно-естетична й вольова культура особи у результатах її діяльності. Вчені відмічають, що естетичне начало закладається не тільки природою, а й самою людиною, що їх об'єднує в єдине ціле і дає підстави для усвідомлення того благородного значення культури особи, яка втілюється у будь-якому виробництві, “опредметнюється” у результатах праці – матеріальних і духовних.

Цікавими і корисними є розділи книги, написані Є. Аюпджаном, Н. Корміним (95, с. 65-90). У них подається тлумачення ролі естетичного виховання у розвитку науки, збереження екологічної рівноваги. Продуктивний вплив науки на реалізацію естетичних можливостей у суспільстві автори вбачають у фактах зростання позитивних експериментів під час наукових пошуків.

Кафедра педагогіки Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна протягом останніх десятиліть досліджує проблеми особистісної загальної культури та окремих її складників, як-то: екологічної, естетичної, мовленнєвої, професійно-педагогічної та ін.

Таким чином нами з'ясовано, що культура студента з погляду його соціально-професійного призначення посідає провідне місце у його підготовці до успішної трудової діяльності та створення сім'ї.

Таким чином суть емоційно-вольового виховання ми вбачаємо в створенні такого морально-психологічного клімату, в якому студент почував би комфортно та був готовим до позитивної і продуктивної взаємодії. Процес формування емоційно-вольової культури студента полягає в тому, щоб постійно впливати на:

- розкриття сутності емоційно-вольового елемента загальної культури студента;
- забезпечувати постійне формування умінь позитивної емоційно-вольової взаємодії з довкіллям;
- допомагати створювати умови для подолання перешкод для досягнення мети.

Психологи (наприклад, В.А. Крутецький) поняття почуття і емоції вживають як синоніми, хоч по суті вони мають і деякі відмінності. Почуття, на думку В.А. Крутецького, більш складне утворення. А емоції – це простіше, це безпосереднє переживання.

Що є важливим в даній ситуації для нас, так це тлумачення поняття емоції як ознаки таких переживань особистості, на які можна впливати й домагатись певних змін у бажаних показниках. Безумовним є і той факт, що почуття проявляються в емоціях (наприклад, почуття колективізму, що може проявлятись у емоціях радості в зв'язку з успіхами його разом з усіма членами колективу, а почуття гніву в зв'язку з необ'єктивними оцінками діяльності цього колективу).

Важливим є розуміння того, що почуття на відміну від емоцій, притаманні тільки людині, тоді як найпростіші емоції (почуття страху, задоволення, гніву) можуть переживати й окремі тварини.

Емоції не виникають самі по собі. Джерелом емоцій можуть бути об'єктивні процеси, що торкаються інтересів людини та вимагають від неї певних зусиль (волі) для задоволення позитивних потреб, мотивів (радість від позитивної оцінки, результатів діяльності, сум через запізнення на заняття та ін.).

Значення емоцій і почуттів у житті і діяльності людини надзвичайно велике. Саме вони спонукають людину до дії, допомагають долати труднощі в навчанні, творчості. Саме емоції і почуття визначають поведінку людини, змушують шукати шляхи досягнення мети й завдань. Саме почуття змушують людину до пошуків істини, постановки мети,

визначення сенсу життя, без чого, власне, людина, залишається безпомічною. Та навіть і починає втрачати інтерес до життя як найвищій цінності. Досвід людини показує, що сильні емоції впливають на перебіг анатомо-фізіологічних змін та викликають відповідний настрій, зміцнюють або погіршують здоров'я.

Позитивні емоційні стани підвищують працездатність та зменшують утомлюваність людини. Психологи відмічають, що навіть при високій втомі працівник набуває здатності продуктивно працювати при умові високих емоційних переживань. Позитивні емоції зміцнюють загальний тонус, породжують бажання працювати, домагатись успіху. В той час як негативні переживання (сум, страх, горе, гнів, розпач, ненависть) породжують такі зміни, що гальмують психічну активність (ділову, громадську) та призводить до погіршення діяльності, зниження працездатності. У зв'язку з цим і слід переконувати студентів у тому, що підтримка позитивних емоційних переживань – то є шлях до взаєморозуміння і успішної роботи всього класу, групи.

Зовнішні прояви емоцій вимагають від особи реагувати на них певним чином та мати на увазі можливість застереження від негативних переживань. І тут включається вольовий механізм, який допомагає упорядкуванню життєдіяльності, виконання необхідних трудових чи навчальних операцій.

Для педагога осмислити проблему емоційно-вольової культури означає підготовку його до адекватної реакції на прояви поведінки учнів. Надзвичайно складною є методика виховання дисциплінованості. Учнів дратують звукові зауваження: тихо! Мовчати, сидіти спокійно! Не крутитись!

І тут необмежені можливості емоційно-вольової культури й поведінки допомагають педагогу успішніше впливати на учнів. Прояви радості й задоволення через посмішку, засудження поведінки – сміхом, позою, гострим поглядом, різними формами міміки, пантоміміки.

Для вираження найбільш високих почуттів і емоцій людство створило різні види мистецтва: музику, художню літературу, скульптура, танок та ін. застосування творів мистецтва педагогом завжди допомагає формуванню високих почуттів, позитивних намірів, бажання до позитивної діяльності.

1.2. Основні поняття проблеми емоційно-вольової культури особистості

Розглядаючи систему основних понять теорії і практики емоційно-вольового виховання, складно собі уявити, що процеси чи елементи їх існують ізольовано, окремо один від одного чи від будь-яких інших складників. Безумовно, кожен з них є таким утворенням, яке проявляється у свідомості, почуттях, характері, поведінці особи, її намірах, бажаннях. Однак розгляд окремих складників та їх аналіз можуть сприяти визначенню їх місця і значення у загальному процесі навчання, освіти, виховання і професійної діяльності та в приватному й громадському житті. У зв'язку з цим такою важливою є визначеність понять, якими автор користується. Доцільним буде розпочати аналіз основних понять даного дослідження з базового, яким є сутність емоційного. Буквально з грецької мови воно означає: (від лат. *emove* – хвилюю, вражаю) психічне відображення у формі безпосередньо гострого переживання життєвих явищ і ситуацій, зумовлених відношенням їхніх об'єктивних якостей до потреб і можливостей суб'єкта. Психологи відзначають, що в процесі еволюції емоції виникли як засіб, що дозволяє живим істотам охарактеризувати біологічну значущість станів організму, зовнішніх дій на нього та реакція на них особи. Найпростіша форма емоції – це так званий емоційний фон, тон, тональність відчуттів, безпосередні переживання, що супроводжуються окремими життєво важливими діями та взаємодіями. Історія розвитку людства, як і життєдіяльності окремих людей, знає безліч прикладів того, як тон розмови впливав на прийняття рішень.

Важливим елементом внутрішніх переживань (емоцій) є такі почуття, які містять у собі елементи прекрасного й потворного, що входять у завдання естетичного виховання. У довідковій літературі (1, 2, 234) поняття естетика визначається як наука, що вивчає прекрасне й закони його відображення в мистецтві. Окрім того, естетика вивчає відношення прекрасного до дійсності, його прояви в житті, вплив його на людину й людини на нього. Естетику найчастіше називають наукою про мистецтво. В нашому дослідженні використовуються уже відомі закони і закономірності естетичного розвитку особи та робить-

ся спроба визначити нові важливі можливості впливу прекрасного на особистісне життя студента та його майбутню професійно-педагогічну діяльність. В. Брожик поняття “естетика” характеризує як науку про естетичне освоєння дійсності. Естетичне освоєння – це не є щось окреме, певний вид діяльності, воно є певним елементом кожного з видів діяльності, що означає, що сучасна естетика охоплює і питання праці, і проблеми вільного часу, й естетику взаємин, міжособистісних стосунків тощо. І підґрунтям його є почуттєво-емоційна сфера життєдіяльності людини.

Краса й сила як основні компоненти змісту емоційно-вольового виховання є не простими поняттями. Їхні ознаки іноді бувають прихованими у звуках, барвах, формах, але вони не є тотожними. Краса визначається змістом речей і явищ у практичному житті людей, а виявляється за допомогою звуків, кольорів, форм. Сила (справжня) найчастіше проявляється у здоровому способі життя, чіткому розпорядку й режимі праці й відпочинку. Якщо цього немає, то немає ні краси, ні сили. Обличчя людини буде прекрасним тільки тоді, коли воно висвітлює жвавий розум, зацікавленість, співучасть, готовність до активної позитивної взаємодії. Якщо ж людина байдужа, бездушна, інтелектуально обмежена, то обличчя здаватиметься маскою – неживою формою – нехай і красивою, і то таке враження тримається тимчасово.

Вольова культура визначається нами як єдність внутрішньої і зовнішньої позиції щодо готовності вибору й здійснення різних видів корисної суспільно-професійної і самостійної діяльності, спрямованою на саморозвиток і самовиховання самоосвіту й готовності до виконання всіх основних видів обов’язків як студента, професійного діяча, члена колективу. До складу вольової культури ми включаємо уміння переключатись у необхідні стани – активні чи пасивні, суть яких полягає в готовності до рішучих дій чи стриманості, спокою чи активності, зібраності чи розгубленості.

Аналіз науково-педагогічної літератури (26, 32, 54, 91, 111, 112, 216) дозволив нам визначити основні поняття та скласти словник з огляду на досліджувану нами проблему.

Словник основних понять

№ п/п	Поняття	Зміст поняття
1	Емоції	(від гр. moveo – хвилюю, вражаю) – характер сприйняття предметів і явищ навколишнього світу, своєрідний стан «переживання», відчуття: радості, задоволення, любові, сум, злість, жах, пристрасть, афект та ін.
2	Почуття	- одна із основних форм переживання людиною свого ставлення до явищ і предметів довкілля. На відміну від емоцій почуття виділяють явища, що мають стабільну мотиваційну значущість та регулюють стосунки особистості з іншими людьми, суспільством.
3	Формування емоцій, почуттів	Є необхідною умовою розвитку людини як особистості. Емоції, почуття особа переживає і виражає у жестах, тональності голосу.
4	Мотиви	Від лат. moveo – штовхати, приводити в рух, збуджувати до діяльності, пов'язаною з задоволенням його потреб.
5	Воля	- здібність людини до саморегуляції, до подолання перешкод. Основні функції волі – це мотиви й мета. Уміння утримувати негативні наміри, долати конфлікти.
6	Емоційно-вольовий	Пов'язаний з внутрішнім станом людини, готової до подолання перешкод в ім'я досягнення позитивних результатів.
7	Естетика	(від грец. – здатний відчувати) – наука про загальні закономірності художнього освоєння дійсності людиною, про суть і форми відображення дійсності й перетворення життя за законами краси, про роль мистецтва в розвитку суспільства.

8	Естетика поведінки	- риси прекрасного у вчинках і діях людини: в її ставленні до праці й суспільства, в її манерах і вигляді, у формах спілкування з людьми.
9	Емоційно-естетичне виховання	- складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування і виховання позитивних почуттів, смаків, суджень, художніх здібностей особистості, на розвиток її умінь і готовності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини.
10	Емоційно-естетична свідомість	- форма суспільної свідомості, що являє собою художньо-емоційне освоєння дійсності через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, ідеали тощо і концентровано виражається в мистецькій творчості та естетичних поглядах.
11	Естетичні почуття	- особливі почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в дійсності та у творах мистецтва.
12	Естетичний смак	- здатність людини правильно оцінювати прекрасне, відокремлювати справді прекрасне від потворного.
13	Естетичний ідеал	- уявлення людини про прекрасне, до чого вона прагне, на що рівняється і готовність до пошуку шляхів досягнень.

Емоційно – естетичне виховання в період XIX-XX століття визначалося найчастіше як процес формування умінь людини жити й працювати за законами краси (12, 15, 32, 38, 39, 40, 44, 48, 85, 94, 170, 223, 231, 233). Воно ставить і розв’язує такі основні завдання, як-от: естетичне сприйняття світу, опанування художньою (естетичною) освітою, формування естетичного смаку й естетичної поведінки, які виявляються в естетиці повсякденного життя (обстановці, відносинах, стосунках, поглядах тощо).

Емоційно-почуттєве формування особистості науковцями зводиться до естетичного розвитку, який розглядається як процес формування у кожного вихованця потреб і здібностей позитивно сприймати світ. (234, 235). Г.П. Шевченко наголошує на комплексному характері естетичного розвитку і виховання саме тому, що воно здійснюється в єдиному процесі єдності розумового, морального, трудового, ідейно-політичного, фізичного формування особистості (229, с. 7). Кожен із складників емоційно-вольового й естетичного розвитку, як відношення, сприйняття, оцінювання, судження, смак, ідеал, потреби, творчий потенціал дійсно визначається розумовою, моральною, емоційною, духовною діяльністю вихованця, що викликає суттєві зміни у світогляді, переконаннях, поведінці, перетворюючи особу на суб'єкт соціально корисної діяльності та сприяє всебічному розвитку творчих сил і здібностей індивідуума.

Емоційно-вольовий розвиток особи – складне педагогічне явище, що відзначив ще Аристотель: “Мета добродетності – прекрасне...” (13, 258). Найбільш повними і переконливими є визначення тих авторів, які поєднують різні прояви прекрасного в особі людини: зовнішній, внутрішній, соціальний, біологічний, а тому загальний емоційно-вольовий розвиток особистості можна вважати складним синтетичним процесом, що характеризується високою духовністю людини. Для емоційно розвиненої людини притаманними є безкорисливість, свобода від будь-якого меркантильного розрахунку чи матеріального зиску (215, 216, 220, 240).

Переважає більшість дослідників поєднують емоційне, вольове, естетичне й моральне в єдине утворення, яке символізує вищу духовно досконалу якість людини (26, 28, 37, 43, 59, 63). Безумовним є духовно-емоційне начало в сутності естетичного формування особистості, яке охоплює всі складники структури особистості. Якщо розуміти сутність особистості як суб'єкта носія низки соціальних відносин і свідомої діяльності, то можна твердити, що емоційно-почуттєві та вольові прояви естетичної поведінки позитивно впливають на її розвиток, що допомагає кожному гармонійно реалізуватись у будь-якій соціальній групі.

Поняття емоційно-вольової культури вбирає в себе результати виховання і розвитку особистості, який здійснюється не тільки в освітньому

процесі, але й в усі інші періоди життєдіяльності. І тоді суть процесу формування загальної культури студента можна охарактеризувати як таку навчально-освітню діяльність, яка спрямована на забезпечення особистості системою емоційно-вольових психологічних знань і художніх образів з різних видів мистецтва та вироблення на їх основі високого естетичного смаку й позитивного сприйняття світу, забезпечення у такий спосіб готовності та формування уміння особи жити, працювати, поводитись за законами моралі, краси, культури. Естетичні знання й уміння сприяють формуванню творчої емоційно-вольової орієнтації особистості та вироблення готовності утримуватись від будь-яких негативних дій. Спираючись на ці посилення, суть загальної емоційно-вольової культури особистості можна розглядати як таку, яка полягає у тому, що вона акумулює в собі елементи всіх складників розвитку людини і виявляється як у розумовій (інтелектуальній) діяльності, так і в фізичній досконалості, а також у моральному, трудовому, валеологічному, екологічному процесі, всі їх об'єднуючи й гармонізуючи. Таку місію загальної емоційно-вольової і естетичної культури можна схематично подати в такому рисунку (див. рис. 1).

Таким чином, із великого і складного емоційно-почуттєвого та інтелектуально-інформаційного розмаїття складників загальної культури ми виділяємо три складові частини, які вбирають у себе всі інші. Такими поняттями можна вважати емоційно-вольове виховання, емоційно-естетичний і морально-духовний розвиток, що й складає загальну культуру особистості. Названі три утворення є надзвичайно складними, бо вміщують безліч елементів як творчої так емоційно-почуттєвої сфери, а також фізично-біологічної та соціально-громадської і морально-психологічної. Пошук технології формування загальної культури студента змусив звернутись до визначення конкретних кроків, заходів, умов, які б забезпечували необхідний рівень сформованості морально-духовної та емоційно-вольової культури.

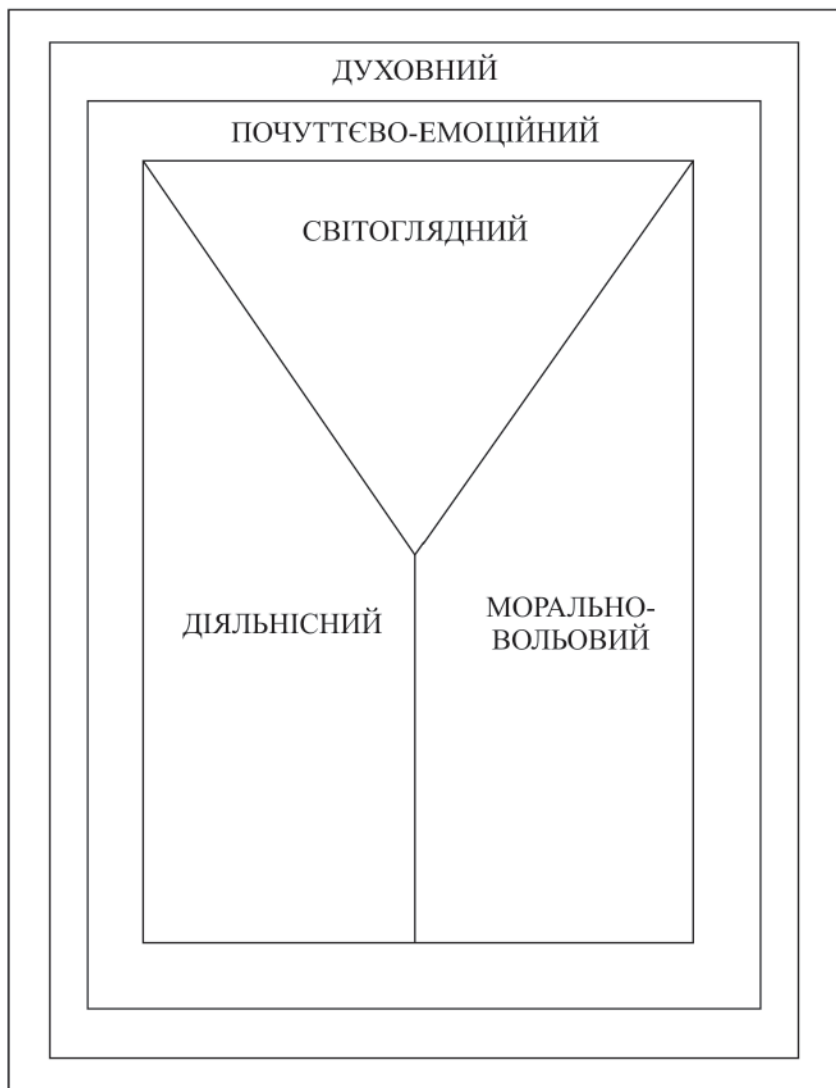

Рис. 1. Рівні емоційно-вольової культури студента

Щодо поняття культури, то його можна визначати, користуючись уже відомими різноманітними підходами, або шукати новий, власний погляд на проблему. Переважна більшість дослідників поняття культури визначають, виходячи з двох взаємопов'язаних між собою факторів і результатів людської діяльності: матеріальної та духовної, як про це пише В.М. Липський (124). Матеріальна культура охоплює всю сферу праці, житла, одягу тощо, а духовна сфера представляє свідомість (політика, філософія, право, мистецтво тощо). Обидва аспекти діяльності тісно взаємопов'язані. Морально-естетична та емоційно-вольова культура є важливим складником духовної діяльності. Духовне пов'язано з матеріальними сферами життя, бо почуття, воля, практичні навички та узагальнені уявлення пов'язані з різними (майже з усіма) сферами діяльності людини. Справді емоційно-вольові уявлення і відношення мають загальнолюдський характер. Так, наприклад, загальнолюдським еталоном краси є статуя Венери Мілоської, а вищими художньо-поетичними творами – “Божественна комедія” Данте, “Слово о полку Ігоровім”, ідеалом сили людського генія є образи Д. Бруно, Г. Галілей, тощо. Будучи надзвичайно багатоаспектним і таким же індивідуально-особистісним, емоційно-вольові й духовно-естетичні якості притаманні як усьому навколишньому світі, так і кожній окремій людині. Переживаючи насолоду від прекрасного, високоморального й духовного прояву особистості людина намагається його осмислити, оцінити, визначити ідеали та знайти можливість будувати свої відносини з довкіллям за законами краси, тому що феномен культури поведінки, відносин означає певний рівень подолання негативного, небажаного. Поняття емоційно-вольової культури можна визначити як сформовану прижиттєво таку особистісно осмислену якість, у якій єдність почуттів, високих естетичних смаків та ідеалів виявляється у професійній діяльності, у стосунках, у поглядах і є елементом усіх емоційно-почуттєвих інтелектуальних і практичних дій і вмінь. Сформованість емоційно-вольової культури студента передбачає готовність і уміння долати перешкоди, утримувати від роздратування, гніву, конфліктів чи нічим не виправданих суперечок.

В основу емоційно-вольової культури студента покладено систему морально-психологічних і педагогічних знань і вмінь, які стають визначальною характеристикою його гармонійного загального та професійного розвитку. До системи знань відносять сукупність філософських, соціально-психологічних, філологічних даних про сутність почуттєво-емоційної і вольової сфери діяльності та потворного, високого й принизливого, трагічного і комічного. Обов'язковим складником загальної культури студента є емоційна забарвленість інтелектуальних процесів елементами захоплення, радісного переживання нового наукового відкриття, зацікавленого до нього ставлення, залучення до творчої скарбниці вчених свого університету.

Створений нами перелік тем до спецкурсу “Емоційно-вольова культура студента” передбачає розгляд питань як теоретико-методологічного, так і практичного характеру, як художньо-естетичного, творчого, так і побутового характеру. До таких належать розроблені та проведені педагогічні вистави за пропозицією доц. І.О. Ковальової “Улюблені казки істориків, філологів” у 2001-2002 навчальному році та 2002-2003 і 2009-2010 н.р. на історичному й факультеті іноземних мов (ХНУ ім. В.Н. Каразіна). Цікаво, що самі студенти такі “заняття” називають не “виставами”, а святами, як-то: “Свято казки”, “Свято Розуму”, “Свято Добра”. За наявності переважних елементів й атрибутів морального, художнього й емоційно-вольового виховання провідним мотивом для всіх залишається можливість одержати насолоду від самого факту самовираження і самопрезентації шляхом участі у виставі. Створення тексту, режисура, розподіл ролей здійснюється, зазвичай, у групі під керівництвом викладача, який вважається головним режисером. Усі ролі виконуються студентами. Таким чином, окрім понять емоційно-вольове, естетичне виховання, естетичний розвиток, загальна культура, логічним буде використання ще й таких, як художня освіта й художнє виховання. Поняття художнє виховання в широкому розумінні слова означає ознайомлення з провідними ознаками мистецтва, окремими творами, митцями, наявності творчого уміння, спрямованого на створення окремих взірців мистецтва, до яких належить написання віршів, музики, виконання танку тощо. Створення художніх образів, як правило, вимагає напруження різних психологічних процесів: сприйняття,

мислення, пам'яті, уяви, волі. Основою “художнього” відображення дійсності є показ її в образах. У більш вузькому розумінні це слово за значенням співпадає з поняттям “образності”, як зазначається в довідкових джерелах (111, 112). Художньою образністю відзначаються ті твори мистецтва, у яких життєва правда й типовість характерів захоплює читачів і глядачів з такою силою і благородством, що формує позитивні громадсько-політичні і морально-психологічні мотиви поведінки і відповідні орієнтації, зміцнює волю і наміри.

У цьому дослідженні поняття “художнє виховання” вживається з метою виокремлення процесів, спрямованих на формування мистецтвознавчих і мистецьких умінь, до яких можна віднести такі, як малювання, вокальний і хоровий спів, театральнорежисерська й бутафорська діяльність. Загалом художнє виховання передбачає опанування знаннями різних видів мистецтва й уміння виконувати найпростіші мистецькі дії: писати вітальні вірші, малювати дружні шаржі, виготовляти певні художні вироби із дерева, металу тощо. Зазвичай, у житті окремої людини такі захоплення, що прийнято називати “хобі”, приносять насолоду самому авторові, служать втіхою близьким і рідним, а в майбутній педагогічній діяльності стають елементами професійно-педагогічної майстерності. Художня культура – це поняття, що означає здобутий у процесі навчання і виховання результат, який утілюється у відповідному чи певному рівні свідомості, художніх умінь, художньотворчого розвитку. В контексті розв'язання питань щодо формування художньо-естетичної культури студентів художня творчість є певним забарвленням їхньої освіти, світогляду і є складником професійно-педагогічної майстерності, загальної професійної компетентності, а шляхи опанування нею спираються на вольові зусилля особи. Розвиток і формування вольових здібностей та умінь триває усе життя. Але успіх забезпечується при усвідомленні ролі та значення сильного емоційновольового загартування.

Спираючись на теоретичний аналіз наукової літератури та спостереження реального досвіду емоційновольового, морально-естетичного виховання, можна твердити, що вихідним положенням складного особистісного утворення, яким є загальна культура і яка виступає найважливішою рисою педагогічного професіоналізму, є взаємообумовленість,

взаємозалежність інтелектуального, морального, емоційного й діяльнісного компонентів. Виявляється, що особистісна культура включає в себе способи, результати діяльності людини і може розглядатись як механізм, регламентація, що впливає на поведінку і діяльність людини, а сама особа є її носієм і ретранслятором (44, 45, 63, 92, 93, 128, 198). Прихильники цього підходу визначають естетичну культуру як єдність естетичних знань, переконань, почуттів, навичок і норм діяльності та поведінки.

Н. Крилова (116), Л. Печко (167, 168), Я. Сопіна (206) та інші естетичну культуру розглядають як фактор активізації творчої діяльності студентів й умову успішної професійно-педагогічної діяльності. Г. Білавич (20), М. Верб (32, 33), Н. Киященко і М. Лейзеров (93), Б. Ліхачов (123), Б. Неменський (143), Г. Пирадов (169), звертають увагу на інтегральний характер естетичної культури, яка стосується всіх сфер життя і діяльності студента, вчителя, особи загалом. Наше дослідження доводить, що естетична культура спирається на емоційно-вольові процеси, що забезпечує ефективніше здійснення загальної особистісної культури.

Я.В. Сопіна в дисертаційному дослідженні на тему: “Формування естетичної культури студентів музично-педагогічних факультетів” доходить висновку, що поняття “естетична культура” можна розглядати як такий феномен, який є втіленням інтегрованої особистісної якості, що виражається у здатності індивіда естетично сприймати дійсність і мистецтво, давати їм естетичну оцінку, а також брати активну участь у перетворенні навколишнього світу, втілювати його в створюваних цінностях. (206, с. 6)

Якщо звернутись до довідкових джерел з мистецтвознавчих, філософських, філологічних, психолого-педагогічних наук, то можна дійти висновку, що процес формування естетичної культури студентів класичного університету відрізняється від усіх інших ВНЗ тим, що сама історія створення навчального закладу, відкриття його підрозділів і залучення до роботи в ньому провідних учених країни, всього світу в цілому створює і певний мікроклімат і формує відповідний зміст навчання, який уміщує в собі універсальність естетичного начала. Так, наприклад, факт відкриття Харківського національного університету

в 1805 р. вміщує в собі високу ідею безкорисливого служіння народу, що захоплює почуття красою благородного вчинку В.Н. Каразіна. Факт “служіння” на благо науки й рідного університету трьох братів професорів Ляпунових (найвідоміший з-поміж них – математик, а два інші – філолог і музикант) викликають захоплення своєю громадянською позицією. До розряду видатних учених і організаторів дослідницького й педагогічного процесу в університеті, в області громадського служіння народу додається праця багатьох інших учених Харківського університету, як-то: історик Д. Багалій, мікробіолог І. Мечников, які уславили свої імена навіки своєю відданістю справі і натхненною діяльністю в університеті як колиці прогресивної наукової думки. Керівникам освітнього процесу в класичному університеті необхідно не забувати про високу не тільки громадянську і соціальну місію цих учених, а й морально-естетичну. Той пафос І. Мечнікова щодо “позитивної” місії наукових знань та відкриття Істини є справді високоморальним, духовно-естетичним (137).

На відміну від інших складників усебічного й гармонійного розвитку особистості емоційно-вольове й естетичне виховання, загальна культура, художня творчість входять певним чином в усі інші, а саме своєю наявністю поліпшують здійсненню загального процесу розвитку особистості з погляду її інтелігентності, освіченості. Безумовним є те, що культурологічна природа всього процесу виховання і розвитку є і природним і цивілізованим показником його універсальності та інтегративності, загального характеру і конкретного втілення у будь-які сторони й складника всебічного й гармонійного формування особистості. Відомий вислів А. Макаренка про те, що майже неможливо собі уявити комунара (вихованця), який би хотів навчатись, працювати, жити в колективі, зовні некрасивому (131) або крилатий вислів А. Чехова про те, що в людини все має бути прекрасним: і одяг, і обличчя, і душа, і думки засвідчують той факт, що і неспеціалісти з питань даної теми переконані в універсальному значенні емоційно-вольового й морально-естетичного начала в житті людини. Визначення В. Липським суті естетичної культури як єдності почуттів, смаків та ідеалів, які матеріалізуються у процесі перетворення світу за законами краси, є переконливими й точними (124, с. 41). Естетична культура є не лише

результатом почуттєвого освоєння і перетворення світу відповідно до висновку філософів про сутнісні сили людини, а й умовою успішної діяльності.

Суть естетичної культури студента класичного університету – майбутнього фахівця – полягає в тому, що вона наче б то складається з двох великих утворень. З одного боку студент як окрема особистість, людина з усіма сутнісними силами і певною організаційно діяльнісною системою є творцем своєї власної долі, а з другого – він у майбутньому професіонал-педагог, якому належить виконувати цілком конкретні завдання вчителя і вихователя дітей, підлітків, учнівської молоді. І тоді за такої складності вибору виникає потреба узгоджувати свої власні бажання з пошуком вигоди з необхідністю розв'язувати складні професійні педагогічні завдання, які певною мірою перегукуються з особистісними планами і намірами. Саме в єдності особистісних планів і завдань учителя і учня народжується нова ознака емоційно-вольової і естетичної культури майбутнього спеціаліста: вміння аналітико-синтетичного впливу на школяра та його батьків з метою успішного розв'язання освітніх завдань. Розв'язання освітніх завдань для випускника класичного університету є таким же складним і багатоаспектним, як і для спеціаліста, що одержує диплом педагогічного університету. Однак реально існує велика розбіжність у сукупності педагогічних знань і умінь у студента педагогічного ВНЗ і його колеги із класичного університету, про що вже відомо спеціалістам у галузі вищої професійної освіти, до яких можна віднести праці Р. Дзвінкої (64), В. Загвязінського, В. Пасинок (165, 166) та інших.

Як ні в якій іншій професійній діяльності, в педагогічній – основним компонентом є характер емоційно-вольового й естетичного освоєння дійсності з яскраво вираженим соціальним змістом, бо суть і завдання навчально-виховної роботи полягають у тому, щоб через засвоєння досвіду попередніх поколінь підготувати шкільну, вузівську молодь до адаптації та пристосування до довкілля загалом та до різних форм соціалізації зокрема. Суспільно-історична обумовленість емоційно-вольових особистісних переконань, які засвоюються і формуються під впливом шкільних буднів, залишаються потім на все життя. Роль мистецтва, мови, літератури, культури в найширшому розумінні

слова відіграють у житті учня і студента певну “пристосувальну” місію, бо вони часто подають типові соціальні ситуації у художній, яскравій формі, що справляє відповідне враження на все життя. Крім того, у класичних університетах, де досить високий рівень загальнонаукової та науково-професійної підготовки (з навчальної дисципліни), міститься і певний елемент естетичного сприйняття світу через предмет викладання. Таке морально-естетичне, емоційно-почуттєве забарвлення змісту базової освіти, з основ наукових знань є міцним і надійним елементом класичної університетської освіти, якщо воно пронизує методику викладання основ наук, а не тільки спецкурсів з педагогіки. За нашим дослідження, у студентів класичних університетів, які серед вимог до викладача віддають перевагу знанням педагогом навчальної дисципліни, гуманне ставлення до студента, а потім уже оцінюють активну й продуктивну дослідницьку участь у наукових пошуках істини, захопленість “своєю” наукою.

Таким чином сутність емоційно-вольової культури студента класичного університету вміщує у собі специфіку високого рівня наукових знань і опанування методологією дослідження та викладання, також методики наукового дослідження, що активізує процес формування наукового світогляду. Саме світогляд найефективніше впливає на якість морально-духовних і естетичних переконань, культури і поведінки. Реально ректорат, кафедри формують постійно піднесений рівень емоційно-вольової атмосфери класичного університету з його віковими традиційними правилами, які зберігаються елітою наукового кадрового складу, передаються із покоління до покоління, зміцнюючи духовні засади виховання спеціаліста.

Морально-естетичне усвідомлення дійсності з погляду вічності відбувається перманентно як на рівні окремої особи, так і на рівні держави, суспільства, якщо вихователі про це дбають. І таке освоєння, довілля та усвідомлення його сенсу зазвичай мають соціальний характер. Індивідуальний пошук естетичного ідеалу пов’язаний з потребами суспільного розвитку та з тими процесами, які мають місце на даний період. Естетична культура особистості в її житті виконує низку важливих функцій, тому що людина не є однозначною. Людина не може раз і назавжди визначити лінію своєї поведінки. Сформованість

естетичного почуття у різних ситуаціях стає тією умовою, яка допомагає щоразу віднаходити “правильну лінію поведінки та взаємодії. Спілкування з недовірливими та підозрілими людьми вимагає терпіння й обережності, а з дратівливими – ефективним є спокійний тон при повному ігноруванні їхніх примх. Самовпевнених і хвалькуватих осіб учитель, викладач ставить на місце іронія, але якщо ми маємо справу з сором’язливими та невпевненими в собі особами, то це буде не зовсім справедливо. І тоді доцільно буде зробити зацікавлений вигляд та дати можливість сором’язливому студенту зосередитися. Не слід чекати від флегматика негайного реагування і яскравого прояву почуттів. Непросто уявити, що холерик у критичних ситуаціях залишиться спокійним, стриманим і холодним (37, с. 14-15).

Основною метою класичного університету (та й усіх інших) є завдання навчити студента узгоджувати свої дії, поведінку, наміри з вимогами й інтересами навколишнього світу. Гармонія і процес гармонізації як провідна ідея гуманізації і гуманітаризації суспільства загалом та навчально-виховного процесу зокрема набуває все ширшого визнання і переконливого обґрунтування. Гармонійно розвинена особистість є соціально активною, яка вміло поєднує в собі духовне багатство й моральну чистоту та є здатною до позитивної творчої діяльності щодо збереження довкілля. Естетичний елемент при цьому є провідним і обов’язковим.

Естетичне почуття не заперечує, а підсилює морально-етичний і емоційно-вольовий компонент особистості, який міцно закріплюється у свідомості людини і починає сприяти формуванню високого естетичного смаку. Загальний і естетичний смак у системі загальної особистісної культури вміщує у собі раціональне і почуттєво-емоційне, а також є показником якості професійної педагогічної діяльності, бо в системі освітньої діяльності краса й доброчинність є провідними показниками необхідного рівня компетентності та професіоналізму. Процес формування емоційно-вольової культури й смаку – складний і багатоаспектний. Він уміщує у собі психологічні й соціальні знання, художню освіту, творчі вміння, внутрішню красу і готовність до самовираження, самопрезентації та самореалізації в гармонії з довкіллям на втіху собі й тим, хто оточує.

Як пише М. Лосський, переважна більшість позитивних учинків здійснюється людиною без умови про винагороду, без будь-якого мотиву щодо особистого інтересу чи вигоди. У деяких учинках порядних людей неможливо віднайти щось егоїстичне чи егоцентричне. Особливо така поведінка, з погляду М. Лосського, виявляється при здійсненні героїчних подвигів, коли людина за велінням серця, керуючись благородними почуттями піднімає голос на захист знедолених, невинних (127, с. 25-29). І така поведінка не рідкісна. Наприклад, учинки вченого, який самовіддано шукає істину та відстоює її до кінця навіть ціною свого життя (чи поступається власною вигодою). Галілея, наприклад, тримали у в'язниці та загрожували спалити на вогнищі; художника переслідували за створення картини, яка не всім була зрозумілою своєю красою; капітан корабля залишається до кінця на своєму місці навіть під час катастрофи. “У цих випадках мотивом безкорисливої поведінки слугує не чуже життя, а втілення таких цінностей, як істина, краса, свобода, честь” (140, с. 26), що означає, наскільки високо моральні й естетичні почуття дієві, є практично значущими, як і реальні матеріалізовані дії.

У системі формування емоційно-вольової культури студентів класичних університетів як майбутніх учителів їхні смаки, почуття, ідеї, ідеали набувають професійно-громадського забарвлення і можуть включатися у вчення гедонізму (від гр. *hedone* – задоволення) та евдомонізму (від гр. *eudaimonia* – щастя). Суть першого полягає в тому, що метою поведінки є окремі випадки задоволення, а другого – в тому, що кінцевою метою поведінки є щастя як система життя, в якій сукупність випадків задоволення переважає над стражданнями. Таким є, наприклад, учення Епікура: звідки термін: епікуреїзм. Окремим видом евдомонізму є утилітаризм, що означає пошук користі, вигоди, благополуччя для власного життя. І хоч видатні митці, вчені, громадські й політичні діячі не завжди свідомо ставлять мету щодо досягнення почуття задоволення, щастя у процесі своєї діяльності, загальновідомою залишається істина, що будь-яка успішна діяльність завершується почуттям втіхи, вдоволення.

Таким чином можна твердити, що емоційно-вольова культура й почуття прекрасного, яке проявляється не тільки в умінні насолоджуватись красою, а й у переживанні глибокої здорової любові до краси як об'єктивної цінності, яка здатна не тільки принести вітиху окремій особі, а навіть “урятувати світ”, є вищим показником загальної особистісної культури особи. Саме такий великий сенс розуміється нами в широкому тлумаченні поняття емоційно-вольової культури, яка поширюється на всі напрямки життєдіяльності особи. Гедонізм і евмедонізм у структурі розвитку особистості посідають місце, що межує з розумовим, моральним, фізичним і естетичним. І провідним можна вважати почуттєве, морально-емоційне, яке найбільш повно й широко торкається різних граней життєдіяльності особи, бо починається зі сфери підсвідомого, емоційно-почуттєвого розвитку людини і створює відповідно оптимістичну і щасливу систему життя. Живими людськими прикладами, взірцями естетичної поведінки можуть бути Леся Українка, Марина та Анастасія Цвітаєви, Джордж Байрон, Герберт Уелс, Оскар Уайльд та деякі інші, які всі питання творчості, життєдіяльності, поведінки прагнули розв'язати й розв'язували з позиції захисту, утвердження принципів краси й прекрасного, добродійного, щасливого буття.

Отже, поняття, пов'язані з розв'язанням питань емоційно-вольового виховання і навчання, художньо-естетичного розвитку особистості й формування загальної особистісної культури краще визначати та розв'язувати в системі комплексного підходу до соціальної та професійної підготовки студентів. Як і в інших дослідженнях (74, 75, 141, 144, 149, 158, 198) у даному випадку значення емоційно-вольового й естетичного виховання оцінюється з погляду його комплексного характеру та взаємозв'язків з процесом усебічного і гармонійного розвитку особистості.

Безумовно, що нові соціально-економічні умови впливають на діяльність і на функції сучасного ВНЗ. Вони зумовлюють динаміку розвитку загальних вимог: від передачі готових художніх знань до використання їх у реальному виробничому процесі. Приклади поведінки викладача, який на основі глибоких загальних культурологічних, соціально-психологічних, спеціальних знань, застосування сучасних дидактичних і виховних технологій спрямовує зусилля на навчально-

виховну діяльність, мета якої – виховання загальної професійної педагогічної майстерності та естетичної культури студента є провідною умовою ефективної підготовки вчителя у класичному університеті.

Усе це засвідчує, що формування загально-вольової і естетичної культури студентів у сучасних умовах класичного університету тісно поєднує між собою різні напрями освітньої діяльності, є втіленням різних навчальних і виховних впливів.

У процесі тривалого дослідження ми дійшли висновку, щодо доцільності постановки питання про загальну емоційно-вольову культуру особистості. Сутність її полягає у виокремленні того універсального і завжди конкретного елемента, який є атрибутом усіх інших складників гармонійного розвитку особистості й буває представленим у кожну дану миттєвість життєдіяльності людини. Йдеться про ту особливість розумового розвитку, яка буває емоційно-почуттєвою окрасою наукового, освітнього пошуку, який дає насолоду своїм відкриттям нового і самим процесом дослідження. Суть емоційно-моральної загальної культури полягає в реальному позитивному впливі системи наукових ідей, положень, системи поглядів, які своїм відкриттям і змістом, методикою застосування викликають приємні переживання. В ній втілюється та ідея І. Мечникова про “позитивне знання”, яке надихає вченого на нові складні пошуки. Суть його полягає в тому, щоб інформацію про світ і місце в ньому людини зробити для неї таким корисним і перспективним явищем, з яким би вона пов’язувала і свої успіхи, і своє щастя, і насолоду від життя. Позитивне знання, за І. Мечниковим, формує розуміння сенсу життя та впливає на відповідне розв’язання всіх питань і проблем у власних інтересах (127, с. 15-17). Ось як висловлювався І. Мечников про свою книгу “Етюди оптимізму”: її написана для того, щоб допомогти кожному зрозуміти істинне призначення людського життя та відповісти на питання щодо розвитку його духовних здібностей. Як молоді люди і підлітки іноді не розуміють сенсу свого життя і мети призначення їхніх статевих органів, бо осмислення всього того відбуватиметься пізніше, так і переважна більшість молоді почнуть віднаходити відповіді на ці та інші питання у зрілому віці (127). Можна дійти висновку, що саме емоційно-вольові, позитивні почуття спонукали відомого мікробіолога до того, щоб силою переконливого знання

переконувати молодь і дорослих у величезній життєвій силі розуміння свого призначення у житті для творення добра, дотримання здорового способу життя і активного довголіття. Розкриті ним значення сили, краси і високого призначення наукового знання є підтвердженням високого рівня загальної емоційної культури вченого, яка втілюється у його дбайливому ставленні до збереження сили і здоров'я педагогічними засобами, що формуються під впливом високої науки, постаті професора, методики викладання.

Краса поведінки, побуту, обстановки є критеріями не лише морально-духовними, але й соціально-психологічними. Щодо трудової діяльності та елементів її естетизації (опори на позитивні почуття, сформованість відповідного ставлення до нього), то кожен може при бажанні знайти їх у реальному процесі створення матеріальних і духовних благ і у творах класиків педагогічної думки. Найбільш яскравим і переконливим є твердження К. Ушинського, який говорив так: “Матеріальні результати праці підносять людську гідність: але тільки внутрішня, духовна, животворна сила праці слугує джерелом людської гідності, а разом з тим і моральності та щастя. Такий животворний вплив має тільки особиста праця на самого творця. Матеріальні результати праці можна відняти, успадкувати, купити, але внутрішньої духовної животворної сили праці не можна ні відняти, ні успадкувати, ні купити за все золото Каліфорнії: вона залишається у того, хто трудиться” (221, с. 307).

Унікальність і універсальність поняття загальної емоційно-вольової культури виводиться нами з огляду на те, що виховання і в широкому розумінні – соціалізація є основним фактором формування людської особистості – процесу підготовки до трудової діяльності, яка визначає, якою є, стає, буде доля людини. І тут тлумачення сутності праці та її ролі в житті людини, яке дав К. Ушинський, є визначальним: “Праця, як ми її розуміємо, це така вільна й узгоджена з Християнською мораллю діяльність людини, на яку вона наважується через безумовну необхідність її для досягнення тієї чи іншої істинно людської мети в житті” (214, с. 307). Будь-яке визначення є недосконалим, як говорили древні мислителі. Недосконалою є і наша спроба щодо визначення суті загальної морально-емоційної культури. Однак на сьогодні нам вида-

ється своєчасною постановка такого завдання і прагнення розв'язати його. В поняття загальної морально-емоційної культури входить такий стан людини, коли вона яскраво уявляє собі високий сенс доброзичливої поведінки, сумлінної праці та сприймає як особистісно цінну і корисну ідею щодо готовності жити за законами краси, коли смисл добропорядного, прекрасного стає стимулом його позитивної діяльності й організації міжособистісних взаємин.

1.3. Структура емоційно-вольової культури студентів класичних університетів

Розкриття структури емоційно-вольової культури дає великі можливості для вироблення ефективної методики щодо її формування. Структура (від лат. *structura* – побудова, взаєморозміщення) визначається як спільність тривалих і міцних взаємозв'язків між численними компонентами явища, предмета, що забезпечує його стійкість і цілісність. Кваліфікуючи структуру емоційно-моральної культури студента як багаторівневу сукупність фізичних, морально-духовних, практично прикладних якостей, які в єдності своїй породжують гармонію, а вона символізує добродетельність, красу, в неї включаються такі чотири блоки показників, як почуттєвий, пізнавальний, діяльнісний і духовний. Вони між собою переплітаються найтіснішим способом і проявляються в комплексному вираженні: у рівні духовного і творчого розвитку, у поведінці, спілкуванні, виборі шляхів до успіху і шляхів до своєї долі. Розмежування та визначення структурних елементів має місце тільки в науковому вимірові. В реальних умовах вони виступають як єдина міцна динамічна єдність, що й називається структурою. Основні компоненти втілюються у різних конкретних процесах, які постійно переживаються особою, деколи переходячи один в один, або заперечуючи чи обмежуючи якість і дію один одного. Називаючи структурні елементи емоційно-моральної культури ми розуміємо деяку штучність, абстрактність поділу. Всі вони тісно зв'язані між собою й втілюються у конкретиці позитивної поведінки: в красі одягу, в добре поставленому голосі, голови, в гармонії дії, слова, побуту, широта загальної та емоційної культури, в опануванні красою вольових зусиль і елементами побуту. Широке коло щоденних обов'язків утілюють у себе такі показники, якими є : краса, гармонія, злагода, співробітництво, що є результатом внутрішнього стану студента. Показниками його є внутрішній комфорт і затишок, а зовнішнім – широких спектрів прояву їх у словах, діях, зовнішньому вигляді.

Такими показниками є: естетична свідомість (знання, переконання, ідеали про красу слова, вигляду); естетичні переживання; краса та затишок повсякденного життя: побуту, зовнішнього вигляду, житла, вибору

предметів і творів мистецтва; естетика поведінки; естетика мовленнєвої діяльності; гармонія міжособистісних взаємин; художньо-естетична творчість; переконлива мотивація організаційно-моральної педагогічної діяльності; добродійність комунікативних процесів; заняття художньою творчістю; готовність і вміння жити за законами краси в побуті, у виборі взірців художньої творчості, в оцінюванні предметів довкілля, обладнанні повсякденної побутової і творчої обстановки.

Безумовною є можливість розширення номінацій чи їх звуження за рахунок укрупнення блоків. Розроблена нами модель структури процесу формування емоційно-вольової культури студента стала можливою завдяки відбору фактичного джерельного матеріалу: досвідного, літературного, документального, практичного. До останнього можна віднести дані експерименту, які одержано було під час дослідження суті емоційної культури студентів різних факультетів.

Аспірантами й докторантами кафедри педагогіки Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна досліджуються різні аспекти особистісної культури, в тому числі, соціальної, мовної, мовленнєвої, комунікативної, поведінкової.

По суті, то є показники рівня емоційно-вольової і моральної культури переважної більшості тих, хто навчається у класичному університеті. Рівень мовної культури студентів у дослідженні В. Пасинок, Е.Г. Полатай, М.І. Алексєєвої-Вовк по суті є оцінкою і їхньої емоційної культури, бо в ній виражаються різні переживання, внутрішні наміри, мотиви діяльності, які є втіленням стану емоційної рівноваги та моральних почуттів.

Витонченість і вишуканість мовленнєвої підготовки, мовної діяльності засвідчує внутрішній стан емоційно-морального й духовного характеру.

Провідними питаннями мовлення є багатство словникового і фразеологічного запасу: оволодіння синонімами, антонімами, умінням обрати відповідну лексичну одиницю вираження у кожному окремому випадку та зосередитися на кращому варіанті – є важливим показником почуття задоволення чи роздратування, що втілюється у мовленнєвій діяльності студента. Почуттєвий вплив процесу мовлення здійснюється не тільки в словах, але й у елементах артистизму, що виражається у

міміці, жестах, пантоміміці під час розмови; у способах постановки питань і манерах відповіді; в готовності слухати й чути чи промовчати – взяти паузу. Як показує наше дослідження, мовленнєва діяльність – то є складний феномен, у якому заховані не тільки багатство думки, але й розмаїття почуттів та намірів і можливостей. На переконання Ю. Юцевича (243) і А. Капської (93), до арсеналу естетичного вираження у процесі мовлення належить і постава голосу. Людський голос – то є найдосконаліший музичний інструмент, а оволодіти ним та вміти користуватись, то є високе мистецтво, яке посилює вплив на соціальне довкілля та й на самого себе.

Значне місце в системі розвитку теми про культуру і техніку мовлення посідає постава голосу і робота з голосоведенням. Використовуючи дані дослідження В. Пасинок, Е.Г. Полатай, О.О. Вишневської (формування ділової культури), ми провели узагальнюючі заняття, в яких елементи розвитку мовлення, культури мовленнєвої діяльності поєднувалися з пошуком умов позитивного емоційно-вольового самовираження студента в комплексному варіанті, в якому поєднувались елементи краси і досконалості інтелектуальної діяльності (під час збору матеріалу і написання наукових робіт з педагогіки, при підготовці їх для доповіді чи повідомлення (есе) на практичних заняттях, під час підготовки і проведенні виховних занять у студентських групах і в період педагогічної практики у школі, коли студенти самі ставали організаторами й виконавцями завдань емоційно-вольового й морально-духовного характеру. Педагогічна практика, де самостійна діяльність студента була максимально самостійною, ставала основним показником і критерієм сформованості його емоційно-вольової культури. Визначення структурних елементів емоційно-вольової культури дало реальний конкретний матеріал для розробки загальної моделі особистісної культури. Така модель створювалась під впливом теоретико-методологічних концепцій В. Белінського (21) і В. Бондаренко, М. Чернишевського (225), досліджень Б. Ліхачова (126), М. Верб (37, 38), В. Скатерщікова (191), В. Разумного (177), Г. Шевченко (229, 230) та кращого педагогічного досвіду професорсько-викладацького складу Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Нами були використані естетико-філологічні ідеї і практична діяльність проф. О. Міхільова,

Р. Піддубної, І. Ковальової, О. Кобенка (Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна). Спостереження їхньої роботи, аналіз окремих заходів, планів виховної роботи, сценаріїв вистав, а їх – понад 20, допомагали нам у розробці моделі загальної культури студента. Вона включає в себе основні чотири складники, якими є: світогляд, почуттєво-емоційний компонент, морально-етичний, діяльнісний. Таку модель можна представити у вигляді великої геометричної фігури, в яку входять всі чотири складники, переплітаючись один з одним та виявляючись у конкретній особистості: вона думає, відчуває, вступає в контакт, діє, супроводжуючи всі їх певними словами, поглядами, оцінками, поведінкою, судженнями.

Представлена структура загальної культури (вона є повною мірою емоційно-вольовою) може оцінюватися як певний еталон. За своїм змістом структура особистісної морально-емоційної культури відтворює систему реальних відносин особи з навколишнім світом: подіями, явищами, процесами, людьми. Вона спирається на особистісну внутрішню культуру як таку індивідуальну морально-духовну конструкцію, в якій найбільш яскраво втілюється компонент соціально-спрямованої діяльності, націленої на вдосконалення себе і довкілля в інтересах вищих духовних, естетичних та етичних цінностей. Духовна сутність загальної культури особистості найбільш повно і яскраво втілюється в сукупності індивідуальних характеристик студента, які є елементами компонентів структури особистості, що і є загальною культурою. З одного боку в ній яскраво представлено морально-духовний і етичний аспект особистості, з другого – витонченість і вишуканість його в реальних стосунках і поведінці, що разом і справляє враження високої духовності, яка є ознакою добре вихованої й освіченої людини з високим рівнем інтелігентності.

Узагальнюючи стан дослідженості проблеми емоційно-вольового виховання в Україні, Бані-Ісса Халдун Мохамед Джембер (20) у кандидатській дисертації справедливо звертає увагу на те, що в багатьох публікаціях приділяється велика увага питанням естетичної соціалізації студентства. Елементи естетичної соціалізації закладаються законодавчими актами, документами, програмами. Так, наприклад, в 1994 році в прийнятій Державній національній програмі “Освіта”

(Україна ХХІ століття) до пріоритетних напрямків реформування віднесено забезпечення високої художньо-естетичної освіченості та вихованості особистості. За цією програмою І. Зязюном і О. Семашко була запропонована Комплексна програма естетичного виховання, в якій указується на складність сучасної культурологічної обстановки, яку слід мати на увазі, щоб забезпечувати належний рівень не тільки художньо-естетичної освіченості всього суспільства, але й забезпечити відповідно високий рівень фізичного, морально-емоційного й вольового виховання. Така ідея підтримується Л. Масол (134), М. Киященко (95), В. Мовчан (142), С. Мельничуком (138) та іншими. Стосовно студентської молоді, то питання її естетичного виховання, зазвичай, розглядаються з погляду організації та проведення дозвілlesої діяльності через залучення учасників вищої освіти до участі в гуртках художньої самодіяльності, у роботі клубів, в екскурсіях, культпоходах (4, 5, 15, 18, 25, 39, 49, 219, 221).

В 70-х роках в Україні було утворено відповідну раду з питань емоційного виховання студентів, результатом діяльності якої стало впровадження у навчальний процес курсу “Естетика”. Безумовним є позитивний вплив введення такого курсу на розвиток художньо-естетичного світогляду студентів. Однак, на жаль, як засвідчує наше дослідження, самі лектори, викладачі курсу призначення його кваліфікують з погляду філософії, відмічаючи при цьому, що їх курс “Естетики” – це філософія мистецтва, а “не щось там цікаве, розважальне”. (І цей курс читається для майбутніх педагогів!). Такий же погляд висловлювали й викладачі та студенти щодо змісту й методики курсу “Виразне читання”. Прослухавши його, студенти набувають теоретичні знання про види голосоведення, характерні ознаки різних видів дихання при мовленні, але не оволодівають самими прийомами мовленнєвої діяльності, не розуміють суті поняття “постава голосу”. На експериментальних заняттях з цими студентами після того, як вони склали залік з естетики, виразного читання вже нами і за нашою методикою здійснювалась постава голосу, виправлення постави (постави голови), давалися взірці красивої ходи, вишуканих манер, визначались найбільш гармонійні гами кольорів в екіпіровці студентів. Особливою популярністю користувався у студентів спецпрактикум: “Елементи акторського мистецтва

в діяльності педагога”. Підготовка і проведення занять спецпрактикуму розкривали, що кожен перший студент – це потенційний актор. Після завершення такого короткого спецкурсу студенти буквально влаштували паломництво на кафедру педагогіки та в деканат з проханням продовжити заняття, а 90% учасників виявили бажання вступити до аспірантури при кафедрі педагогіки.

Таким чином, процес з’ясування структури такого феномену як загальна емоційно-вольова культура студента класичного університету як майбутнього педагога дозволило дійти до таких висновків:

1. Студенти інтуїтивно тягнуться до всього високо ідейного, духовного, прекрасного. Вони бажають знати, що є прекрасне в довкіллі та мистецтві, як ним оволодіти.
2. Студенти виявили бажання у вільний від навчання час відвідувати заняття з постави голосу.
3. Майбутній педагог мріє бути красивим (як про те писав А. Макаренко) і духовно багатим (як доводив це В. Сухомлинський) та володіти елементами артистизму.
4. Студент бажає бути здоровим і володіти вишуканими манерами і прийомами морально-духовного й фізичного загартування.
5. Усі студенти готові у вільний від основних занять час займатися різними видами художньої та літературної творчості.
6. Ординарний студент має реальну можливість опанувати красивою поставою голови (навчитись тримати свою фігуру у просторі легко і красиво), якщо постійно буде вправлятися у дотриманні елементарних правил поведінки, вимог гармонії в поведінці, обстановці, одязі.
7. Розуміння краси внутрішнього світу й зовнішнього його вираження забезпечує необхідний рівень морально-естетичної поведінки і формування відповідного іміджу.
8. Окремим показником загальної морально-вольової культури студента є характерні особливості мовленнєвої діяльності. Маючи на увазі високе призначення мови, слова, мовленнєвої діяльності можна стверджувати, що вона є провідним елементом загальної особистісної культури студента.

9. Духовний розвиток студента є результатом усіх реальних факторів виховного впливу на студента.
10. Тільки єдність виховного впливу й самостійної роботи забезпечує бажаний рівень загальної морально-духовної культури студента.
11. Практичні заняття й участь у практиці виховної роботи школи зміцнюють рівень освіченості, інтелігентності та загальної культури майбутнього педагога.

Розроблені в Україні зміст, форми, методи, принципи формування емоційно-вольової культури студента потребують індивідуально-особистісного підходу. Саме таким підходом від усіх інших відрізняється дане дослідження, що проводилося і продовжує проводитись. Не просто розмови, констатація важливості такого принципового підходу, але повсякчасна морально-психологічна установка на індивідуалізацію навчання і виховання майбутнього педагога. Як і лікар, педагог не має морального права на помилку: у лікаря помилка спричиняє біду для пацієнта, а у педагога – до різних морально-психологічних збочень, помилок, песимізму, депресії. У зв'язку з цим ми дійшли такого основного висновку у результаті проведеного дослідження, що емоційно-вольове формування особистості можна забезпечити в кожному класичному університеті, дотримуючись певних умов.

Розроблена нами модель структури емоційно-вольової культури студента як ідеальне утворення забезпечується безумовно організованою і виваженою системою впливів: зорових, слухових, смакових, дотикових, наочних, різного роду логічних, театральних, інформаційно-технологічних, емоційно-естетичних, фізичних.

У дослідженні Н. Фоломєєвої утверджується ідея єдності естетичних впливів (217, с. 11) засобами музичного мистецтва: пісні, танцю, поезики, драматизації, героїки, комізму, трагізму, іронії та високої моралі, одухотворення всього, що існує у природі, людських стосунках. Усе це в комплексі є кращим джерелом для формування високої естетичної культури не тільки дітей, учнів, студентів, а й дорослих людей. Н. Фоломєєва доводить, що система методологічних принципів організації та створення оптимальної моделі естетичного виховання дітей віком 5-10 років засобами музичного мистецтва повинна включати в себе ідею

пріоритету естетичного виховання, зокрема музичного, його базової ролі стосовно таких видів виховання, як інтелектуальне, моральне, трудове, фізичне, які традиційно вважаються головними. Вони є тільки найбільш складними, інтегрованими, але ніяк не можуть розглядатися як первісні. У процесі нашого дослідження знайшла підтвердження ефективність авторської педагогічної технології Н. Фоломєєвої, яку ми включили в нашу структуру, адаптуючи її окремі позиції до рівня дітей 5-10 років та до особливостей дорослого студента (17-23 років).

“Самоактивність дітей”, з погляду Н. Фоломєєвої (217) на рівні студентського контингенту розпочинається з бажання бути “прийнятим” викладачем як людина, доля якої цікавить і бентежить. Створення морально-психологічного мікроклімату з соціально активною спрямованістю є умовою відчуття відповідної самооцінки, впевненості у своїх силах і можливостях.

Таким чином, такий складний морально-духовний компонент особистісного характеру, яким є загальна емоційно-вольова культура студента може бути структурованим за такими параметрами:

- зміст емоційно-вольової культури;
- модель процесу формування емоційно-вольової культури (розроблена нами і подана у Схемі 1);
- результат.

Кількаразове перевтілення і переорієнтація кожного студента протягом усього періоду навчання в університеті є об’єктивним і таким, що реально жоден студент не залишається поза межами розробленої в університеті «Структури управління», яка охоплює і направляє роботу всієї системи навчально-виховної діяльності, спрямованої на підготовку майбутнього вчителя до виховної діяльності.

Завершуючи аналіз моделі процесу формування емоційно-вольової культури, логічним є опис до неї системи тих умов, які у своєму комплексному варіанті забезпечують належний рівень її функціонування.

Схема 1. Модель процесу формування емоційно-вольової культури студентів класичних університетів

До системи ефективних умов, що впливають на належний рівень реалізації вимог морально-вольової і естетичної культури належать:

- морально-психологічна спрямованість (і морально-психологічна установка) на те, що кожен студент одержує право і можливість бути сильним, здоровим, красивим, переконання про те, що все залежить від нього самого, а для цього слід тільки бажати (поставити перед собою мету) та добирати відповідну інформацію (позитивні знання, приклади) та прагнути користуватися нею у повсякденному житті;
- систематичне вправлення у виконанні правил красивої ходи, поведінки, мовленнєвої діяльності, подоланні перешкод;
- розбудова міжособистісних взаємин на основі використання вічних вимог доброчинності, порядності, довіри, постійного сподівання на краще, буквально: “без надії – таки сподіватись”, жити за законами краси, які є такими ж об’єктивними, як і суб’єктивними. Суб’єктивність у даному випадку є провідною умовою реальної вихованості та відповідності її рівню сучасних вимог;
- позитивно-емоційне сприйняття світу та намагання внести як можна більше прекрасного в нього: намірами, подумки, поведінкою, діяльністю, спілкуванням.

Дослідивши різні літературні джерела і досвід виховання, освіти і навчання, ми з’ясували, що емоційно-вольове виховання стосується абсолютно кожної людини. А естетичне виховання належить до тієї групи педагогічних завдань, які сприймаються вихованцем найбільш позитивно й активно: краса захоплює людину. Кожен студент дізнається, що він може опанувати і розв’язати будь-яке завдання, а тому він стає лояльним, діалектичним, готовим до позитивної дії, толерантності, співпраці, співробітництва.

Відомі чотири підходи до сенсу виховання (педагогічний, андрологічний, комунікативний і акмеологічний), які дають можливість установити, що елементи емоційно-вольової культури представлені в кожному з них. Однак найбільш повно вони простежуються в останньому – акмеологічному (асме – вершина, висота), який передбачає максимальне розкриття творчих можливостей індивідуальності, форму-

вання особистості, що здатна досягти вищого рівня розквіту та постійно досягати успіху. Думка окремих авторів, що позитивне розв'язання такого завдання є неможливим, не відповідає реальному стану проблеми, не витримує критики. Відомо безліч фактів, коли окремі особистості досягли вершини творчості саме педагогічними засобами і віднаходили в цьому сенс життя. До структури емоційно-вольової і естетичної культури особистості об'єктивно входять мотиви творчості, бажання постійного пошуку шляхів удосконалення своєї морально-етичної сфери, професійної майстерності та пошуку власного сповідального шляху. Орієнтація на високі морально-духовні та естетичні цінності спонукає особу досягати бажаного стану, вершини творчої, професійної майстерності, успіхів у громадському і приватному житті.

Таким чином, визначення структури емоційно-вольової естетичної культури особи студента має важливе наукове й практичне значення, бо допомагає зрозуміти суттєві процеси формування індивідуальності як носія відповідних громадських і загальнолюдських рис характеру та поведінки, а також успішно шукати конкретні педагогічні шляхи і технології здійснення основних завдань. Окрім того, наочне відображення складників загальної естетичної культури у вигляді моделі допомагає розкриттю найбільш ефективних механізмів розвитку позитивних якостей та гальмування чи нівелювання негативних, про що свідчить наш досвід педагогічної діяльності та дані проведеного формівного експерименту, результати якого нами аналізуються у різних аспектах розгляду теми.

1.4. Можливості впровадження засад емоційно-вольової культури в практику освітньої діяльності університету

Вивчення стану дослідженості проблеми щодо формування загальної емоційно-вольової культури студентів у педагогічній теорії дає можливість констатувати, що вона постійно перебуває в полі зору науковців і керівників системи освіти і виховання. Історико-педагогічний аналіз теми свідчить, також про те, що краса і сила, добро і доброчинність, пошук власного сповідального шляху завжди хвилювали вчених і практичних працівників, філософів, політиків, соціологів.

У державних документах “Освіта” (Україна ХХІ століття), в Національній доктрині розвитку освіти, державній програмі “Вчитель”, законах про середню і вищу школу звертається увага на необхідність розробки змісту, методів, форм загального виховання, формування емоційно-вольової та естетичного формування і визначається як один з пріоритетних напрямків науково-пошукової і практичної навчально-освітньої діяльності. Створена на основі державних документів Концепція єдиної системи естетичного виховання 1998 р. (автор М. Опанащук) та вдосконала 2002 року Л. Масол концепція художньо-естетичного виховання учнів спираються на нові реалії незалежної України, де інтенсивно ведеться робота по відтворенню художніх традицій українського народу, зміцнення державницького статусу української мови, упорядкування міжнаціональних відносин з використанням народної творчості. Розроблена комплексна програма естетичного виховання за науковим керівництвом І. Зязюна розкриває об’єктивні умови щодо необхідності врахування соціокультурної ситуації в умовах ринкових відносин та використання набутого досвіду і результатів науково-дослідної роботи. У програмі висловлюється застереження щодо перетворення національної культури, художньої творчості українського народу в “ринковий товар” і наголошується на необхідності зміцнення уваги до української народної творчості, опанування культурою української мови як державної та засобу основного міжособистісного спілкування. Стан емоційно-вольового й естетичного та морально-духовного й фізичного виховання у школі, профтехучилищах, підготовка студентів до роботи з естетичного виховання досить широко представлена в літературі.

Серед авторів цього напрямку цікавими є роботи таких дослідників, як Л. Артемова, В. Бутенко, Н. Гузій, Н. Волошина, Л. Коваль, Л. Масол, С. Мельничук, Г. Падалка, О. Рудницька, В. Розумний, О. Семашко, Т. Цвєлих, Г. Шевченко, А. Щербо, та інші. Останнім часом з'явилося чимало досліджень щодо підготовки студентів педвузів до естетичного виховання в школі (О. Апраксіна, Н. Біла, І. Бабицька, Ю. Бондарчук, І. Зайцева, Е. Назарова, Т. Брайченко, І. Гринчук, Я. Сопіна, Ю. Юцевич та інші). Досвід естетичного виховання студентів у педагогічних і класичних університетах має спільною рисою одне: робота культурних центрів, навколо яких об'єднуються різні гуртки художньої самодіяльності, ансамблі пісні, танцю, ігрових інструментів (скрипки, бандури, баяна, гітари, оркестри народних і духових інструментів). Відрізняє досвід таких об'єднань і всіх інших позааудиторних занять з естетичного виховання-це різка відмінність у керівництві. У педуніверситетах, зазвичай, ректори (або проректори) цікавляться їхньою діяльністю, а в класичних університетах такі центри керуються власними принципами і смаками. До них звертаються тільки під час урочистостей. Іноді ентузіасти фольклорних ансамблів прагнуть впливати на процес розвитку художньої освіти і культури студентів власною активністю, залучаючи їх до різних колективів самодіяльності. Але дещо осторонь залишається проблема вольового й емоційно-духовного розвитку дітей і дорослих. У зв'язку з цим і виникає завдання для осмислення та визначення конкретних педагогічних і соціальних можливостей. І вже давно в народних колах обговорюються такі питання, але на рівні теорії і методики досі залишаються нерозв'язаними. В той же час людина (доросла й така, що ще вчиться) часто залишається безпорадною, якщо їй щось треба розв'язати для себе й довкілля, не порушуючи рівноваги й паритетів інтересів чи запропонувати щось не тільки корисне, але й приємне. Дійсно, особистість завжди переживає різні бажання і наміри, які важко буває втілити в реальні стосунки. Радість, задоволення, любов, сум, страх, розпач, гордіня – все це почуття (емоції), які людина переживає не тільки в собі (внутрішньо), але вони часто «просяються» на «волю», щоб стати спрямованими на інших осіб з метою або їх підтримки та для задоволення їх потреб, або з метою приховати їх. Емоції і почуття не виникають самі по собі. Вони породжуються об'єктивною реальністю

і спонукають людину до певних дій. Вони допомагають долати різні проблеми. Але тут є потреба в тому, що особа володіла й уміла долати перепони чи стримувати себе в певних проявах.

В.А. Крутьенький визначає поняття волі як цілеспрямовану діяльність і вчинки спрямовані на подолання труднощів. Будь-які ускладнення вимагають вольових зусиль, тобто свідомого створення нервово-психічної напруги, здатної мобілізувати фізичні, розумові й моральні сили людини. Воля проявляється не тільки в умінні досягнення мети, але й у вмінні втримуватись від чогось. У зв'язку з цим ми об'єднуємо їх в поняття емоційно-вольової культури. В недавній нашій історико-педагогічній діяльності видатні педагоги А.С. Макаренко й В.О. Сухомлинський, дякуючи педагогічному умінню об'єднати вихованців навколо досягнення соціально індивідуальних проблем саме на основі емоційно-вольових зусиль, як-то: жити в красивому колективі, приносити радість у групу чи колектив, який створений для спільної діяльності. Ці педагоги об'єднували вихованців навколо позитивних завдань, розв'язати спільно найскладніші проблеми з задоволенням. І провідним елементом спільних позитивних видів діяльності, безумовно, були розумні зусилля, розумна вольова напруга, яка приводила до успіху, радості від виконаної роботи.

Таким чином, аналіз і характеристика основних понять проблеми допомагає зосередити увагу не тільки на теоретичному значенні досліджуваної теми, а й на з'ясування нерозв'язаних практичних питань, що дає можливість вести більш ефективний пошук їх розв'язання і впровадження. Суть нових підходів, як було з'ясовано у процесі дослідження, полягає у тому, щоб:

1. Виділяючи питання загальної емоційно-вольової культури студента класичного університету в окремий складник професійно-педагогічної підготовки спеціаліста, слід мати на увазі, що важливим тут є усвідомлення реального досвіду виховання сильної особистості, а тому виникає необхідність зрозуміти, як сильна воля, виховані почуття допомагають розробити систему відповідних заходів і умов приємного впливу на формування культури сприйняття, усвідомлення і перевірку ефективності розроблених умов та обмеженістю професійно спрямованих навчальних предметів.

2. З метою посилення рівня емоційно-вольового виховання студента стає бажаним глибокий аналіз структури загальної культури студента та представлення її моделі з характеристикою принципів відбору педагогічних умов і методів (технологій) розвитку емоційно-вольової сфери фахівця, що висвітлює можливість пошуку та відбору змісту й нових технологій навчання і виховання студента з метою формування його загальної емоційно-вольової культури.

Визначена нами структура загальної культури знання – прийоми застосування – оцінка результатів – визначення можливих нових шляхів до гармонізації власної позиції з навколишнім світом може кваліфікуватися як певний стан його загального ідеалу. Все це спирається на особистісну загальну культуру як таку індивідуальну морально-духовну конструкцію, в якій найбільш яскраво втілюється компонент соціально спрямованої діяльності, націленої на вдосконалення себе і довкілля в інтересах вищих ноосферних і загальних людських цінностей. З погляду вищих духовних запитів емоційно-вольової культури особистості найбільш повно і яскраво втілюється в сукупності морально-духовних і естетичних характеристик індивіда: думаю з радістю про майбутню роботу, сподіваюсь на порозуміння, до доброчинності й поблажливості.

3. Тема формування загальної емоційно-вольової культури студента не була окремою темою дослідження, хоч деякі її окремі аспекти вивчалися різними авторами. В зв'язку з цим нами й ставиться питання з погляду її теоретичного обґрунтування і реального втілення у досвід діяльності класичного університету.

Опрацювання друкованих джерел і вивчення реального досвіду показало, що, незважаючи на постійний інтерес науковців до теми з погляду історико-педагогічних та теоретичних її аспектів, окремого ґрунтовного вивчення питань формування загальної емоційно-вольової культури у студентів класичних університетів з погляду їх професійної компетентності, донині не було. Темою окремого дослідження. Чому? По-перше, у зв'язку з її складністю з боку як самого спостереження, так і оцінювання. По-друге, емоційно-вольова культура особи пов'язана з безліччю інших педагогічних здібностей і умінь.

В той же час наше дослідження засвідчує, що першою і вихідною (основною) умовою опанування емоційно-вольовою культурою є усві-

домлення сутності цього феномену з погляду особистісних інтересів, бажань, потреб. Протягом віків спостерігались суттєві залежності долі від умов довкілля, умов сприйняття його особистістю і відповідною на них реакцією. Радість і сум, страх і сміливість, захоплення і розчарування – все це є почуття і емоції, які проявляються у процесі міжособистісних відношень та визначення ставлення до довкілля і самого себе, що прямо впливає на особливості взаємодії. Сенс нашого дослідження полягає у тому, щоб відшукати та обґрунтувати такі умови, які б зміцнювали особу фізично, морально, інтелектуально та сприяли б його успішним пошукам власної щасливої долі.

Емоції і почуття – це своєрідне особистісне сприйняття і світорозуміння людиною довкілля і самого себе часто на рівні інтуїції. Почуття і емоції не існують поза сферою пізнання і діяльності людини. Вони виникають тільки в процесі діяльності та впливають на всі сторони її протікання. Джерелом емоцій і почуттів є реальні предмети, явища, люди, події. В різні періоди значення їх змінюється. Певним чином почуття виконують важливі для людини функції, якими є: сигнальні (холод, голод, радість, гнів, спека і т.д.) і регуляторні (стриманість у висловлюваннях, готовність до діяльності, спілкування) чи відмова від певних дій.

Різні види емоцій і почуттів спрацьовують найчастіше неусвідомлено, хоч якщо дітей, дорослих навчати, давати відповідну освіту, то можна домагатись того, що емоції, почуття у своїх проявах можуть набувати бажаних форм вираження.

Психологи дослідили кілька видів почуттів: моральних, інтелектуальних, естетичних. Моральні почуття виникають і реалізуються в процесі спільної діяльності людей та визначаються прийнятими в суспільстві правилами й нормами поведінки та відповідними оцінками.

Знання про різні види почуттів, емоцій та їх роль у житті людини є надзвичайно важливими, хоч і не завжди такими, що усвідомлюються студентами. Саме такі обставини змусили автора не просто перейматись проблемою, але зробити спробу дослідити, як можна забезпечити позитивний вплив на формування емоційно-вольової культури.

Починається формування системи впливів з дитинства, але ж до школи ніхто не розглядає емоційно-вольове виховання з погляду того,

як воно впливає на компонент формування культурної особистості. Нами зроблена спроба не тільки дослідити характер впливу, але й пошукати можливості позитивного формування особистісної емоційно-вольової культури. Суть цього завдання полягає у тому, щоб розв'язати такі основні завдання:

1. Опанування знаннями про емоційно-вольову сутність людського життя.
2. Навчити студентів сприймати процес життєдіяльності як можливість побачити, зрозуміти, визначити сенс життя, впливати на позитивні розв'язання своїх і загальних проблем.
3. Дивитись на світ (довкілля) як таке утворення, яке залежить від волі, поведінки, діяльності (в тому числі від характеру поглядів, міжособистісного спілкування, намірів людини, людей), що впливає на формування довкілля у тому його розуміння, як про це писав В.І. Вернадський – ноосферу.

Таким чином педагогічні можливості впливу на формування емоційно-вольової культури є такими же важливими завданнями, як і забезпечення професійно-педагогічної підготовки студентів. Мова йде про такий рівень професіоналізму й компетентності студента, який забарвлює його життєвий і діяльний простір позитивними переживаннями та впливає продуктивно на міжособистісні стосунки, які й створюють той мікроклімат в колективі, в якому хочеться жити, працювати.

РОЗДІЛ II. ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК УМОВА ПОЗИТИВНОГО ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО- ВОЛЬОВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ КЛАСИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

2.1. Загальна характеристика технології впливу естетичного виховання на емоційно-вольову культуру студентів

Технологія (від гр. *techno* – мистецтво, *logos* – вчення) – сукупність відомостей (інформації, знань) про засоби проведення виробничих процесів. Останнім часом поняття “технологія” стало широко використовуватись у педагогічних дослідженнях. Так, наприклад, вченими АПН України, зокрема І. Бехом, термін технологія визначається як сукупність різних прийомів і методів, що спрямовуються на розв’язання навчальних і виховних завдань (22, с. 164). О. Ігнатович вважає, що: технології навчання в управлінській підготовці слід розглядати як систему психологічних, педагогічних, дидактичних, методичних процедур взаємодії педагогів і студентів з урахуванням їх здібностей і схильностей, спрямованих на проектування і реалізацію змісту, методів, форм і засобів навчання, адекватних цілям освіти, змісту майбутньої діяльності й вимогам до професійно важливих якостей сучасних фахівців (84).

Враховуючи, що від майбутнього педагога залежить рівень і якість освіченості цілих поколінь школярів – громадян незалежної України – дуже важливо, щоб сам учитель поєднував у собі найкращі людські якості та високий рівень професійної майстерності.

Найважливішими загальнолюдськими характеристиками вчителя є такі три основні, якими є: готовність до злагоди, гармонізації індивідуально-особистісних і групових (колективних) форм діяльності (навчання і виховання); міцне здоров’я й завжди привабливий зовнішній вигляд (відповідний імідж) та високий рівень загальнопедагогічної і фахової компетенції. І якщо уважно розглядати перераховані характеристики, то можна помітити, що в їхній основі закладено спільну провідну вимогу, якою є позитивне, гармонізуюче начало, краса зовнішня і внутрішня, яка створює обстановку захищеності та комфорту. Саме в таких умовах створюється оптимальний варіант обставин для організації та

здійснення навчально-виховного процесу. З погляду розв'язання такого завдання й аналізується сутність педагогічних умов всієї технології з формування естетичної культури студента класичного університету. Одно із прекрасніших почуттів у системі емоційно-вольової культури є переживання краси (розуміння і усвідомлення її як критерію загальної освітченості й вихованості). Краса – це центральна категорія естетики. Так часто визначається основний компонент почуттєвого і морально-духовного розвитку особистості, хоч більш поширеного тлумачення педагоги не пропонують. У той же час розглядаються умови розвитку такого почуття, бо воно дійсно визначає сутність духовно-морального й соціально-естетичного виховання. Почуття прекрасного є тією внутрішньою силою, яка застерігає від негативного вчинку, зупиняє сумнівного гатунку мотиви, змушує відшукувати найдоцільніші освітньо-виховні технології ефективного впливу на учнів, їхніх батьків, на довкілля взагалі. Цілком справедливо Г.П. Шевченко визначає процес розвитку естетичних почуттів як особливий компонент у структурі освіти (240, 241). Вона є головним вектором розвитку гуманістичної освітньої парадигми, оскільки все мистецтво й сутність краси усвідомлюється як скарбниця найвищих досягнень людства, як системи образно представлених духовних цінностей, яка, засвоюючись особистістю, оберігає її від негативного впливу масової культури, агресивної реклами, засобів масової інформації, що поширюють ідеї насильства, жорстокості, бездуховності.

Естетична освіта в системі середньої та вищої школи є засобом гармонізації вербального й довербального шарів мислення, емоційного та раціонального ставлення до людини, культури і світу, естетизації повсякденного життя людини. Діалогічність як визначальна риса культури зумовлює можливості естетично освіти у виховання здатності особистості до діалогу в поведінці та саморозвитку. Образ світу, побудований за законами краси, естетичні цінності, естетичний смак, естетичні потреби є основою духовно орієнтованої діяльності особистості, її толерантного ставлення до іншої людини, культури, суспільства в цілому, синтезуючи осмислення універсального й індивідуального, загального й специфічного.

Естетична освіта з її унікальними можливостями впливу на Людину – це не тільки процес набуття художніх знань і вмінь, а насамперед універсальний засіб особистісного розвитку на основі виявлення індивідуальних здібностей, естетичних потреб та інтересів. У процесі естетичної освіти гармонізуються й розвиваються всі духовно-творчі здібності людини, формуються духовно-моральні й емоційно-вольові цінності. Реалізація завдань естетичної освіти є гарантією успішної самореалізації особистості в умовах сучасного світу, який швидко змінюється, але залишається прагнення людини до прекрасного.

Пошуки удосконалення змісту, відбору організації й технології процесу формування естетичної культури вчителя вимагають більш глибокого та всебічного аналізу відповідної літератури, зіставлення різних думок і підходів до такого складного явища, яким є естетична культура й естетичне виховання взагалі, щоб визначити оптимальний варіант технології його формування. Складність така пояснюється мінливістю й перманентними змінами емоційно-почуттєвої сфери особи, залежністю від соціальних змін.

Надзвичайна змінюваність палітри настрою і вибору емоційно-естетичного самовираження пояснюється різноманітністю об'єктивних і суб'єктивних виховних процесів і формуючих впливів, що їх переживає студент. І тим більш важливим є визначення структурних елементів естетичної культури. Знання їх дає можливість вчасно й плідно впливати на гармонізацію і злагодженість діяльності студента з довкіллям взагалі, що і є основним завданням освіти.

Характеризуючи естетичну культуру як елемент і показник професійної майстерності вчителя, ми відштовхуємось від сутності такого складного й багатоаспектного феномену, яким є навчально-виховна діяльність педагога взагалі.

Професійна діяльність учителя розглядається як така модель функціонування спеціаліста, основними характеристиками якої є:

- визначення завдань і мотивів навчально-освітнього процесу;
- врахування естетичного елементу при відборі змісту та методів навчання;
- використання оптимальних узгоджуваних форм організації і управління (самоуправління) в навчальному процесі;

- сприйняття ідеї про необхідність дотримання законів краси в спілкуванні, взаємодії, взаємовпливі, в спільній діяльності;
- відбір засобів корекції і оцінки діяльності членів (учасників) навчальних виховних процесів та інших видів роботи з урахуванням принципу опори на позитивні почуття, на ідеї вічних моральних і духовних доброчинників.

Технологію процесу формування естетичної культури вчителя можна охарактеризувати як систему засобів навчального спілкування, пояснення нового матеріалу, повторення і узагальнення пройденого, визначення завдань для самостійного опрацювання у різних формах роботи, що задовольняє різнобічні потреби й інтереси та забезпечує сприймання різного характеру інформацій і повідомлень, обмін думками, узгодження окремих дій і діяльності в цілому, регулювання різних операцій та контролю за результатами з обов'язковим дотриманням вимог естетичної поведінки, позитивного мікроклімату, захисту прав і свобод дитини.

Педагогічна діяльність за обраною технологією ґрунтується на таких методологічних засадах, якими керується педагог у своїй роботі:

1. Естетична діяльність як процес входить у систему найвищих морально-психологічних і духовних функцій особи, що в свою чергу передбачає:

- зв'язок ідеалів краси з мисленням, свідомістю, пам'яттю, почуттєво-емоційними процесами та їх вираженням у зовнішньому вигляді, слові;

- наявності елементів краси (естетики) в процесі мовлення, структурі особистості, що характеризує саму цілісність акту та входить елементом у її структуру, в процес діяльності взагалі;

- сприйняття прекрасного і як окремого компонента життєдіяльності (захоплення мистецтвом, використання мистецтвознавчих матеріалів, умінь, нахилів у педагогічній діяльності).

2. Естетична діяльність особи як структурний елемент особистості людини, тобто такої, що включає в себе: етап орієнтації; процес планування у формах внутрішнього й зовнішнього вираження чи реальної дії, здійснення естетичної дії, оцінка.

3. Естетична культура як компонент професіоналізму.

4. Естетична культура як складник (забарвлення) будь-яких специфічних особливостей педагогічної діяльності, які визначаються навчально-виховною роботою студентів.

Спостереження показали, що різноманітні види й форми мовлення, навчальної і освітньої діяльності, спілкування, відносин обираються вчителем свідомо, узгоджуються, зазнають корекції. Всі маніпуляції щодо педагогічного самовираження вчителя зазнають змін відповідно до закономірностей розмовної, писемної, внутрішньої і зовнішньої форм мовлення вчителя чи практичної і методичної його діяльності.

Сучасна технологія процесу формування естетичної культури вимагає постійного, перманентного вдосконалення як внутрішнього, так і зовнішнього його прояву, як інтелектуальної, так і практичної дії, як духовного та морального, так і фізичного очищення.

Типова модель діяльності подана в працях О.М. Леонтьєва (123), Г.С. Костюка (109), Н.В. Кузьміної (119), О.Ф. Лосєва (128), М.О. Лосського (129), В.А. Семиченко (190), С.О. Сисєвої (196, 197) та інших педагогів і психологів, які одностайно виокремлюють такі структурні елементи естетичного виховання, як: цілі, мотиви, зразки, об'єктивно-суб'єктивні стосунки, умови, засоби, результат, корекцію, оцінку. Кожен з перелічених елементів зазнає впливу трьох груп факторів.

Психологічної сутності, яка зумовлює специфіку естетичної діяльності й вимагає знань від учителя.

Активізації професійно-педагогічної діяльності через спілкування, взаємодію, співпрацю в ім'я прекрасного і доброго.

Очікування позитивних результатів, бажання через спілкування, взаємозв'язки й безпосередньо в процесі педагогічної діяльності мати можливість вносити елементи прекрасного в конкретну ситуацію.

Вплив здійснюється шляхом делегування цілей від найбільш загальних до конкретних, які в кожному окремому випадку виступають як системоутворюючий компонент, що формує характер позитивного впливу на сутність інших структурних складових, на всіх учасників освітнього процесу.

Характеризуючи освітню діяльність учителя як сукупність різноманітних елементів навчально-виховної діяльності, вона включає такі три основні види: стратегічні, тактичні та оперативно-процесуальні.

Основна стратегічна мета, – гармонійний розвиток особистості – як найбільш глобальна й провідна для виховного процесу, сама по собі у випадку конкретного естетичного впливу на конкретну дитину є досить умовною. Із кожної дитини виростає неповторна особистість. І як неможливо уявити й описати цю унікальність і неповторність, так неможливо на загальному стратегічному рівні сформувати та видати абсолютний рецепт по формуванню естетично розвинутої особистості. Разом з тим, не слід заперечувати й існування певних рамок, вихід за які якоюсь мірою є небезпечним як для самої людини, так і для її оточення. Ці рамки не є незмінними. Вони виступають у різних суспільних умовах по-різному, тому що вони осмислюються і сприймаються неоднаково.

Вивчення реального досвіду й історії педагогіки засвідчує той факт, що більшість педагогів в усі часи працювали на кінцевий результат розвитку особистості, спрямовуючи свою діяльність відповідно до запитів суспільства, держави, нормативних документів і законів та керуючись власними морально-духовними й естетичними переконаннями.

Отже, провідна мета, як найбільш загальна в педагогіці, є наслідком тенденції суспільства щодо відбору певних ознак і властивостей особистості як цінних, і заперечення, нівелювання інших як шкідливих, небажаних. Така тенденція у практиці конкретного педагога постає у вигляді спрямованості особистості на такі дії, які, в свою чергу, є результатом єдності настрою особистості та впливу обставин, в яких відбувається педагогічний процес. Характер та послідовність проявів такої спрямованості дозволяє твердити про сформованість та визначеність індивідуального стилю спілкування, взаємостосунків учителя і учнів, поведінки, вибору естетично обґрунтованої техніки та технології організації та здійснення освітньо-виховного процесу.

Як суб'єктивні, так і об'єктивні обставини педагогічної діяльності бувають, звичайно, неоднорідними. Вони є результатом матеріальних проявів як позитивних, так і негативних, а також таких ідей, які побутують у суспільстві та сприймаються як висока естетична цінність

і необхідність. Існує плеяда носіїв кращих традицій і естетичних та моральних ідеалів у народів Сходу й Заходу та окремо – українського народу в усіх сферах життя. Великий вплив тут має менталітет народу. Проте з позитивним вступають у протиріччя негативні фактори спеціального виховного впливу та стихійного. Вони діють на свідомість молодих людей суб'єктивно й об'єктивно. Негативним стихійним фактором є нині прагнення окремої частини суспільства до нагромадження багатства, до наживи капіталу будь-яким способом. Визначення значимості особистості через рівень її матеріального достатку викликає у пересічного громадянина наміри досягти й собі будь-яким шляхом багатства, навіть незаконним. Знижується або й заперечується цінність інтелекту, краси, моральності, порядності, високих естетичних і етичних переконань. Це не може не накладати відбиток на свідомість дітей, підлітків, юнацтва, на їхній поведінковий, мовленнєвий, морально-естетичний характер самовираження. Створюється така виховна схема співвідношення освітніх сил, всередині якої і є остаточний результат естетичної культури (рис. 2)

Хоч у молодшому шкільному віці учитель є безперечним і найсильнішим прикладом для наслідування, в старшому – з'являється бажання і пошук можливості вибору зразків поза класом і поза школою. Виховує, таким чином, і оточення, і суспільство, але вихователь може допомагати прийняти чи відкинути певний вплив, нейтралізувати негативні дії та посилити бажані впливи, якщо сам переконаний у своїй компетентності. І, не дивлячись на те, що в педагогіці не буває нейтральних дій, освічений педагог може суттєво підтримувати позитивне в дитині та гальмувати негативне, поставити йому перешкоду. Все це означає, що вчитель і є певною мірою фактором регуляції поведінки дітей, їхньої реакції на впливи середовища, посилення спрямованості й сили волі до прекрасного, переможного результату. Можливість реалізації такої регуляції зростає у відповідності до бажання і уміння педагога формулювати тактичні цілі своєї стратегічної діяльності. Все це засвідчує, що уникнути такої постановки питання означає позбавити педагогічний процес особистісного підходу вчителя. Стратегічна мета саме для того й потрібна, щоб бути представленою у формі стабільного формулювання вимог, своєрідних правил поведінки. В той же час тактична, щоденна та

щомиттєва ціль формулюється вчителем у кожному випадку окремо й самостійно, щоразу абстрагуючись від загальної ситуації, глобальних проблем, у яких відбувається освітня діяльність.

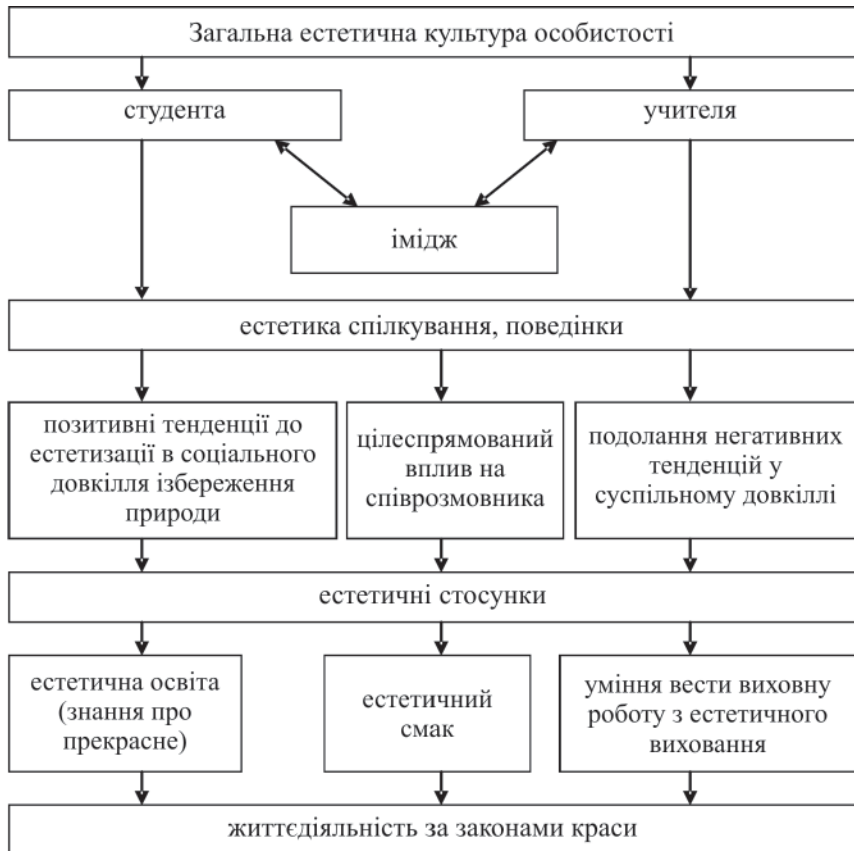

Рис.2. Співвідношення виховних впливів середовища на формування естетичної культури

Наявність для формування естетичної культури педагога системи чітко визначених цілей дає змогу встановити, що разом з основними (комунікативною та сигніфікативною) існує ряд специфічних функцій, сутність яких обумовлена особливостями педагогічної діяльності та визначає техніку й технологію її здійснення. Нам видається перспек-

тивним підхід (163, с. 156-182) до визначення технології процесу формування мовленнєвої культури майбутнього педагога В.Г. Пасинок. Вона пропонує тлумачити її через визначення основних функцій. Між мовленнєвою діяльністю і показниками загальної естетичної культури студента існує безліч спільних рис. Основні спільні характеристики лежать у сфері почуттєвої діяльності. Характер мовлення відбиває внутрішню культуру особи, а естетична культура є показником вихованості почуттєво-емоційної сфери, рівня мовленнєвої діяльності, загальної вихованості.

Таким чином технологію формування естетичної культури особи вчителя можна визначити через функції, які вона виконує (може виконувати) в педагогічному процесі.

Естетична культура особи вчителя входить елементом в систему її комунікативних умінь і володіння інформативними засобами. Рівень естетичної культури формує перше враження про особистість фахівця та визначає певним чином подальші стосунки й характер взаємовідносин.

Визначаючи технологію процесу формування естетичної культури слід мати на увазі ті високі функції, які вона здійснює у педагогічному процесі. Певним чином функції естетичної культури переплітаються з іншими педагогічними, професійними складниками, які, безумовно, реалізуються в єдиному процесі. Суттєвими для педагога, як свідчить наше дослідження є такі.

1. Спонукальна функція. У єдності з інформативною вона забезпечує активне позитивне ставлення до засвоєння знань, готовність кваліфікувати одержану інформацію на рівні її корисної для життя і поведінки. Основна думка деяких педагогів стосовно даної функції полягає в тому, що вони орієнтуються на формальне виконання учнями прямих і непрямих вимог без аналізу мотиваційних дій. Прояв цієї помилки – переоцінка ролі імперативного характеру типу: “Вони зобов’язані”, “Необхідно зробити”, “Ви не маєте права”, “Ви повинні зробити, вивчити, запам’ятати ...” тощо. Та тонко, красиво подати розпорядження спрацьовує негайно.

2. Функція створення позитивного емоційного фону в навчальній діяльності. За спостереженнями А.М. Бойко (30), Я.А. Коменського

(102), А.В. Кондрашової (106), В. Сухомлинського (204) педагогічна діяльність належить до тих її видів, успіх яких залежить від стосунків між учасниками: краса, добродієність зміцнюють зацікавленість і підвищують рівень ефективності навчання та активність і бажання учнів учитись. Ми не думаємо, що естетичне начало є єдиним засобом, що допомагає формувати такі стосунки. Але його емоційно-естетичний і моральний потенціал є високим. Так, наприклад, принциповим у навчальному процесі є створення сценарного плану кожного уроку, екскурсії, виховного заходу. Режисура навчального процесу включає в себе організацію пізнавальної діяльності вчителя і учнів, спрямованої безпосередньо на створення позитивно активного ставлення до поданої інформації. Приємні емоції, переживання створюються, виникають і розвиваються під впливом естетичної поведінки вчителя.

3. Демонстративно-показова функція. Суть її полягає у специфіці навчально-виховного процесу та необхідності дотримання системи принципів дидактики і виховання. Учитель є носієм культури народу в цілому й культури рідної мови, мистецтва, менталітету. На думку С.Г. Вершловського, Є.М. Ільїна, Н.П. Літвінової, А.С. Макаренка, Т.М. Симонової, В.Ф. Шаталова та ін., типовою є помилка для вчителів-початківців, які не розуміють і не усвідомлюють в повній мірі, що кожна їхня ідея, жест, слово щодо учнів має певний виховний ефект і дає відповідний результат. Одна з характерних помилок молодих учителів – це вузькоспеціальний підхід до краси поведінки й мовлення, коли вчитель малювання, математики, хімії, біології, фізкультури тощо вважає, що він повинен знати тільки свій предмет та дотримуватись вимог методики його викладання, забуваючи про те, що дитяча психологія відрізняється від дорослої людини тим, що увага дітей нестійка, а емоційна вразливість, легка образливість, зміна настрою відбувається під впливом естетичної культури педагога. Думка В.Г. Белінського про те, що: "...Естетичне почуття є основа добра, основа моральності" (21, с. 47) вимагає від учителя дбати і про зовнішню красу. А.С. Макаренко говорив, що: зовнішність має велике значення у житті людини. Важко уявити собі брудно й неохайно одягнену людину, яка могла б слідувати за своєю поведінкою (133). У той же час сьогодні є безліч прикладів із

досвіду вчителів – ініціаторів педагогіки співробітництва, які висловлюються на користь зразкової поведінки вчителя, підтримку високої естетичної культури, власного іміджу (98).

4. Функція самоподачі особистісного іміджу. Її наявність пояснюється тим важливим фактором, суть якого полягає у створенні першого враження на учнів: зовнішнім виглядом, звучанням самого голосу, красивою поставою, вишуканою поведінкою. Цим добре володіють актори, диктори, спеціалісти мистецтва. Але в психології та педагогіці вона також грає особливу роль, хоч ще й не набула відповідного статусу. На відміну від попередньої, дана функція пов'язана з розкриттям не загальнокультурного, а суто особистісного, власного потенціалу свого естетичного смаку, який допомагає робити адекватний вибір.

Я.А. Коменський у працях “Світ почуттєвих предметів у картинках”, “Материнська школа”, “Велика дидактика”, започаткувавши власну систему формування мовної культури, в основі якої лежить ідея позитивного почуття, відчуття краси. Вона тісно пов'язується з позитивно-емоційним сприйняттям світу взагалі за допомогою сенсуітивних, мовно-знакових, образних, емоційно-почуттєвих символів. Оволодіння рідною мовою, на думку Я.А. Коменського, є воротами взагалі до духовності, тому естетична культура в процесі мовленнєвої діяльності є важливим елементом іміджу і самоподачі.

У підручниках і статтях К.Д. Ушинського процес вивчення мови й навчання, взагалі мовлення кваліфікується як можливість впливати на внутрішнє життя особи, виховання. Мова, на думку К.Д. Ушинського, є справжнє і реальне середовище духовного життя і все внутрішнє існування і зовнішнє – у мові (214). Тому вивчення мови і опанування культурою мовлення є шляхом долучення учнів до духовності свого народу, до культури, краси життя, світової цивілізації. Увесь світ почуттів, думок, волі, інтелекту – в красі і мові. Додамо до цього, що вміння особи подати себе в мовленнєвій діяльності є трохи чи не першим та обов'язковим завданням кожного вчителя. За висловом А.С. Макаренка, дитина не може бачити, що робиться в душі вихователя, але висновок про його внутрішній світ вона робить на основі сприйняття його зовнішніх проявів (132).

У такому розумінні естетична культура вчителя є елементом його зовнішнього вигляду, виразу обличчя, бо загальний вигляд сприймаються як прояв реальних ознак людини, стану, який вона переживає, її дій, намірів, міркувань, планів. Основні помилки щодо даної функції – недооцінка чи переоцінка значення зовнішньої загальної естетичної культури. В той же час вона є важливою умовою формування авторитету вчителя. Часто виникають різні негаразди в зв'язку з недостатнім опануванням культурою мовлення – занижений чи відсутній контроль за своїм виглядом, ігнорування його значимості при розгляді результатів спілкування чи намагання на вербальному рівні налагоджувати враження дітей від хибних вчинків і неправильних дій часто призводить до неадекватного оцінювання стосунків учителя з учнями.

Наша класифікація функцій естетичної культури відображає власне бачення проблеми, хоч у ході дослідження можна зустрітись і з іншими класифікаційними пошуками.

Зазначені функції в тій чи іншій мірі притаманні педагогічному процесові взагалі і в будь-якій ситуації і є основою для його якісних характеристик. Доцільним буде скористатись таким переліком останніх функцій, до яких можна віднести: інформативність, реальність, емоційно-почуттєва обумовленість, особистісна культура, самовираженість, інтегративність.

Окремо слід виділити ще одну функцію загальної естетичної культури, якою є інтегративно-об'єднуюча.

5. Інтегративно-об'єднуюча функція загальної естетичної культури полягає в тому, що вона проникає і зумовлює об'єднуювальну, згуртовуючу роль, організовуючу й спрямовуючу дію. Такі її елементи, як жест, міміка, пантоміміка, правильна постава фігури, характер мовлення, тон (тональність), тембр, динаміка, темп мовленнєвої дії педагога може спинити, загальмувати чи нейтралізувати негативний настрій, думку, небажану тенденцію в класі, в гурті учнів та запропонувати позитивно виважений хід розвитку подій чи розв'язання проблеми. Кожна з названих ознак може проявлятися в різних педагогічних ситуаціях та в зовнішньому вигляді вчителя в цілому з різною силою, інтенсивністю. Вона важко піддається кількісному визначенню, але може набувати позитивного, негативного чи нейтрального значення.

Виходячи із сказаного можна перейти до подальшого аналізу ролі естетичного впливу на позитивне розв'язання найскладніших проблем, на створення відповідної адекватної ситуації.

6. Функції щодо створення адекватної ситуації засобами естетизації микладаємо таке її розуміння, при якому вчитель оволодіває здатністю користуватись будь-якими педагогічними засобами реалізації продуктивного стилю спілкування, здійснення процесу навчання і виховання, заснованого на принципах особистісної взаємодії та високого рівня загальної культури. У цих умовах поєднання в поведінці вчителя перелічених якостей і функцій породжує властивість вищого гатунку: позитивну визначеність та витонченість стосунків.

Аналізуючи рівень естетичної підготовки вчителя та її функціональні можливості, можна помітити, що він може проявлятися в організації та виборі форм, або, користуючись педагогічною термінологією, він позитивно впливає на досягнення дидактичної мети.

За обсягом і призначенням усі функції і види естетичного впливу в навчальній і виховній роботі можна розподілити на ситуативні, постійні та стратегічні (глобальні). До ситуативних відносимо: манеру висловлювати (робити) зауваження, подавати репліку, ставити запитання, віддавати команду, наказ, розпорядження – тобто ті, що відіграють допоміжну, з точки зору інформування і організації, роль і містять малу дозу новизни для учнів. При цьому вона оформлена у вигляді одногодвох речень, часто односкладових. Для них повинна бути характерна гранична чіткість, висока якість, легка розшифровуваність змісту, що досягається лексичними чи інтонаційними засобами або виразом обличчя, відповідними жестами, показом наочного посібника. Важливим є логіка “вписування” у контекст.

Постійні форми естетичного впливу являють собою здебільшого набір стандартних інформаційних блоків, тобто оформлені декількома реченнями, поєднаними ситуативно-тематично та інтонаційно, що визначає власне ставлення вчителя до ситуації. Інтонація простіших форм вираження є варіативною, що передбачає використання набору виразних засобів. До них належать різного роду поширені запитання, з якими вчитель звертається до учнів при опитуванні, або для створення навчальної проблемної ситуації. Крім цього, сюди можна віднести

інструктаж, роз'яснення, повідомлення, відповідь на питання, етична бесіда, співбесіда. Естетична вираженість сили звучання, тембр голосу захоплюють учнів своєю внутрішньою красою, до якої учень долучається добровільно.

Постійні форми етичного вираження мають цілком визначену сферу застосування. Вони використовуються завжди, коли педагог має намір зосередити увагу учнів на певному питанні, проблемі, виді діяльності чи аспекті проблеми, не основному, а допоміжному чи додатковому, або ж для послаблення уваги на деякий час. Виняток складає інструктаж, який, хоча й має допоміжну роль у навчально-виховному процесі, проте може переймати на себе домінуючу роль у реальних умовах практичного освоєння певних дисциплін.

Мова, мовленнєва педагогічна діяльність є постійним засобом педагогічної дії, а проблема її емоційного впливу – це проблема естетична. Відсутність елементів привабливості, захопленості, духовності в процесі мовленнєвої діяльності не дає бажаного ефекту (позитивної дії).

Стратегічні функції естетичної культури проявляється під час пояснення, бесіди, лекції, розповіді, тлумачення. Вони містять різноманітну інформацію інтелектуального, морально-психологічного та естетичного спрямування. Для них притаманна варіативність прийомів. Можуть широко застосовуватись різні мовні конструкції, які є лінгвістичним відтворенням процесу осмислення і аналізу та оцінки дійсності. Але, в залежності від місця ситуативних форм, в педагогічному процесі вони можуть включати в себе поширені яскраві описи з численними однорідними членами речень, різними елементами сурядності. Можливим є вживання великої кількості *лексичних синонімів, антонімів, фразеологізмів, історизмів з застосуванням різних засобів експресивного впливу* та навмисного артистичного їх застосування. Артистизм як елемент естетичної культури є надзвичайно ефективним компонентом професійно-педагогічної майстерності.

Звичайно, застосування різних прийомів і форм естетичного впливу на педагогічну ситуацію можна кваліфікувати у відповідності до мети й конкретних освітніх завдань, якими є: *повідомлення нової інформації* (подання нових знань), *відтворення раніше засвоєного* (повторення, закріплення), *переконання* (навіювання) у *доцільності дотримання*

певних правил і норм поведінки, виправлення (корекція знань учнів чи їхньої манери чи їх подання). І якщо виходити з того, щоб функції і форми естетичного впливу вчителя на учнів кваліфікувати з позиції розв'язання освітньої мети і завдань, то тут можна назвати такі основні три форми:

- інформативно-пояснювальна щодо ролі естетичного сприйняття світу;
- переконливо-навіююча дія мистецтва й процесу мовлення при формуванні естетичного стану;

перетворююча дія поведінки, яка відповідає законам краси.

Кожна з них має свої суттєві ознаки, якими визначається вся техніка й технологія формування естетичної культури й готовності вчителя до навчально-виховної діяльності в різних освітніх закладах з метою гармонійного розвитку дітей, підлітків, юнацтва.

Оптимальний варіант педагогічного впливу звичайно здійснюється за умови застосування і альтернативного варіанту. Він забезпечує реалізацію різних мовленнєвих і мистецтвознавчих засобів, спрямованих на збудження позитивних почуттів, готовності до пізнавальної та морально-духовної і естетичної діяльності.

За емоційним відтінком форми естетичного впливу можна поділити на нейтральні та експресивні. До перших можна віднести ті, за допомогою яких відбувається функціонально-ситуативне виконання необхідних завдань. На відміну від індивідуально направленої, воно ставить за мету не виконання нормативно заданих функцій, а забезпечення відповідного виконання певних завдань, які вимагають простого дотримання необхідних стабільних правил щодо естетики шкільного повсякденного життя. Такими є підготовка й проведення уроку чи виховного заходу. Вони максимально інформативні за призначенням і застосовуються завжди, коли немає потреби обґрунтовувати важливість чи необхідність запропонованої роботи, коли ставлення до неї не обговорюється. Схожою на інструктаж є команда і наказ, які чуємо на уроках фізвиховання або при виконанні лабораторних занять, що вимагає більш чи менш яскравого вираження, емоційного забарвлення, бо одноманітність його застосування може дати зворотний ефект. І тоді спортивна форма стає тією об'єднуючою умовою, яка є і обов'язковою,

і бажаною. А синхронність дій стабілізує внутрішній стан щодо постійного бажання діяти за законами краси.

Таким чином, експресивно забарвлені здібності та можливості майбутнього вчителя розглядаються нами з позиції їхнього конкретного професійного естетичного розв'язання освітніх проблем у відповідному процесі технологічного його забезпечення.

Закономірно, що в навчальному процесі досить часто виникають ситуації, коли вчитель змушений переважно більшість часу говорити. І тут спрацьовує не тільки добре поставлений голос, але й пристойні красиві манери, поведінка, готовність до співчуття.

Монологічна форма мовлення є особливим і важливим засобом освітнього впливу вчителя на учня. Вона вимагає і окремого підходу до техніки й технології його здійснення. В контексті нашого експерименту розглядались прийоми урізноманітнення техніки мовлення, використання пауз, наочних посібників.

Монологічна та діалогічна мова вчителя, як правило, визначається навчально-виховною, конкретною ситуацією, мовними здібностями педагога та його рівнем естетичного розвитку. Будь-який виступ учителя перед учнями чи їх батьками переслідує одне із трьох завдань, якими є: інформативність, переконання, створення відповідного настрою та активізація почуттєвої сфери діяльності. Кожне з трьох завдань вимагає, щоб слухачі зрозуміли, про що бажає сказати мовець, для чого така інформація потрібна та як нею скористатись. Всі три завдання при розв'язанні, безумовно, несуть і елемент інформації, і створення адекватного настрою, і формування певних морально-ідеологічних переконань та естетичного смаку.

Найбільш поширеним компонентом шкільної педагогічної технології є пояснення (тлумачення), розповідь, бесіда й лекція. Опанування кожною із цих форм передбачає відповідну техніку й технологію, хоч вони мають і певні спільні моменти. Суть їх (тих спільних моментів) полягає у тому, що успіх реалізації найчастіше визначається естетичними важелями впливу.

Спільними для усіх трьох форм є: високий рівень емоційності, чіткість і визначеність, конкретність сфери використання.

2.2. Емоційно-вольові можливості мовленнєвої культури й міжособистісного спілкування

У зв'язку з широким застосуванням технічних засобів (наприклад, мікрофону) виникає низка нових нюансів щодо мовленнєвих питань окраси тембру, надання сили звучання, вибору темпу мовлення, використання пауз. Все це створює умови, що диктують і нові вимоги до техніки й технології процесу формування естетичної культури вчителя та її впливу на емоційно-вольові показники.

При застосуванні будь-якого методу чи прийому завжди залишається вимога гармонізувати впливи і на розум, і волю, і почуття (настрій) і передбачає велику кількість різноманітних нюансів під час спілкування.

Важливим елементом нашої технології є ефективний стиль педагогічного спілкування, який передбачає виключення повністю таких форм, як наказ і команда, але обов'язково присутній елемент діалогізації. При цьому "діалогічне мовлення" визначається нами як така зовнішня форма, за якою криється психолого-педагогічна сутність взаємосумісності, взаємопорозуміння і осмислення власної значимості й необхідності один одному, що активізує пошук елементів прекрасного й приємного в процесі взаємодії.

Серед засобів естетизації педагогічного процесу мовлення посідає провідне місце, а тому є необхідність визначити такі прийоми, що підвищують його ефективність. До них належать: візуальний контакт, запобігання виникненню негативного бар'єру, відповідна приємна міміка, пантоміміка та жестикуляція за законами театральної педагогіки. Щодо словникового та граматично-фразеологічного вираження, то тут необхідно мати на увазі такі показники, як: використання відповідних займенників, звертань, узагальнюючих конструкцій ("звертаю вашу увагу на те, що"), риторичних та конкретних запитань, техніки "запитання - відповідь", яскравих прикладів, фактичного моделювання, посилення на події із конкретного досвіду присутніх (власного в тому числі), лінгвістичних чи екстралінгвістичних засобів виразності, ustalених фразеологізмів з різних мов, звернення до паралелізмів і т.п.

Великий позитивний вплив на естетичне сприйняття доводять посилання на життя і діяльність видатних людей, учених, винахідників, які залишили яскраві приклади поведінки, висловлювань. Проведення дослідження на матеріалах гуманітарних факультетів дозволяє глибоко розглянути значення мовленнєвої діяльності в процесі формування естетичної культури особистості студента. Так, наприклад, наявність у монологічному за формою мовленні педагога різноманітних, свідомо застосованих та обґрунтованих засобів діалогізації можна розглядати як показник позитивних естетичних у педагогічній взаємодії. Це означає, що одним із критеріїв естетики мовленнєвої професійної діяльності вчителя є володіння технікою монологу. Для досягнення відповідного рівня естетичного впливу необхідне розуміння специфіки застосування різних форм мовлення, освітньої ситуації, відбору лексичного матеріалу.

Надмірна багатослівність та емоційність, як і стислість та сухість пояснень, не є показником необхідного рівня естетичної культури мовної діяльності. У різних педагогів визначається свій характерний, інтонаційний стиль при використанні прохання чи застосуванні наказу-розпорядження. А у деяких і звичайне запитання звучить то як наказ, то як прохання, то як заклик до співпраці, що означає, що в процесі навчання студентів краще ознайомлювати з різними організаційними формами мовлення як на емпіричному рівні, так і на науково-методичному. Під час організації самостійної науково-дослідної роботи нами обґрунтовувались прийоми застосування різних лексичних форм в тій чи іншій ситуації того чи іншого стилю мовлення та спеціально добирались експресивні прийоми впливу.

Таким чином, культура та естетичність мовленнєвої підготовка вчителя – це важливе завдання не лише реальне, а об'єктивно необхідне для успішного виховання студента – майбутнього педагога. Естетичний елемент у професійній підготовці забезпечується певними вміннями як загального характеру, так і конкретно емпіричного. Тут можливі також варіативні форми, які забезпечують вироблення самобутності та неповторності стилю кожного випускника вищого навчального закладу щодо самовираження і самопрезентації естетичних можливостей у комплексі умінь професійної майстерності.

У зв'язку з тим, що в поняття загальної естетичної культури студента-майбутнього педагога входить і готовність та вміння здійснювати естетичний розвиток учнів, існує потреба визначитись у цьому зв'язку.

Загальноприйнятою у вітчизняній науці стала класифікація професійних умінь педагога, запропонованих О.О. Абдуліною (2), Н.В. Кузьміною (119), Є.П. Белозерцевим, полтавськими вченими (160). Вона й сьогодні вдосконалюється і диференціюється спеціалістами з окремих методик щодо загальнопедагогічних, то їх можна представити таким чином:

1. Гностичні вміння, які забезпечують вивчення:

- а) змісту, методів та засобів впливу на інших людей;
- б) знання вікових та індивідуально-особистісних особливостей людей;
- в) розуміння особливостей процесу результатів власної діяльності, її переваг та можливих недоліків.

2. Прогностичні вміння у таких сферах, як:

- а) формулювання мети та системи завдань;
- б) планування передбачуваної конкретної естетичної діяльності учнів на певний термін;
- в) передбачення можливих змін попередніх планів.

3. Операційно-конструктивні вміння, що передбачають готовність до формулювання конкретних завдань:

- а) по відбору та визначенню змісту інформації, яку належить засвоїти учням;
- б) планування діяльності учнів для застосування знань на практиці;
- в) визначення видів своєї майбутньої діяльності й відповідної поведінки у зв'язку з наступним спілкуванням з учнями та організацією своєї діяльності, що забезпечить виховний і освітній характер взаємодії та приведе до створення емоційно-естетичної обстановки.

4. Організаторські вміння, спрямовані на розв'язання оперативних завдань:

- а) подання інформації в процесі повідомлення її слухачам;

б) організація різноманітних видів дій і вправ учнів, в ході яких може бути засвоєна необхідна художньо-естетична чи будь-яка інформація і сформовані необхідні якості;

в) передбачення власної діяльності, поведінки, відбір словесно-фразеологічних утворень, можливість використання крилатих фраз, приказок, прислів'їв.

5. Комунікативні вміння, тобто такі дії, які допомагають оперативному розв'язанню завдань; пошук педагогічно доцільних стосунків, спрямованих на узгодження своєї діяльності з настроями учнів та у відповідності до можливих реальних умов:

а) виконання державних завдань, покладеними на вчителя;

б) завдань, що безпосередньо доводиться розв'язувати при спілкуванні. І тут перевіреною і безумовним елементом є бажання вчителя діяти за законами краси, застосовуючи найтонші нюанси можливостей естетичного впливу на почуття, переконання. Відбираючи інформацію та визначаючи свою поведінку, вчитель обирає оптимальні засоби позитивного впливу та створення ситуації максимального затишку.

Разом з тим ми поділяємо думку, що виділення комунікативних умінь в окрему групу – не зовсім логічне. Адже педагогічна діяльність в цілому побудована на організації спілкування і взаємодії, в яких “тільки й можливе навчання і виховання”, як зазначає про це О.О. Абдуліна (2, с. 10). А всі можливі й необхідні для роботи вміння є певною мірою вміннями естетичними й комунікативними.

У той же час видно, що вміння організації і здійснення естетичного виховання не можуть бути прив'язаними до якоїсь однієї з груп даної класифікації, а так чи інакше проявляються в кожній із них. Тому цілком реальним є те, що процес естетичного виховання вимагає від педагога оволодіння як суто професійними так і загальними прийомами роботи з дітьми. Однією з найбільш загальних функцій мовлення є комунікативна, що забезпечує безпосереднє спілкування, а тому розгляд професійних умінь з естетичної культури педагога вимагає звернення до умінь загальних, які є підґрунтям і для формування комунікативних, мовленнєвих умінь, які також мають певний професійний відбиток, але не є абсолютно професійно-детермінованими: учитель (як і батьки) навчає і виховує завжди, щоразу й щомиті і навіть тоді, коли мовчить,

стоїть, думає. Але його ментальність, зовнішній вигляд, вираз обличчя, манери говорити, діяти впливають на учня, змінюючи його поведінку самим фактом своєї присутності чи відсутності.

Професійно-педагогічні вміння, як і вміння взагалі, дослідниками трактуються по-різному. Однак при детальному їх розгляді стає очевидним, що вони мають більше спільного, аніж відмінного. Так, наприклад, О.О. Абдуліна (2), Т.І. Сущенко (233), Н.В. Кузьміна (119) професійні вміння педагога кваліфікують як складні психологічні утворення, що об'єднують професійні знання і навички з розумовими та практичними діями у навчально-виховній роботі із позитивним забезпеченням результативності. Інші вчені професійно-педагогічні вміння розглядають у поєднанні зі способами і прийомами або із узгодженою системою розумових і практичних дій. Наприклад, М.М. Кузьмін професійно-педагогічні вміння визначає як такі, що забезпечують володіння способами і прийомами навчально-виховної роботи на основі свідомого використання психолого-педагогічних знань. Автори підручників, учені АПН України педагогічні вміння характеризують як здатність учителя застосовувати знання у практичній діяльності та узгоджувати систему розумових і практичних дій, заснованих на ідеях закономірностей розвитку і формування особистості, сутності мети та завдань, форм і методів освітнього процесу.

Узагальнюючи в цілому більшість підходів різних дослідників до тлумачення педагогічних умінь можна дійти висновку про те, що всі вони розглядають педагогічні вміння як складну систему дій інтелектуально-практичного і почуттєво-вольового характеру, в основі яких лежить гармонійне поєднання загальних ідей і конкретних операцій їх застосування, які намагаються відповідним чином використати соціальні умови та підготовки учнів до адаптації в реальну дійсність.

Хоч навички є автоматичним компонентом діяльності, проте говорити про автоматичність естетично-мовленнєвої діяльності особи взагалі і вчителя зокрема немає жодних підстав. Естетика мовлення особи завжди є конкретною окремою ситуативною дією. У кожному випадку діяльності навіть одне й теж слово, фраза, мовний штамп виголошуються кожною особою по-різному, з певною інтонацією, силою звучання, манерою артикуляції, тембровим і всіма іншими різноманіт-

ними відтінками. В педагогічному процесі типові та раз назавжди задані умови трапляються дуже рідко, однак немає підстав заперечувати, що навички є необхідним компонентом будь-якої успішної діяльності, в тому числі – роботи з формування естетичної культури. Вони виступають запорукою продуктивності освітньої діяльності та на певному етапі – засобом вивільнення мислення для розв’язання творчих завдань, які завжди є новими й неповторними. Ці завдання є рушійною силою при формуванні умінь вищого рівня, хоч формування їх відбувається успішно лише при наявності необхідного підґрунтя. Таким чином, чим краще сформовані вміння вищого рівня і залежні від них навички, тим швидше і якісніше вони працюють в умовах відповідної діяльності, як це доведено О.М. Леонтьєвим (123).

Розглядаючи вміння і навички естетичної діяльності педагога, доцільно визначитись у тому, які з них є первинними, які вторинними, похідними. Для цього важливим є завдання розмежувати автоматичні і творчі, неавтоматизовані прийоми естетичної діяльності. Власне, професійними педагогічними вміннями педагога можна вважати творчі уміння, які застосовуються у відповідності до вимог і специфіки конкретної педагогічної ситуації.

Найбільш близькими до умінь учителя з організації й проведення естетичного виховання в школі є комунікативні, мовленнєві, художні. Практично педагогічні уміння є такими інтегративними утвореннями, серед яких важко відокремити якісь спеціальні, що розв’язують певне одне завдання.

Так, наприклад, в перелік комунікативних характеристик мовлення сучасні дослідники (Г.З. Апресян, Н.Д. Бабиц, Б.М. Головін, А.П. Коваль, В.Г. Пасинок, Е.Г. Полатай та ін.), як правило, подають у такому варіанті ознак: правильність (нормативність), ясність, чіткість, логічність, багатство словникового складу, доречність, виразність, емоційність (експресивність). Сформованість мовленнєвих умінь діагностується ними саме через притаманність мовленню конкретної людини (без урахування професії) цих характеристик. Звертається увага на те, що обов’язковою є емоційність (експресивність) мовленнєвої діяльності. А ми вбачаємо в цій вимозі ідею дотримання характеристики есте-

тичності мовлення, яка й сама по собі містить елементи естетичного сприйняття світу через процес мовленнєвої діяльності.

Безумовно, такі вміння важливими є для кожного педагога і для будь-якої людини взагалі. Хоч лише сукупність комунікативних характеристик культури мовлення не є визначальною для того, щоб мовлення вчителя було відповідним інструментом естетичного впливу на учнів і показником ефективної професійної діяльності та ознакою його педагогічної майстерності. Педагогічне мовлення з погляду завдань естетичного виховання доцільно розглядати як особливе системне утворення, ефективність якого може бути оцінене адекватно в кожному окремому випадку та у відповідності до мети і завдань та результатів діяльності, досягнутих в результаті застосування обраної технології.

Властивість педагогічної діяльності втілюватись у сприйнятті, засвоєнні і застосуванні знань часто у певній віддаленості від часу здійснення навчання не означає, що якість педагогічного не завжди може бути оціненою. Маючи на увазі, що педагогічний процес є безперервною низкою завдань, що розв'язуються щоразу по-своєму, ми відзначаємо, що найбільш стабільним компонентом у ньому є особистість учителя і вихованця з усім набором педагогічних засобів. Стабільність стратегічної мети не суперечить одній із її найсуттєвіших властивостей – здатності конкретизуватись у своєрідних підсистемах, надзавданнях, які в поступальному розвитку взаємодії “учитель-учень” мають роль контрольних завдань. За результатами діяльності вчителя можна оцінювати рівень його педагогічної майстерності. Вчитель-майстер працює таким чином, що виховний вплив оптимально поєднується з дидактичним розв'язанням конкретних навчальних завдань. В усіх випадках результати виховного впливу перестають розвиватись, руйнуються, або одержують негативний розвиток. В той же час ще досвідом С.Г.Шацького (227, 228), А.С. Макаренка (132), В.О. Сухомлинського (202), а в наш період досвідом і науковою діяльністю Ш.О. Амонашвілі (168), Є.М. Ільїна, В.Ф. Шаталова доводиться висока (можна навіть сказати: надвисока) ефективність виховання має місце при умові оптимального включення естетичного компонента в педагогічну діяльність.

У будь-якому випадку лише на основі загальної і естетичної культури педагога та його відповідних морально-комунікативних характеристик можна стверджувати, що вплив здійснювався правильно. Безумовним є факт, що висока естетична культура на фоні загальної і особистісної, а також культури мовлення педагога допомагає досягненню стратегічної мети і завдань виховання. Сама природа естетичного явища покликана оптимізувати комунікативні та виховуючі стосунки між людьми, завдяки максимальній уніфікації основного впливу – іміджу, красі, мовленню. Вона спрямована як на формальну сторону виховання, так і на його раціональну організацію – логіку, доступність, емоційність, позитивне забарвлення педагогічного процесу. Більшість із зазначених характеристик зорієнтовані на стандартні стосунки, тоді як сама суть природи педагогічної діяльності стоїть у протиріччі до штампу. Естетичні характеристики всієї діяльності людини мають різний ступінь наближення до ситуативної реальності, тому їхня сформованість чи відсутність може бути важливою для оцінки роботи педагога в кожній конкретній ситуації. Виходячи із досвіду естетичного виховання В.О. Сухомлинського (203) та практики діяльності вчителів, що спираються на основи педагогіки співробітництва, можна зробити наступні висновки щодо технології процесу формування естетичної культури студента – майбутнього вчителя. Відповідь на питання про те, чи не є спільною технологія формування естетичної культури студентів університетів різних професійних спрямувань може бути одна: ні, не може. Це залежить від того, які види інтелектуально-вольового, морально-етичного чи світоглядного характеру будуть задіяні в майбутній професійній діяльності. Для забезпечення навчального процесу потрібні спеціальні умови, а саме:

1) добре знання структури і психології особистості, її структури, рівень культури мовлення, тобто тих одиниць – слів, фразеологічних зворотів, синтаксичних конструкцій, котрі надають нам можливість вибору потрібних засобів висловлювання в кожному конкретному випадку;

2) вміння користуватись вербальними й іншими засобами впливу, навички розумного застосування різних ресурсів, а ці навички нероз-

ривно пов'язані з естетичною культурою і культурою мислення та мовлення;

3) добре знання того предмету, тієї теми, про які вчитель збирається говорити, ясне уявлення про обсяг і характер інформації, котру необхідно повідомити слухачам або читачам;

4) наявність емоційно-естетичних і морально-психологічних факторів: привабливий імідж, культура мовлення, чуйність, доброзичливість, уважне ставлення до людей, ідейна позиція і естетичні переконання, що спираються на високі моральні і естетичні ідеали.

Отже, комунікативні якості мовленнєвої культури, культури поведінки не є однозначними й однопорядковими. З точки зору педагогічної діяльності вони різною мірою забезпечують відповідність естетичної поведінки професійним завданням. Спостереження викладачів, що упродовж десятиліть працюють в комісії на вступних іспитах до класичного університету (гуманітарні й природничо-математичні факультети) засвідчують, що одним з показників низької сприйнятливості до педагогічної підготовки є відсутність суттєвих елементів естетичної та мовленнєвої культури, таких, як: уміння слухати, поступитися дорогою в коридорах, намагатись не бути причиною незручностей по відношенню до інших учасників і т. ін. Все це дає підстави твердити, що існує прямий зв'язок між естетичною культурою педагога та його професійною майстерністю і готовності до позитивного особистісного самовираження. Однак ці явища аж ніяк не є ідентичними. Естетична культура є елементом передумови успішного руху до педагогічної майстерності, надзвичайно суттєвою, але не єдиною, бо соціально-психологічний статус учителя вміщує в себе безліч інших показників. Вона знаменує собою наявність у людині певних знань, умінь, навичок, проте всі вони є професійними. Є підстави говорити про загальнокультурну базу професійно-педагогічної діяльності. Неспецифічність знань, умінь та навичок, про які вже згадувалось, ставлять їх поза проблемами, що їх вирішує університет, хоча певна корекція може передбачатись. У той же час не сформованість їх може бути серйозною причиною для відмови абітурієнтові у рекомендації його до вступу до вищого навчального закладу.

Розроблена нами технологія і яка охоплює всю методику процесу естетичної підготовки вчителя в університеті передбачає теоретико-методологічну і практично-методичну діяльність. На відміну від переважної більшості авторів, які, як правило, називають три умови, які забезпечують розв'язання завдання культури мовлення особи, як: володіння предметом, знання психологічних засад стосунків між людьми, наявність уявлення про красиве й потворне в мистецтві, наявність певних естетичних умінь, ми ближче стоїмо до позиції В.О. Сухомлинського, який пронизує всю роботу опорою на позитивне естетичне сприйняття світу. Він зазначає, що успіх навчально-виховного, загально-педагогічного процесу залежить від:

1. Загальної культури особистості вчителя і керівника школи, розумового, духовного і громадського життя суспільства.
2. Наявності у педагога любові до учня і постійної потреби шліфувати свою естетичну й художню вихованість; розширюючи свої знання як у галузі мистецтва, так і в теорії.
3. Культури й естетики поведінки, яка спирається на освіченість і високий естетичний смак. Естетична культура в усій сукупності не лише зовнішніх проявів, але й внутрішніх якостей являє собою вище синтетичне духовне утворення.
4. Культури спілкування як уміння встановлювати зворотний зв'язок, відгукнутися на думки, почуття, турботи й проблеми іншої людини (це стосується всіх рівнів спілкування). Форми спілкування змінні, сутність – незмінна: морально й естетично забарвлена.

З поняттям “загальна естетична культура особистості” тісно пов'язані інші поняття, які вживаються на означення високого естетичного смаку, духовності, естетичного ідеалу.

Це стосується й етикету, який є елементом поведінки. В нього входить і знання в кожній мові спектру висловлювань, які охоплюють формули привертання уваги для встановлення контакту, вітань, знайомства, прощання, поздоровлень, побажання, запрошення, пропозиції, вибачення тощо. Ці формули обов'язкові для всіх членів суспільства, стійкі, але історично змінні, позначені рисами національної специфіки й індивідуально-особистісної самобутності.

Іноді національні відмінності бувають ледь помітні, але бувають і досить виразними. І тоді художня освіченість людини допомагає гармонізувати свою поведінку з навколишнім світом.

На наш погляд, до перерахованих позицій слід долучити ще одну, можливо найбільш суттєву, а саме: засвоєння національних особливостей та історично визначених відмінностей у застосуванні різних естетичних і етичних засобів у кожній реальній ситуації.

Наприклад, загальноприйнятим вітанням “Добрий вечір!” у нас користуються тоді, коли вечір уже наступив, сонце зайшло або заходить. Італійці свій “добрий вечір” кажуть після другої години дня. Або: в англійській мові немає займенника “ти” (він почав виходити з ужитку в XVI ст. й замінився займенником “ви” на початку XVIII ст.), тому англослов’янські народи до всіх звертаються на “ви”. Українська етикетна фраза “Сідайте, щоб старости сідали!” іномовній людині нічого не скаже, в той час як ми з цієї формули можемо зробити кілька висновків: у хаті є дівчина, дівчина може бути “на виданні”, але не обов’язково; дівчина може бути ще маленька – значить, вітання було жартівливим. Але в усіх випадках приємним, естетично вмотивованим буває той додаток до привітання.

Отже, естетична культура як сукупність словесних форм ввічливості, жестів, прикрас, деталей костюму прийнятих у певному суспільстві, у певній країні, без яких, як правило, не обходиться жоден народ, але кожен вносить свій естетичний елемент. Загальний етикет вказує нам на межі, за які люди не повинні виходити при співпраці чи просто спілкуванні. Щоб етикетні формули діяли, мало їх знати, треба ще бути естетично вихованим, ввічливим, тактовним і доброзичливим (інакше вони будуть неефективними або смішними).

Окремо можна говорити про стиль поведінки, розмови у діловій ситуації, у сім’ї, в приватних дружніх зустрічах.

Стиль – це відібрані мовні засоби, які застосовуються у різних сферах соціального чи приватного спілкування, відповідні прийоми поведінки, вибір екіпіровки та аксесуарів.

Наприклад, сферою офіційно-ділового спілкування є ділові стосунки між членами суспільства, між організаціями та установами, між урядовими установами та представниками суспільства та ін. Реалізується

цей стиль у писемній формі (заяви, накази, протоколи, укази та ін.) і в усній формі (ділові наради, телефонні розмови, публічні виступи та ін.). Діловий стиль охоплює різні види спілкування – соціально-політичні, правові, економічні, виробничі стосунки. Тому в межах ділового стилю розрізняють його різновиди: дипломатичний, законодавчий і канцелярський. Основними ознаками їх є: точність, стислість і переконливість. Досягається успіх тоді, коли вони доповнюються відповідним добором слів, граматичних конструкцій, синтаксису, стандартизацією, цілих блоків ділового тексту, штампами, установленими нормами, вимогами до костюму.

Крім терміну “діловий стиль” існує ще й термін “канцеляризм” (слід відрізнити його від “канцеляриту” – слово, яке пустив у обіг К. Чуковський). Канцеляризми – слова, словосполучення й граматичні форми офіційно-ділового мовлення, доречні й потрібні в діловому стилі, але недоречні, зайві, навіть шкідливі поза діловим стилем; це явище, яке виникло в результаті неправомірного перенесення засобів одного стилю в інший.

І ще відомий термін “штамп”. Колись живі, цікаві, образні, навіть яскраво влучні вислови, які виникли у художніх творах та в публіцистиці, а з часом, від багаторазового повторення, перетворилися в “заготовки” на всі випадки життя – зміст їх стерся, зблід, вивітрився. Але залишаються яскравими і влучними з погляду естетичного впливу: прийшов, побачив, перемиг; собака на сні; банкет під час чуми; нахнення не любить відвідувати лінивих і т.п.

При оцінюванні достатності основного базового компонента естетичної культури студента, якими є естетичний смак і відповідний вибір, що проявляється у характері мовленнєвої діяльності й екіпіровці, проявляється у засобах досягнення загальної мети діяльності. У зв’язку з такими обставинами технологія формування загальної естетичної культури передбачає систему заходів змістового, методологічного, методичного, ідеологічного й організаційного характеру. Така система спирається на низку принципів, вихідних положень, настанов, які стануть предметом аналізу на наступних сторінках.

2.3. Методика перевірки умов естетичного впливу виховання на формування емоційно-вольової культури студентів

Спеціалісти-психологи питання емоційно-вольової, почуттєвої сфери життєдіяльності людини розглядають як такі, що визначаються умовами й детермінантами життя (40, с. 6-26) та залежать від природних фізичних станів, які проявляються в змінах організму. Наприклад, У. Джемс (40, с. 84-92) пише, що різні види переживань можуть викликати зміни в фізичному стані людини. Основна його теза полягає у тому, що фізичні зміни настають після сприйняття хвилюючих фактів, а не до того. О.О. Бодальов, досліджуючи позитивне і негативне спілкування, звертає увагу на те, що для позитивних потреб і досягнення комфортного стану в період спілкування важливим є постійне намагання кожного стояти на позиціях співробітництва, попередження конфліктів та мати творчу спрямованість на взаємопорозуміння, визначення позитивних якостей співрозмовника, опору на них. Емоційно-вольові зусилля (внутрішні стани) виливаються у реальні дії культури прийняття рішень, культури поведінки та взаємовідносин.

Під час проведення дослідження (шляхом усного опитування та письмового анкетування) для розв'язання було поставлено три групи завдань, як-то:

- визначити значення зовнішніх даних (естетики зовнішнього вигляду), іміджу для розв'язання навчально-виховних і особистісних проблем;
- охарактеризувати можливості впливу емоційно-вольової культури на успіх та спілкування формування комунікативних умінь для досягнення успіху в конкретній діяльності;
- в період проходження педагогічної практики оцінити рівень емоційної культури учителів при виконанні ними навчально-виховних завдань і всієї навчально-виховної роботи.

В процесі розв'язання поставлених завдань студент університету поглиблював свої знання про людську особистість взагалі, свою власну, та чітко з'ясовував можливості та позиції, професійні наміри, які в майбутньому могли б сприяти досягненню поставлених завдань з розв'язання усіх студентських проблем.

Провідним видом діяльності з усіх перерахованих елементів діяльності вчителя є слово, голос, мова як засіб інформації та елемент прямого впливу, спілкування, поведінка, відносини. Провідним складником всієї сукупності цих проблем є почуттєво-емоційний і поведінковий. В ньому ми об'єднуємо кілька реальних (видимих і захованих від першого погляду) впливів на свідомість, почуття, волю, поведінку особи студента з метою виховання в ньому такої риси характеру, якою є естетична культура, імпозантність і які в педагогічному процесі самою наявністю навіюють повагу, довіру, створюють атмосферу захисту й захищеності, загального затишку й урівноваженості й спокою.

Але повернемося до питання загальної естетичної культури вчителя з погляду забезпечення успіху в справах навчальної установи.

Роль естетичної культури і імпозантності викладача, як її елемента в процесі естетизації і гуманізації процесу організації і здійснення навчально-виховної роботи полягає в тому, що вона спрацьовує наче б то сама по собі, а саме:

1. Імпозантний (з погляду студента) викладач на допускає принизливого тону в самих найгостріших ситуаціях, що допомагає кожному учаснику взаємодії зберегти “своє обличчя”, не бути ображеним та триматись вимог позитивного мікроклімату.
2. Імпозантний викладач самим своїм виглядом (навіть коли він нічого не говорить) впливає на ситуацію позитивно. Дисциплінує – впливає на совість (внутрішній регулятор поведінки).
3. Вишуканість і імпозантність викладача імponує буквально всім студентам. Опитані майбутні педагоги мріють неодмінно домогтись такої загадкової “сили слова й духу”, яка спрацьовує завжди позитивно, створює бажаний мікроклімат, допомагає формувати добрі взаємовідношення та сприяти формуванню уміння уникати конфліктних ситуацій.
4. Естетична культура мови й процесу мовлення є ефективним елементом імпозантності, важливим складником професійної майстерності, а тому бажання оволодіти ними як можна краще підтримувалось та виховувалось під час експерименту.
5. Емоційно-вольова культура викладача, яку студенти включали в такі його уміння, як точне виконання вимог загальноунівер-

ситетського режиму й розуміння кожного студента з погляду власного високого рівня зовнішньої культури. Особливо студенти цінують комунікабельність викладача, в якій вони цінують готовність працювати «на рівних вимогах»: приходити вчасно, закінчувати заняття по дзвінку, проявляти чемність до кожного, вступати в комунікативні стосунки, коли цього потребують студенти.

За підтримки провідних фахівців Харківської державної Академії культури, науковців Харківського національного університету, керівників наукових семінарів у Харківському педколеджі нами були розроблені методичні рекомендації з естетичного виховання студентів. Вони апробовані в діяльності вузу. Розв'язуючи питання виховання студентів у комплексі, ми в той же час поставили на одне з перших місць питання формування естетичної культури й загальної мовленнєвої підготовки в контексті виховання майбутнього спеціаліста-педагога, здатного адаптуватись до соціального середовища з метою досягнення успіхів у педагогічній діяльності та в приватному житті.

Естетична культура студента є важливим складником його загального розвитку, що позитивно впливає на всю його життєдіяльність. В ньому здійснюється самовираження особи майбутнього спеціаліста як професіонала, розв'язується низка питань різного характеру, а також відбувається встановлення взаємопорозуміння. В ході дослідження знайдено найпростіші й найкоротші шляхи опанування естетичною культурою. Він полягає в тому, що постава голосу з погляду його оксамитового, приємного звучання та опанування професійною і загальною лексикою, мовним багатством і прийомами естетичного впливу на учнів забезпечувалось у процесі вивчення предметів спеціального і загальногуманітарного циклу, під час проведення педагогічної практики. Таким чином суть методики даного дослідження полягала в тому, щоб у процесі формування естетичної культури студента університету та в процесі його освіти удалось сформулювати такі професійно цінні й важливі якості, як відчуття місця, часу, оточення і естетичне його сприйняття; як сформованість естетичних переконань і відповідного естетичного смаку; як прихильність до вибору справді високохудожніх творів мистецтва для свого оточення і відповідної обстановки й екіпіровки.

В процесі підготовки й проведення експериментальних занять для студентів створювались ситуації, в яких вони відчували особистісну значущість, а в феномені естетичної культури знаходили засіб для розв'язання майбутніх професійних, громадських та приватних завдань. Суть їх можна звести до наступного:

1. Відштовхуючись від реальних ринкових умов життєдіяльності нашої держави, ми намагались розвинути в студентів уміння самостійно розв'язувати свої навчально-виробничі та особистісні проблеми не лише законним шляхом, але й красивими прийомами.
2. Ставлячи за мету подати разом з знаннями з навчального предмету інформацію про реальні стосунки між людьми, які допомагають успішно розв'язувати різного плану завдання або гальмують їх, залучали приклади із реальної практики про те, як висока естетична культура фахівця допомагала утримувати чи створювати бажану ситуацію.
3. У процесі засвоєння знань з основ науки та в позанавчальний час ми організували й досвід засвоєння основ культурних цінностей, перевірених алгоритмів поведінки та створення своїх власних з метою досягнення успіхів у навчанні, громадському житті, приватних стосунках. Відвідування театру, слухання музики, вечори поезії, зустрічі з поетами (проф. О.С. Юрченко, О.А. Кобенко, В.С. Калашнік); презентація книг і костюмів сезону і т.п.

Основний зміст позааудиторних занять зводився до практичного засвоєння таких блоків інформації, на основі яких під нашим керівництвом і самостійно формувались риси естетичної вихованості та культури.

1. Зовнішній вигляд (естетика костюму, імідж), як показник високого естетичного смаку, досконалості, готовності до взаємопорозуміння і взаємодії, про що вже йшла мова раніше, студенти визнають першим показником, який впадає у вічі одразу ж при зустрічі та проникає у свідомість співрозмовника, формуючи уявлення про його наміри, можливі результати переговорів,

передчуття успіху в спільній діяльності, що викликало готовність до співпраці.

2. Питання кольористики як феномен естетичного впливу й соціально-морального фактора, що має здатність komponувати кожному свою гаму кольорів за законами, що впливають на хороші результати, дають насолоду. Студенти говорили, що під впливом постійних аналізів разом з викладачем питань кольористики в виборах костюму, загальної екіпіровки в них виникали позитивні, приємні наміри щодо поліпшення власного іміджу через вибір кольорів за принципом їх гармонії з різними елементами одягу та вибору предметів для повсякденного життя і діяльності. Звертання до психологічних основ щодо вибору кольорової гами та оцінки кожного відтінку допомагало нашим вихованцям задовольнити як свої власні вимоги, так і сформувати відповідне до себе ставлення, створюючи приємний, позитивний стиль стосунків, долаючи дисгармонію.
3. Культура спілкування і культура та естетика мовлення, позитивно впливають на процес розв'язання переважної більшості проблем в рамках розумного та можливого. Естетична культура мовленнєвої діяльності тісно пов'язується з низкою інших питань педагогічного співробітництва. Жоден вид діяльності неможливий без спілкування, процесу обміну думками, оцінювання результатів та урахування місця і часу зустрічі.

З нашими студентами ми послідовно відпрацьовували теми курсу естетичної культури, який включав в себе увесь перелік тем (з поясненням техніки та культури їх виконання), представлених у наступному III розділі, присвяченому ролі розробленого нами спецкурсу в формуванні емоційно-вольової культури студента.

РОЗДІЛ III. СПЕЦКУРС «ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА КУЛЬТУРА СТУДЕНТА»

Розроблена нами тематика спецкурсу та методичні рекомендації до нього стали відповіддю на запит студентів: що є Краса? Як вона впливає на розв'язання приватних і службових питань? Що врятує світ? Як бачимо, проблема почала поширюватись за межі не тільки емоційного чи естетичного сприйняття світу, але й за межу ВНЗ. Тому наш спецкурс складався так, щоб дати відповіді на більшість питань, а також увійти складником до складного морально-духовного утворення емоційно-вольової культури й естетичного формування гармонійної особистості.

№ п/п	Зміст	Кількість годин			
		Л	С	П	Інд.
1.	Сутність культури поведінки і естетичного виховання в системі формування емоційно-вольової культури особистості педагога	2	2		
2.	Визначення значення естетичної культури в системі навчально-виховної діяльності педагога	2		2	
3.	Основні фактори емоційно-вольового виховання: природа, мистецтво, література, праця, вправи.	2	2		
4.	Природа як фактор естетичного виховання і загальної емоційно-вольової культури особи. Вплив природи на вибір особистісної поведінки вихованця.	2			2
5.	Місце онто-інвайронментальної педагогіки в системі виховання емоційно-вольової культури поведінки.	2		2	
6.	Значення творчої спадщини О.Ф. Лосєва та В.І. Вернадського для розробки теорії естетичної культури та практики застосування ідейно-методологічних засад у навчально-виховній діяльності.	2	2		

7.	Мистецтво й література як фактори естетичного впливу на формування емоційно-вольової культури особистості педагога.	2	2		
8.	Праця, трудова діяльність як фактор естетичного формування особистості.	2			2
9.	Зміст і завдання процесу естетичного формування особистості студента в контексті його емоційно-вольової культури.	2			
10.	Теорія і практика навчально-виховної діяльності з питання гармонізації особистості студента.		2		
11.	Онто-інвайронментальна педагогіка як методологія формування емоційно-вольової культури майбутнього й сучасного педагога.	2			2
Всього:		20	10		6
Разом:				36	

Кожна тема повинна вивчатись з погляду загальних теоретичних завдань та застосування їх у діяльності. Розглянемо конкретну методику вивчення основних тем.

ТЕМА 1: Сутність культури поведінки педагога і емоційно-естетичного виховання у системі формування особистості педагога

Основні питання

1. Поняття культури, естетики, спільне в теоретичних тлумаченнях і реальному процесі виховання.
2. Культура поведінки й естетика виховної діяльності в процесі формування емоційно-вольової культури студента.
3. Естетико-культурологічна сутність навчально-виховного процесу.

Практичні завдання для самостійної роботи

1. Складіть список літератури з проблеми емоційно-вольової культури й естетичного виховання студентів.
2. Знайдіть реальні приклади цікавої навчально-виховної діяльності ВНЗ Харкова з проблеми формування емоційно-вольової й естетичної культури студентів.
3. Зробіть анотації кожного з джерел рекомендованого далі списку літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верб М.А. Взаимосвязь эстетической и педагогической культуры будущего учителя // Проблемы эстетического образования и воспитания студентов педагогических институтов. – Свердловск, 1981, с. 3-10.
2. Боров Ю.Б. Эстетика. – М.: Издат. Полит. лит., 1988, – 296 с.
3. Выготский Я.С. Психология искусства. – М.: Искусство, 1968, – 576 с. (Розділ за вибором студента).
4. Державна програма «Вчитель»//Освіта України. – 2002. – № 27, – с. 1-7
5. Макаренко А.С. Некоторые выводы из моего педагогического опыта. Избранные пед. соч. в 2 т. Т. 1 – М. Педагогика, с. 53-73.
6. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа. Избр. пед. соч. в 5 т., Т. 4, Киев: Рад. школа, 1980, с. 387-412.
7. Джигладзе Г. Принцип эстетического воспитания. – Тбилиси: изд. Тбил. ун-та, 1971, – 345 с.
8. Арина Н.Л. Уроки прекрасного. – М.: Просвещение, 1983, – 128 с.
9. Мистецтво життєдіяльності. – 2 ч., ч. I. Теорія і технологія життєдіяльності. – Київ, 1997, – 379 с.
10. Федій О.А. Підготовка педагогів до використання засобів естетотерапії: теорія і практика : [монографія] / Ольга Андріївна Федій. – Полтава: ПНПУ, 2009. – 404 с.

ТЕМА 2: Місце і значення естетичного виховання у всебічному й гармонійному розвитку особистості

Основні питання

1. Естетичне формування особистості, як універсальне виховне і навчально-освітнє завдання.
2. Соціальне значення емоційно-вольової вихованості людини.

3. Поясніть поняття емоційної, вольової, естетичної культури. Інтегративна сутність, взаємозв'язки естетичного виховання з розумовим, моральним, трудовим, екологічним становленням вихованця та підготовкою його до вибору професії.

Практичні завдання

1. Ознайомтесь з літературними джерелами за темою та підготуйте загальну анотацію прочитаного.
2. Проведіть спостереження в студентській групі: визначте рівень емоційно-вольової і естетичної вихованості студентів; складіть текст анкети, включивши в неї питання і відповіді, які могли б засвідчити наявний рівень культури, емоційно-вольової поведінки.
3. Зробіть висновок щодо власного рівня емоційно-вольової вихованості та естетичної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей // Собр.соч. в 8 т. – Т.4, с. 59-117.
2. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа. – Киев: Рад. школа, Избр. пед. соч. в 5 т. Т. 4, с. 414-490.
3. Зорова О.А. Взаимодействие нравственных и эстетических факторов в коммунистическом воспитании. – М.: Изд-во Московского университета, 1988, – 176 с.
4. Зязюн І.А. Педагогіка добра. – Київ: 2000, 308 с.
5. Милтс А.А. Гармония и дисгармония личности. – М.: Политиздат, 1990, – 220 с.

ТЕМА 3: Основні фактори морально-вольового виховання.

Природа, мистецтво, література, праця

Основні питання

1. Природа як фактор формування всебічного й гармонійного розвитку особистості.
2. Сутність мистецтва й художньої літератури. Аналіз виховного впливу мистецтва й літератури на естетичний розвиток особистості та формування емоційно-вольової культури.

3. Праця як джерело матеріального достатку й духовного розвитку людини. К.Д.Ушинський про вплив трудової діяльності на морально-духовний та фізично-естетичний розвиток вихованця.
4. Методика застосування художніх засобів впливу для формування емоційно-вольової культури особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ушинский К.Д. Труд в его психическом и воспитательном значении.// Избранные произведения в 3-х т., 1946, с. 125-147.
2. Макаренко А.С. Трудовое воспитание. Отношение, тон, стиль в коллективе // Соч., в 8 т., т. 5.
3. Лихачев Б.Т. Эстетика воспитания. – М.: Педагогика, 1972., – 159 с.
4. Федь А.М. Эстетика поведения и быта школьников. – К.: Рад.шк., 1981, – 143 с.
5. Кабалевский Д.Б. Воспитание ума и сердца. – М.: Просвещение, 1981. – 206 с.
6. Нечепоренко Л.С. Методологічні засади теорії і практики педагогічної майстерності. Монографія. – Х.: Видавничий центр ХНУ, 2004. – 128 с.

ТЕМА 4: Значення творчої спадщини О.Ф. Лосєва, В.І. Вернадського для розробки теоретико-методологічних засад емоційно-вольового й естетичного виховання

Питання для обговорення

1. О.Ф. Лосєв про значення слова, мови, мовлення, імені, про вплив звучання слова, тону мовлення, тональності на сприйняття змісту розмови з співрозмовником та його вплив на хід співбесіди.
2. Як оцінює О.Ф. Лосєв значення імені людини в її життєдіяльності? Знайдіть емоційно-вольові та естетико-моральні елементи в творчості О.Ф.Лосєва.
3. М.О. Лосський про значення почуття прекрасного в життєдіяльності людини.
4. Охарактеризуйте запропоновані М. Лосським морально-духовні засади любовних відносин між людьми, між людьми й конкретними предметами, між духовними й реальними об'єктами й суб'єктами.

Практичні завдання.

1. Проаналізуйте роздуми М. Лосського про засади морального в питаннях любові (с. 182 за джерелом, що додається до списку літератури).
2. Оцініть думку М. Лосського про те, що: “красота есть великая и абсолютная ценность, завершающая остальные абсолютные ценности, святость, нравственное добро, истину, мощь и полноту жизни, когда они достигают совершенного конкретного выражения вовне. Через красоту открывается ценность всех остальных видов добра в особенно увлекательной форме. Поэтому, влияя без приказаний, без заповедей, без нарушения свободы, красота может преодолеть не только обыденный эгоизм, но и титаническую гордыню: она может побудить человека забыть свое самолюбивое «Я» и самоотверженно служить добру. Даже гордый демон-богоборец может под влиянием красоты воскликнуть:

Хочу я с небом помириться,
Хочу любить, хочу мириться,
Хочу я веровать добру.

Все существа имеют в себе аспект красоты, или первозданной, или связанной с движением к совершенству, или, по крайней мере, с обнаружением мирового смысла. Во всем мире можно найти красоту и полюбить мир”. (підкреслено мною М.Н., с. 677).

3. Поясніть думку М. Лосського про те, що “...красота есть не только страшная, но и таинственная вещь. Тут Дьявол с Богом борется, а поле битвы - сердца людей. ...Поэтому, в конце концов, подлинная красота способна победить и спасти мир” (с. 680).

ЛІТЕРАТУРА

1. Лосев А.Ф. Имя. Бытие. Космос. – М.: Мысль, 1993, – с. 5-30, с. 781-801.
2. Лосский Н.О. Условия абсолютного добра. – М.: Политиздат, 1991, – 368 с.
3. Лосский Н.О. Ценность и бытие, Харьков «Фолио», Москва «Аст», 2000, – с. 507-739.

4. Вернадский В.Н. Биосфера. Ноосфера. – М.: Наука, 1989. – 261 с.
5. Менегетти А. Система и личность / Пер. с итальянского ННБФ «Онтопсихология». Изд. 2-е, исправленное и дополненное. – М.: ННБФ «Онтопсихология», 2003. – 328 с.

ТЕМА 5: Онто-інвайронментальна педагогіка як методологічна основа естетичної культури

Питання для обговорення

1. Поняття емоційно-вольової культури як єдність естетично-почуттєвого й освітнього компонентів.
2. Сутність педагогіки особистості з погляду неповторності та унікальності сприйняття морально-духовної і почуттєвої сфери життєдіяльності індивідуума.
3. Вернадський В.І. про «моноліт життя» як сферу втілення в ньому інтелектуально-емоційного та поведінкового компоненту людського впливу на навколишнє середовище.
4. Інвайронменталізм як методологічна основа емоційно-вольового виховання.
5. Віра, Надія, Любов як вічні морально-естетичні чинники в системі емоційно-вольового виховання.

Практичні завдання

1. Напишіть трактат на одну із тем:
  - а) Чи врятує Краса світ?
  - б) Як можна стати красивим?
  - в) Чи сперечаються про смаки?
2. Складіть текст бесіди про можливості Краси й створення позитивного фону при формуванні загальної особистісної культури учня.
3. Вивчіть напам'ять уривок прози чи поезії (на власний розсуд). Прочитайте виразно перед членами сім'ї, друзями. Визначить вплив цього «дійства» на слухачів. Опитайте знайомих вам людей про їхнє ставлення до поезії, прози, театру, кіно, музики. Висловіть ваше враження від опитування письмово.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белинский В.Г. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1982, с. 163-173, с. 218-224, с. 243-248.
2. Добролюбов Н.А. Вопросы, заданные жизнью. – М.: Наука, 1995, – 246 с.
3. Ушинский К.Д. Труд в его психическом и воспитательном значении. В кн.: изб. пед. произв. В 2-х т., т. 1, – М.: «Педагогика», 1974, с. 124-145.
4. Джигладзе Г. Принцип эстетического воспитания. – Тбилиси, 1971, – 333 с.
5. Кашина Н.В. Эстетика Ф.М. Достоевского. – М.: «Высшая школа», 1989, с. 126-275.
6. Нечепоренко Л.С. Педагогічна майстерність. Монографія. – Харків: ХНУ. 2009. – 270 с.

ТЕМА 6: Мистецтво та література в системі виховання естетики поведінки й загальної культури студента

Питання для обговорення

1. Виховні функції мистецтва: живопису, графіки, музики, художньої літератури.
2. «Пісня життя» і класична музика в системі емоційно-вольового й естетичного виховання.
3. Музична й художня освіта як засоби формування особистісної культури особи.
4. Колір, звук, дія як елементи комплексного впливу особистості вихованця.
5. Вплив емоційно-вольового виховання на емоційно-вольову культуру. Формування естетичного смаку.

Практичні завдання.

1. Проаналізуйте кілька музичних творів з погляду їх впливу на формування емоційно-естетичної культури особи.
2. Прочитайте спогади К. Ушинського про його навчання у Новгород-Сіверській гімназії. Як оцінив педагог місце та значення природи в духовному розвитку вихованців? Чому вплив природи К.Д. Ушинський вважає вирішальним фактором у формуванні духовного світу учнів?

3. Як можна пояснити агресивну реакцію студента на художнє полотно І. Рєпіна?
4. Які прозові, драматичні чи поетичні твори справили на вас найсильніше враження? Чому?

ЛІТЕРАТУРА

1. Ушинський К.Д. Спогади про навчання в Новгород-Сіверській гімназії. В кн. Твори в 6-ти т., т.6, – К.: «Радянська школа», 1955, с. 554-562.
2. Ушинский К. Д. Труд в его психическом и воспитательном значении. В кн.: Изб. пед. произв. В 2-х т., т. 1, – М.: «Педагогика», 1974, с. 124-145.
3. Джибладзе Г. Принцип эстетического воспитания. – Тбилиси, 1971, – 333 с.
4. Нечепоренко Л.С., Пономарьова Г.Ф., Подоляк Я.В. Сучасна педагогіка. Навчальний посібник. – Харків: 2007, 216 с.
5. Зорова О. А. Взаимодействие производственных и эстетических факторов в коммунистическом воспитании. М.: МГУ, 1988, – 178 с.
6. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамушенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. зязюна. – 3-тє вид., допов. і перобл. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.
7. Педагогічна майстерність: Хрестоматія: Навч. посіб. / Упоряд.: І.А. Зязюн, Н.Г. Безилевич, Т.Г. Дмитренко та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 462 с.

ТЕМА 7: Праця, трудова діяльність як фактори емоційно-естетичного формування особистості

Питання для обговорення

1. К.Д. Ушинський про працю в її психічному й виховному значенні.
2. Праця як джерело матеріального достатку та як фактор морально-духовного й емоційно-естетичного розвитку особистості.
3. Краса трудової діяльності й моральне та емоційно-вольове значення праці.
4. Формування почуття любові процесі трудової діяльності до довкілля.

Практичні завдання

1. Ознайомтесь з соціально-психологічною літературою, в якій розкривається значення праці в житті окремої людини й суспільства в цілому.
2. Опрацюйте одну із статей В.Г. Белінського (або М. Добролюбова, чи якогось іншого автора). Зробіть конспект статті (або анотацію). Опишіть враження про своє ставлення до процесу трудової діяльності (фізичної, морально-духовної, естетичної). Оцініть значення праці в системі самореалізації особистості.
3. Що таке сумління (совість)? Як, на ваш погляд, відбувається формування сумління? Які фактори, яким чином впливають на поведінку людини через сумління? Наведіть приклади з художньої літератури про формування совісті (сумління) засобами мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ушинский К. Д. Труд в его психическом и воспитательном значении. В кн.: Изб. пед. произв. В 2-х т., т. 1, – М.: «Педагогика», 1974, с. 124-145.
2. Лосев А.Ф. Имя. Бытие. Космос. – М.: Мысль, 1993, с. 5-30, с. 781-801.
3. Лосский Н.О. Условия абсолютного добра. – М.: Политиздат, 1991, – 368 с.
4. Лосский Н. О. Ценность и бытие, Харьков «Фолио», Москва «Аст», 2000, – с. 507-739.
5. Гуляев Э., Гуляева Ф. Исцелить себя – просто! Изд-во “Optimum”, 2008. 352 с., ил.
6. Нечепоренко Л.С. Педагогічна майстерність. Монографія. – Харків: ХНУ. 2009. – 270 с.
7. Нечепоренко Л.С. До 160-річчя кафедри педагогіки. Наукова доповідь. – Харків : Видавничий центр ХНУ, 2010. – 39 с.
8. Менегетти А. Система и личность / Пер. с итальянского ННБФ «Онтопсихология». Изд. 2-е, исправленное и дополненное. – М.: ННБФ «Онтопсихология», 2003. – 328 с.

ТЕМА 8: Організаційно-методичні умови здійснення емоційно-естетичного виховання і вольової культури студентів – майбутніх педагогів

Питання для обговорення

1. Лекція як основна форма й метод емоційно-вольового виховання студентів.
2. Семінарські й практичні заняття в університеті: поняття, призначення, підготовка й проведення.
3. Основні принципи індивідуальних та групових навчально-виховних занять, їх значення у здійсненні емоційно-вольового виховання студентів. емоційно-вольового

Практичні завдання

1. Уважно прослухайте 1-2 лекції з педагогіки та стільки ж зі своєї майбутньої спеціальності з метою визначення в них елементів емоційно-вольового характеру. Проаналізуйте їхню почуттєво-естетичну сутність. Дайте оцінку рівня викладання.
2. Визначить емоційно-вольову сутність навчального предмета з вашої спеціальності.
3. Напишіть міні-аналіз одного з відвіданих навчальних занять з погляду його виховного впливу на емоційно-вольові можливості студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кондратенков А.Е. Труд и талант учителя. Книга для учителя: 2 изд. – М.: Просвещение, 1989, – 208 с.
2. Зязюн І.А. Педагогіка добра. – К., 2000, – 308 с.
3. Рабочая книга школьного психолога. Под ред. И.В. Дубровиной. М.: Просвещение, 1991, – 301 с.
4. Педагогический поиск. – М. Педагогика, 1987, – 539 с.
5. Сисоева С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. – К.: Поліграфкнига, 1996, – 406 с.
6. Крылова Н.Б., Печко Л.П. Формирование эстетической культуры личности: школа, трудовой коллектив, вуз. – М.: Знание, 1986, – 64 с.
7. Шевченко Г.П. Эстетическое воспитание в школе: учебно-метод. пособие. – Рад.школа, 1985. – 144 с.

Підводячи підсумки результатів проведених занять, студентами було запропоновано дати письмовий відгук на них, звернувши увагу на такі три обставини, як:

- чи корисними були заняття?
- Що викликало зацікавленість?
- Що не сподобалось. Чому?

Студенти сприймали активно-позитивно питання всіх занять. При зустрічах намагались проявити себе з найприємнішого боку, а тому часто вражали своїми відкриттями щодо розв'язання найскладніших побутових завдань з допомогою використання елементів естетичної культури при спілкуванні, відвідуванні державних установ, деканату, в сім'ї.

В перервах між заняттями виникало безліч питань, навколо яких розгортався активний пошук відповідей, після чого наступала радість відкриття. Поєднуючи наявність почуття радості в процесі щоденної життєдіяльності з необхідністю подолання різних перешкод, щоразу виникають і зміцнюються позитивні мотиви навчально-освітньої діяльності.

Почуття як вид емоційних переживань лежать в основі різних форм переживання об'єктивної дійсності та відносин до неї. Емоції відбивають не предмети та явища об'єктивного світу, а реальні відносини, в яких ці предмети та явища показують ставлення до потреб людини як біологічного організму. Емоції ще не будучи формою пізнання світу, а виступають у вигляді переживань, відчуттям. В той же час почуття – то є форма відображення, притаманна тільки людині, яка узагальнює емоційне в почуттях. Вони відображають відношення предметів і явищ до вищих потреб і стимулів діяльності людини як особистості та домагаються здійснювати самореалізацію уже вже не просто організму по відношенню до довкілля, а особистості в її взаємодіяльності з суспільством. К.К. Платонов звертає увагу на те, що почуття, в структуру яких входять емоції і поняття, соціально обумовлені та історично сформовані. Вони відображають певні суспільні відносини, а тому є спільними для усіх видів праці.

Таким чином, якщо емоції регулюють взаємовідносини людини як організму з довкіллям, то почуття регулюють його стосунки як осо-

бистості з іншими людьми, суспільством. У зв'язку з цим емоційно-вольову культуру в рамках загальної культури поведінки формується з урахуванням світоглядних, емоційно-почуттєвих, вольових і практично значимих позицій.

Формування естетичної культури як складника емоційно-вольової культури поведінки, як і свідомості, уміння спілкуватись, створення іміджу відбувається на основі індивідуально-особистісного підходу і в такий спосіб, щоб майбутній спеціаліст-педагог бачив і умів розв'язувати навчальні завдання та був би здатний входити в соціальне оточення без напруги, а приватні справи готовим бути розв'язувати без конфліктів, а також у готовності мати злагоду та забезпечувати гармонію при розв'язанні всіх проблем громадського й особистісного характеру.

Ставлячи завдання відслідкувати місце та значення емоційно-вольової культуру студентів на шляху досягнення ними успіхів, було відібрано три основні групи критеріїв. До них віднесено найбільш популярні та корисні, якими є такі:

А. Визначення і дотримання певних правил, ознак зовнішнього вигляду (костюм, зачіска, аксесуари).

Б. Опанування культурою спілкування (манера ставити запитання, давати відповіді).

В. Висока культура та витонченість мовленнєвої діяльності. З метою перевірки ефективності виконання цих трьох критеріїв ми розробили конкретний кодекс морально-етичних та естетичних правил (ознак), познайомили з ними студентів груп, з якими доводилось працювати перевірили їхню ефективність з допомогою соціометричних методів та педагогічного спостереження.

Далі методика дослідження нашої теми буде проаналізовано на сторінках наступної частини. А тут відзначимо, що всього нашим спостереженням і впливом було охоплено 460 осіб: серед яких – 390 студентів та 70 вчителів середніх шкіл.

В результаті проведення нашого дослідження було поставлено (відповідно до нашої гіпотези) кілька завдань, суть яких зводилась до того, щоб:

- визначити значення зовнішніх даних (іміджу) для розв'язання навчальних (ділових) та домашніх (особистісних) проблем;
- охарактеризувати можливості впливу естетики спілкування (комунікативних умінь) та відбору відповідного лексико-граматичного матеріалу на досягнення успіхів у справах;
- висловити своє судження щодо вишуканості одягу, естетичного смаку, мовної і мовленнєвої культури при виконанні педагогічних завдань.

В період вивчення результатів проведеної роботи з метою перевірки було запропоновано такі ж групи питань, що могли свідчити про вибір принципу єдиної відмінності між заняттями в різних групах і класах.

Для перевірки ефективності розробленої нами системи педагогічних умов з формування емоційно-вольової і естетичної культури студентів була проведена серія дослідно-експериментальних занять у Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна, результати якого будуть проаналізовані далі.

Загальний стиль, зміст і методика занять можуть характеризуватись як такі, що спираються на теорію особистісного спрямованого виховання, що стоїть на позиціях інвайронменталізму. Через засвоєння азбуки організації і управління навчально-виховним педагогічним процесом студенти вчилися бачити переваги високої естетичної культури над примітивним способом виконання елементарних правил співжиття, підготовки й проведення занять.

Протягом десятиліття існувало вільне відвідування лекцій в деяких вищих навчальних закладах (наприклад, у ХНУ ім. В.Н. Каразіна), що дало право кожному студентові робити свій, власний вибір. В той же час проводилась виховна роз'яснювальна робота щодо права студента заходити чи виходити під час занять. Велась роз'яснювальна робота в таких групах про те, що грубо помиляються ті студенти, які, запізнившись, голосно вітаються, гримають дверима, розважливо задають запитання про дозвіл зайти. Студенти, що запізнюються, ставлять у незручне становище усіх: і викладача, і студентів, які прийшли вчасно, та й себе самого, бо переважна частина із присутніх висловлює своє незадоволення та осудження. Виникає ситуація негативних переживань (сорому, суму, жалю) через незадоволення своїх однокурсників, що

породжувало нову позитивну мотивацію дотримання правил і норм культури поведінки, які спираються на внутрішню емоційно-вольову вихованість.

В окремих випадках студент може зайти до аудиторії після дзвінка, але так, щоб його ніхто не чув і щоб він, не відволікаючи на себе увагу, спокійно й скромно зайняв своє місце.

Поведінка студента під час виконання навантаження передбачає різні види самостійної роботи, в тому числі роботу над окремими навчальними завданнями з використанням певних джерел. Успіх виконання приходить швидше, коли студент сумлінно й акуратно веде записи, питань для обговорення, має перелік залікових і екзаменаційних питань. Як правило, всі види студентських завдань потребують роботи над різними видами літературних і документальних джерел. Виникає проблема вольової культури, суть якої полягає у тому, щоб навчитися долати спокусу щодо різних порушень прийнятих правил.

Певним показником ефективної самостійної роботи студентів є конспект лекцій, першоджерел, виготовлення рефератів, курсових робіт, повідомлень, доповідей, креслень, схем, таблиць, малюнків і т.п. Умовою успішного виконання є вольові зусилля, виконання правил культури поведінки та міжособистісного спілкування.

Непорушним є правило обов'язкової самостійної роботи в бібліотеці, методичному кабінеті, відвідування групових і індивідуальних консультацій. Правила користування книгою чи документом передбачає також низку правил і вимог, які повинні відповідати канонам моралі, етики, естетики.

Показником високої естетичної культури поведінки студента є і те, коли його присутність приносить радість спілкування, а його відсутність викликає сум і жаль.

Виступи студентів з доповідями, повідомленнями, рефератами, на семінарі з одного з питань або по всій темі, теж повинні відповідати певним правилам і міркам естетичного оформлення. Для цього студентам пропонувалась методична пам'ятка, короткий зміст якої можна подати в такому вигляді.

1. До початку виголошення доповіді (повідомлення) студент називає своє прізвище та ім'я, оголошує тему доповіді, визначає

основні питання (дає план). Після невеликої паузи починає розповідь, закликаючи певним чином присутніх до співтворчості, вказуючи на деякі цікаві нюанси своєї роботи.

2. Виступ повинен тривати не більше, як 5-10 хвилин (за регламентом, який визначається на самому початку занять), а тому сама розповідь уміщує низку проблемних питань, які доповідач виносить на розгляд присутніх, закликаючи їх до обговорення.
3. До змісту виступу ставляться теж певні вимоги естетичного гатунку, як-то:
  - виступаючий повинен знайти такі питання, які у всіх викликають зацікавленість;
  - характеризуючи стан проблеми, ступінь розв'язання в літературі, дається перелік і власних підходів до неї;
  - далі даються чіткі, зважені відповіді на всі питання теми;
  - висновки формулюються з посиланнями авторів, творами яких скористався доповідач, та на думки присутніх;
  - власна думка порівнюється з оцінками інших авторів;
  - після закінчення доповіді подякувати за увагу.
4. Кожна сесія – це подія, певний етап подолання і сходінка до професійної майстерності. Щоб успішно скласти сесію, важливо не тільки знати програмний матеріал, але ще слід мати відповідний рівень взаємостосунків з викладачами, деканатом, студентами групи, знати й позитивно ставитись до самої організації сесії, брати активну участь в оглядових заняттях, консультаціях, проявляти ініціативу в постановці питань, ввічливо їх ставити, проявляючи зацікавленість до відповіді, до думок інших студентів. Студентам пропонувались окремі рекомендації – поради без елементів обов'язковості чи насильства.

Називаємо деякі правила загальної емоційно-вольової і естетичної культури, які ми пропонували студентам і які допомагали їм успішно скласти сесію та переживати радість і задоволення від успіхів.

а) обов'язково прочитати одну-дві книги, які рекомендує лектор, від початку й до кінця. Зробити виписки. Якщо є можливість, обговорити їх

значення з викладачем. Визначити основні, наскрізні ідеї навчального предмету, оцінивши їх важливість;

б) прочитати із додаткового списку кілька джерел. Скласти анотацію (короткий переказ змісту на кожну з прочитаних книг, або виписати окремі цитати, визначення;

в) запам'ятати основні визначення. Порівняти, як різні автори характеризують предмет вивчення, основні його позиції та оцінити рівень науковості кожного з них;

г) розказати про зміст прочитаного комусь із друзів, батькам. Якщо нікому, то переказати самому собі. Основне, щоб переказуючи, автор звикав до змісту, чув би свій голос, вносив би корективи з огляду на те, як відповідь цікавить екзаменатора;

д) відвідати консультацію;

е) вчасно з'явитись на екзамен, не враховуючи та не роздумуючи про те, щоб прийти в кінці екзамену;

є) намагатись стримано, уважно, ввічливо триматись упродовж всього періоду здачі екзаменів;

ж) тримати залікову книжку завжди при собі;

з) не забувати заготовувати кілька яскравих прикладів (ілюстрацій) до пояснення теоретичного матеріалу;

і) продумати деталі костюму, в якому прийдете на екзамен. Про це слід пам'ятати і в інші дні занять. Зовнішній вигляд повинен давати радість від того, що іншим він до вподоби.

Такі періоди студентського життя, якими є сесії, є такими важливими й для самовизначення особистості, що про них варто поговорити з куратором, щоб підготуватись не тільки добре, але так, щоб запам'яталось у пам'яті щось важливе.

Методика формування емоційно-вольової і естетичної культури студентів класичного університету є соціально спрямованою, тому що вона допомагає долати перешкоди без особливої напруги, можна говорити й про соціальні функції, які супроводжують студента в період підготовки й проведення експериментальних занять. Для розв'язання соціальних питань існує потреба просто їх знати, співставляти рівень їх важливості для пошуку відповідних прийомів розв'язання. У зв'язку з цим визначення функцій естетичної культури студента є практичним і

корисним завданням, бо допомагає засвоїти саму техніку та технологію засвоєння засад естетичної поведінки. Нами визначаються такі соціальні функції естетичної культури по відношенню до “соціального” впливу. Він може визначатись як виконання певного призначення майбутнього педагога. Функції естетичної культури можна визначити як такі, що виконують завдання не просто пристосування особи до реальних виробничих процесів, щоб успішно ними управляти та домагатись успіху, але й таких, що певною мірою прикрашають життєдіяльність. До них належать такі функції, як:

- комунікативна, суть якої полягає в налагодженні стосунків, взаємовигідних зв’язків, до яких проявляють інтерес учасники процесу спільної діяльності;
- емоційно-почуттєва;
- інформаційно-переконуюча;
- інтегративна;
- спонукальна;
- рекламно-пропагандистська;
- формуюча позитивний мікроклімат;
- розвивальна;
- поблажлива та відповідальна за морально-психологічний стан;
- оцінювальна;
- активізуюча позитивні почуття;
- активізуюча підтримку й розвиток постійного інтересу до справ партнера;
- добродійність і готовність до співпраці;
- узгоджувальна;
- визначальна у виборі мети щодо досягненні успіху;
- вірність даним зобов’язанням;
- постійне посилення професійно-педагогічного впливу;
- виховання внутрішньої потреби бути доброзичливим та добродійним;
- демонстративно-практична (показ, наприклад, ролі “хорошого тону”);
- духовно-інтелектуальна;
- оздоровчо-валеологічна.

Дотримання вимог культури і краси поведінки, мови, одягу – це завжди шлях до злагоди з довкіллям, що допомагає позитивному розв’язанню будь-яких питань. Схематично професійно-педагогічне й соціальне значення естетичної культури можна втілити в такій таблиці.

Професійно-педагогічні функції емоційно-вольової
і естетичної культури

Встановлення злагоди й партнерства	Взаємодія особи з навколишнім середовищем	Формування бажаних умов діяльності
<ul style="list-style-type: none"> - знаки уваги; - культура мовної діяльності; - вишуканість у доборі лексико-граматичного характеру; - авансування довіри; - укладання угоди про можливість позитивних результатів; - пошук спільних інтересів; - приклади, зразки документації; - висока оцінка діяльності партнера; - встановлення контакту; - нагадування про приємні минулі контакти; - відмова від примусу. 	<ul style="list-style-type: none"> - зустрічі; - інтегративність; - взаємовигідність; - взаємопорозуміння; - узгодження інтересів; - підкреслена повага до партнера; - скромність самооцінки; - виконання розпорядку, графіків, режиму роботи; - вибір естетично витриманого місця ділової зустрічі з елементами художньої творчості; - обладнання кабінету; - турбота про підтримку приємного мікроклімату; - питання у вигляді яскравої демонстрації. 	<ul style="list-style-type: none"> - презентації; - позитивний морально-психологічний клімат; - постійна корекція поведінки у відповідності до часу, місця; - взаємопорозуміння; - стриманість у судженнях; - стабілізація діяльності; - самореалізація через різні види художньої діяльності; - уміння слухати партнера; - створення позитивного іміджу; - посмішка й готовність почути.

РОЗДІЛ IV. УСВІДОМЛЕННЯ КРАСИ ЯК УМОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОВКІЛЛЯ І КОМФОРТНОГО ЕМОЦІЙНО- ВОЛЬОВОГО СТАНУ ОСОБИСТОСТІ Й ДОВКІЛЛЯ

Тривале спостереження і спеціальне дослідження дало підстави для визначення основних умов посилення рівня емоційно-вольової культури, яка є втіленням багатьох складників. Нами пропонуються до уваги такі педагогічні умови які стали результатом узагальнення теоретико-методологічних і наукових матеріалів, вивчення педагогічного досвіду та певної експериментальної перевірки. В розроблену систему педагогічних умов включається низка зовнішніх і внутрішньо спрямованих впливів, що у своїй єдності та при комплексному застосуванні можуть розв'язувати будь-які освітні завдання з емоційно-вольової сфери засобами наочної демонстрації, переконання, прикладів краси, естетичної культури. Суть їх полягає у тому, що вони спираються на систему таких принципів і правил освітньо-виховного процесу, як: емоційність навчання, опора на позитивне, єдність групових, індивідуальних і колективних засобів впливу. На їх основі в процесі організації і проведення дослідження сформовано нові продуктивні ідеї, здатні поглиблювати названі раніше та позитивно впливати на хід формування загальної культури особи студента. Ґрунтуються усі заходи на осмисленні високих морально-духовних ідей і вічних цінностей.

Розглянемо їх у порядку значущості й характеру впливу на розв'язання завдань поставленої проблеми з посиланнями на вічні високі ідеали життя і поведінки.

Геніальні думки, висока морально-духовна й естетично-емоційна активність М.О. Реріха й сьогодні не залишають байдужими до долі людей учених та народжують сподівання на збереження миру й досягнення добробуту кожним і для себе і для всіх. 15 квітня 1935 року в США, у Вашингтоні, відбулась подія, яка визначила значення її на віки. В Білому Будинку в присутності президента США Ф.Д.Рузвельта та всіх президентів обох Америк (21 країни) було підписано пакт Реріха. Пакт зразу носив ім'я свого творця, ініціатора й автора прецеденту, якому, на наш погляд, належить ще пережити віки й тисячоліття. Головна ідея Пакта полягає у збереженні культурних та історичних пам'яток, захист

їх від знищення і розграбування навіть під час війни. На жаль, історія учить тільки тому, що вона нічому не вчить. Великі пророки, Учителі приходили з єдиною метою: спасти світ, навчити як можна жити, щоб бути щасливими. Але великі ідеї, вчення спотворювались, перетворювались у свою протилежність, а своїм рятівникам і Учителям людство платило наклепами, ненавистю, переслідуваннями і навіть такими страшними, як це трапилось по відношенню до Христа.

Переважає більшість людей не бачить і не розуміє гріхів у тому, щоб засуджувати, красти, проклинати, брати участь у пограбуваннях, работоргівлі, тероризмі, в різних видах насилля. Частина людей навіть не розуміє, що в основі масового падіння людства лежить зажерливість, бажання брати чуже, паплюжити близьких, друзів і чужих. Такі вчинки прискорюють падіння моралі, духовності, що забезпечує підтримку розпусти, жорстокості, егоїзму. Намагання кількох ініціаторів пропаганди гуманістичних ідей і підтримки загальнолюдських цінностей розбиваються об непорозуміння, незнання, невміння більшості бачити й чути, що збереження світу й підтримка добробуту можливі з допомогою Краси й Доброчинності, до якої долучаються не тільки окремі особи, але народи світу. Все зроблене й створене з любов'ю, підтримане усвідомленням Краси примножує силу, посилює волю, зміцнює здоров'я, продовжує довголіття. Основна перевага краси й доброчинності, що вони ні чого не вимагають, крім Віри, Любові, доброчинності, поблагливості.

Наше педагогічне дослідження переконує, що пряма дорога до щасливого, забезпеченого, комфортного радісного буття полягає через усвідомлення самого себе як творця Прекрасного в нашому спільному Домі, яким є Земля (наша, спільна). Вона всіх нас тримає, годує, дає радість життя від дітей, молоді, творців прекрасного. Як повернути тих, що «не ведают, что творят» на шлях доброчинності. Ми пропонуємо один із шляхів – освітній, педагогічний, морально-психологічний, інформаційний. Проінформованість означає озброєність морально-духовними ідеями, концепціями, засобами, які потребують тільки одного: знати, що корисно вірити в позитивну інформацію, в красу дії, слова, зовнішнього вигляду й внутрішнього стану. І не треба жодних зусиль чи матеріальних витрат, а хай будуть: Віра, Надія. Любов, усвідомлення

краси як Блага й задоволення для всіх і для себе, що допомагає, підтримує, зміцнює. Все це спасає, зміцнює і робить людину щасливою. Досліджуючи сутність емоційно-вольового, почуттєвого стану людини, ми переконались, що вона чекає доброти, краси, розуміння своєї гідності, що надихає кожного на добрі очікування та сподівання збереження і зміцнення Світу Землі.

Десятилітнє дослідження переконує нас у тому, що все позитивне, як і ідея осмислення Краси щодо збереження Світу, Миру є цілком реальними. В основі нашої методики лежать позитивні продуктивні ідеї українських, радянських, зарубіжних педагогів, психологів, соціологів, теологів. Основне завдання педагога – намагання позитивними активними методами формувати добропорядність вихованця.

Виховання позитивних почуттів, емоцій, волі (й готовності) до праведного способу життя забезпечує виховання активних громадян, готових до співробітництва, злагоди, подолання напруги, попередження конфліктів. Нами сформована система педагогічних принципів, здатних забезпечити достатній рівень емоційно-вольової культури. Називаємо принципи такої діяльності й можливі критерії їх оцінки.

1. Принцип гармонізації і загальної зацікавленості особистості в результатах освітньої діяльності.
2. Бажання студентів прийняти зміни, що вносяться дослідником у методику вивчення галузей знань, на проведення додаткових занять індивідуального й групового характеру.
3. Спрямованість роботи на всебічний розвиток особистісного інтересу до вирішення проблеми, зв'язаної з формуванням власної загальної естетичної культури.
4. Аналіз і синтез соціального значення естетичної культури студента.
5. Активізація самостійної роботи студентів з питань естетичного розвитку, до складу якого входять: різного характеру творчі й художні здібності; підвищення мотивів навчання, які розв'язуватись нами через:
  - збагачення естетичних і художніх знань;
  - розширення естетичного досвіду кожного учасника;

- посилення естетичного й художнього характеру повсякденної діяльності студента.
- 6. Принцип доброчинності всіх нововведень.
- 7. Поглиблення і зміцнення знань, умінь, навичок щодо аналізу усного й письмового мовлення студентів. До нього входили:
  - спрямованість експериментальних занять з педагогіки на залучення й засвоєння додаткових знань з рідної та іноземної мови;
  - постави голосу;
  - підвищення мотивів навчання;
  - використання лексично-граматичного матеріалу сучасних іноземних мов;
  - встановлення (добір паралелей) зв'язків між сучасними крилатими виразами та зразками таких висловів, взятих із класичної літератури.
- 8. Послідовне й систематичне використання довідкових та історико-педагогічних джерел різного призначення.

У ході дослідження ми використовували такі критерії оцінки рівня морально-вольової культури студентів класичного університету:

- опанування основами психології емоцій;
- знання основ естетики – засвоєння художньо-естетичного матеріалу у межах програм морально-духовного надбання народу: фольклору, обрядів, звичаїв, виробів народних умільців, літературної творчості; розуміння різних видів мистецтва, спеціальної термінології.
- розуміння та оволодіння вмінням сприйняття краси; здатністю помічати прекрасне в природі, праці, творах мистецтва, оточуючій дійсності, поведінці, діях, вчинках людей; уміння аналізувати, систематизувати, узагальнювати, інтерпретувати мистецькі твори і оцінювати прекрасне в навколишньому світі; використання умінь, навичок та власних здібностей у творчій діяльності, аргументувати особисту естетичну позицію, узгоджуючи її з загальнолюдськими цінностями.
- формування позитивного ставлення до процесу естетизації навколишнього світу – емоційна оцінка явищ суспільного життя, природи, мистецтва, участь у художньо-естетичній діяльності, опанування потребою створювати красу; прагнення до естетичного самовиховання,

спрямованого на збагачення і вдосконалення людського характеру, внутрішнього світу особистості, її поглядів, почуттів, уявлень, смаків.

У ході дослідження встановлено рівні сформованості емоційно-вольової культури студентів класичних університетів: низький, середній, високий.

Низький рівень – студент розуміє і відтворює основну частину (до 70%) емоційно-вольового стану, сприймає художньо-естетичний матеріал у межах програми; недостатньо глибоко розуміється у художньо-образній сфері життєвих і мистецьких явищ; застосування знань та термінології на практиці викликає утруднення; виявляє пасивне ставлення до емоційного самовиховання, малоактивний у процесі творення краси у навколишньому житті.

Середній рівень – студент здатний засвоїти теоретичний художньо-естетичний матеріал, помічати прекрасне в природі, праці, творах мистецтв, поведінці, діях, вчинках людей, але допускає неточності у використанні спеціальної термінології, не завжди обґрунтовано може довести свою думку; відчуває утруднення при самостійному узагальненні, систематизації результатів своєї естетичної діяльності, доборі переконливих аргументів на підтвердження особистої емоційно-вольової позиції.

Високий рівень – студент глибоко володіє знаннями про емоційно-вольовий стан особистості, самостійно визначає цілі власної морально-духовної діяльності, знаходить джерела позитивної інформації та використовує її відповідно до визначених цілей; вільно висловлює власні думки і виражає почуття, самостійно оцінює різноманітні явища, переконливо аргументує особисту морально-духовну позицію, активно включається у процес

створення краси у навколишньому світі, здатний самостійно використовувати набуті знання, вміння та здібності у повсякденній діяльності, прагне до емоційно-вольового самовиховання.

Нами використовувались тести, елементи методики, якими у своїх дослідженнях плідно користуються В.Г. Пасинок, Е.Г. Полатай (164, 170).

Один із тестів стосувався вивчення реальної практики розвитку художніх здібностей і умінь користуватись різного роду замальовками, створення “портретів”, побутових картин, епіграм, афоризмів і т.п. А другий тест стосувався формування педагогічних умінь щодо підготовки й проведення заходів з художньо-естетичного виховання, що можуть мати місце в роботі майбутнього вчителя.

Проведене тестування допомогло визначити такі здібності студентів, як:

1) вербально-образний інтелект, який можна охарактеризувати через лексичне багатство, а також через наявність чи відсутність умінь створювати малюнки, схеми таблиці при подачі навчального матеріалу під час уроку чи виступу, доповіді, володіти вольовими здібностями та вміннями щодо створення позитивного морально-психологічного клімату;

2) творчі здібності у сфері написання епіграм, випуску стіннівок, подяк;

3) образне відтворення подій минулого;

4) відчуття місця, часу та відповідний вибір тону (тональності), тембру звучання голосу, лексичного матеріалу та таке інше.

Обираючи бажаний набір тестів при дослідженні, ми керувались тим, що з їхньою допомогою можна одержати об’єктивну картину емоційно-вольового та образного рівня, мовного розвитку студентів, щоб далі в процесі формуючого експерименту скористатись його перевагами та нейтралізувати негативні риси кожного з учасників. Це активно допомагало добирати відповідний матеріал та формувати методику його засвоєння. Тестування проводилось з студентами двічі: на початковому етапі проведення експериментальних занять (на початку

осіннього семестру) та на завершальному етапі – під час здійснення контрольного експерименту.

В систему педагогічних умов з формування загальної емоційно-вольової культури студентів класичних університетів – майбутніх учителів було включено низку особливих підходів до відбору змісту, методики, організації навчально-виховних експериментальних занять, як-то:

1. Єдність традиційних (класичних) підходів до естетичного виховання та сучасних інноваційних технологій. Традиційні підходи добирались із історико-педагогічної літератури, а сучасні – із досвіду художньо-естетичної діяльності Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна та ін.
2. Зв'язок аудиторних (лекційних, семінарських і практичних) занять з позанавчальними видами діяльності, якими є: педагогічна практика, участь в клубах художньої самодіяльності, на семінарах, у наукових гуртках, в процесі підготовки й проведення навчальних вистав, освітньо-виховних екскурсій, туристичних заходів.
3. Індивідуальні консультації в процесі підготовки студентів до театралізованих навчальних занять, участь у ділових іграх, проведенні педагогічної практики; написання письмових робіт, виготовлення художніх замальовок, рисунків, дизайну.
4. Проведення різних видів письмових робіт практичного й теоретичного призначення з питань аудиторних і позааудиторних занять.
5. Робота з педагогічними й художніми текстами рідною і іноземною мовами з метою аналізу їх навчально-виховних і художніх можливостей, виокремлення емоційно-вольових можливостей кожного із джерел.
6. Пошук власного сповідального шляху до педагогічної професійної майстерності через самоосвіту, самонавчання, саморозвиток художніх і естетичних здібностей, різного типу словників, довідкової літератури, художніх творів, поезії.
7. Аналіз можливостей у використанні різноманітних методів з формування емоційно-вольової культури включаються такі не-

традиційні прийоми, які є характерними для мистецтвознавчих факультетів. Це такі, як: підготовка й проведення міні-вистав та навчальних уроків, проведення ділової гри, виготовлення малюнків, написання сценаріїв педагогічного характеру, складання сценарних планів туристичних заходів.

Такий аспект навчальної гри зацікавив студентів майже всіх факультетів, особливо історичного та факультету іноземних мов. Цілком можливо, що такий інтерес, зв'язаний з двома обставинами, а саме:

1. Студентів факультету іноземних мов цікавить артистизм тому, що вони мріють про роботу в посольствах на посадах перекладачів, дипломатів; реферативну діяльність за кордоном. Цілком логічною є потреба студентів у виробленні свого іміджу, формуванні елементів артистизму, “стилю” мовлення і поведінки, які є, як з'ясувалось, заповітною мрією майже кожного студента. Справді, прозорливою була думка Шекспіра про те, що світ то є театр, а люди в ньому – актори. Емоційна забарвленість і воля у досягненні успіхів формувались у єдності з вивченням основного навчального предмету.
2. Майбутні історики-педагоги через засвоєння історичних процесів, проведення аналогій з сучасним станом окремих проблем намагались визначити місце і значення особи в соціальних змінах, приміряючи на себе окремі реальні ролі соціальних, політичних, громадських діячів. Взагалі свій фах студенти історичного факультету вважають соціально-політичним, вважаючи, що саме історики підготовлені до управління і керівництва соціальними системами: історик знає виникнення, розвиток і вміє діагностувати майбутні соціальні зміни, виникнення революцій, воєн. Історик орієнтується у фактичних соціально-політичних подіях, уміє передбачати можливі зміни, знає про велику роль почуттєво-вольових зусиль лідерів, здатних повести за собою рядових людей. Епіграфом до даного розділу роботи можуть стати переконливі слова В.О. Ключевського: «В каждом из нас есть более или менее напряженная потребность духовного творчества, выражающаяся в наклонности обобщать наблюдаемые явления. Человеческий дух тяготеет к

хаотическим разнообразием воспринимаемых им впечатлений, скучает непрерывно льющимся их потоком; они кажутся нам навязчивыми случайностями, и нам хочется уложить их в какое-либо русло, нами самими очерченное, дать им направление, нами указанное. Этого мы достигаем посредством обобщения конкретных явлений». Певною мірою історики (майже всі, з ким довелось працювати) претендують не тільки вчити, але керувати, управляти, формувати громадську думку. Морально-естетична та емоційно-вольова культура сприймається ними як приємний атрибут їхньої професійної підготовки.

На основі тестування та опитування кураторів і викладачів на різних етапах дослідження рівень емоційно-вольової і естетичної культури за такими основними параметрами виглядав таким чином (див. таблицю).

Рівень опанування естетичною культурою
(з погляду кураторів, викладачів)

№ п/п	Назва показника	2007/2008 н.р. (осін. сем.)	2009/2010 н.р. (весн. сем.)
1.	Знання про емоційно-вольові та естетичні можливості особистості	52	86
2.	Зовнішній вигляд	47,2	77
3.	Мовленнєва культура	53	80,5
4.	Артистизм	69	91

Запропоновані й використані педагогічні умови навчання, як засвідчують дані тестування, дають можливість бачити різке підвищення рівня загальної емоційно-вольової і естетичної культури. Визначені показники, які є складовими загальної професійної культури, мають тенденцію до зростання. Суть їх полягає у тому, що вони змінюють мотивацію діяльності: внутрішня культура сприймається не тільки як шлях чи умова професійно-педагогічної діяльності, але і як рух на

неодмінну та бажану зустріч з успіхом, задоволенням, щастям власного призначення. Все це зміцнює постійний інтерес до розвитку своєї загальної культури. До складу якої входять: емоційно-естетичні знання, зовнішній вигляд, мовленнєва культура, смак до упорядкованого, гармонійного життя і діяльності, радості від навчального процесу, бажання до опанування різними видами мистецтв та до вивчення іноземних мов, намагання стати вольовою людиною.

Кожен студент із експериментальних груп, позитивно оцінюючи зусилля викладача-експериментатора, що були спрямовані на розвиток емоційно-вольового компоненту гармонійного становлення особи та естетичного смаку, в тому числі забезпечити поставу голосу, розвиток культури поведінки, спілкування, дотримання правил повсякденного життя. Показовими тут можуть бути деякі висловлювання студентів експериментальних груп:

а) добре було б, щоб ми всі навчилися цінити й творити прекрасне; мені до вподоби заняття з постави голосу. Для моєї кар'єри дуже важливо добре володіти поставленим голосом, вміти змінювати динаміку, ритм, темп, тембр, мати чітку дикцію і артикуляцію, вміти надавати своєму голосові різне звучання в залежності від ситуації. Думаю, що це є корисним для кожного студента (О.Г., іст. фак-т);

б) взагалі мати високу загальну морально-вольову та естетичну й мовну культуру – то є показником інтелігентності (Є.В., фак-т іноземних мов);

в) вміння стримувати себе, користуватись художніми засобами, замальовками, схемами, ораторськими прийомами допомагає самореалізації і виробленню певного власного іміджу (В.Т., іст. фак-т);

г) зовнішня краса, внутрішня рівновага допомагає використовувати різні методи впливу, які широко застосовуються не тільки психологами, педагогами, але й медиками. Культура поведінки, урівноваженість, гармонія допомагає соціальній адаптації кожного, а для педагога такі вміння є умовою його професіоналізму й компетентності.

Явище педагогічного артистизму в експериментальних групах викликало бажання вивчати спецкурс, щоб познайомитись із системою М. Кропивницького, К. Станіславського, М.О. Кнебель, з театральною педагогікою, яка вивчається у ВНЗ мистецтва. Залучення матеріалів

театральної педагогіки стало ефективною педагогічною умовою і особливою ознакою даної методики підготовки й проведення експериментальних занять з метою формування емоційно-вольової культури. Ідеї про те, що кожна особа, особливо вчитель, мусить уміти перевтілюватись, входити в різні життєві ролі й блискуче їх виконувати щоразу й щомиті, щоб домогтися успіху, сприймалися студентами позитивно. Велика кількість студентів експериментальних груп відзначила поліпшення міжособистісних стосунків у групі і в домашніх умовах, у приватному житті, вказували на покращення здоров'я.

Заключний контрольний експеримент з метою з'ясування рівня естетичної культури в експериментальних і контрольних групах та визначення перспектив удосконалення методики дав можливість порівняти одержані дані та зробити відповідні висновки.

Запропоновані питання і відповіді на них подаємо у вигляді таблиці

Порівняння досягнутого рівня естетичної культури
в експериментальних і контрольних групах

Питання	К-ть студ.	Відповіді (%)		
		так	ні	не знаю
1. Чи задовольняє Вас рівень опанування емоційно-вольовою культурою?	118	96	3	1
2. Чи здобули Ви систему необхідних знань з питань емоційно-вольової культури?	118	88	4	8
3. Чи опанували Ви уміннями й мистецтвом створювати (обирати) найкращий імідж?	118	89	2	9
4. Чи підвищились знання уміння долати перепони в житті та праці?	118	76	12	2
5. Чи переживаєте Ви задоволення від усвідомлення того, що Ви оволоділи новими емоційно-вольовими уміннями в повсякденному житті?	118	98	0	2

Завершуючи аналіз підсумків з даного питання, можна відзначити, що в результаті проведення експерименту було з'ясовано, що протягом 2-х років при вивченні педагогіки, спецкурсів, участі в проведенні педагогічної практики, а також у процесі вивчення іноземної мови можна значно поліпшити рівень загальної та емоційно-вольової культури, якщо постійно дотримуватись таких умов, як: вимоги педагогіки партнерства і співробітництва, поєднання традиційних і сучасних методів навчання: заохочення студентів до різних видів самостійної роботи, особливо щодо виконання письмових робіт, праці над цікавими текстами видатних педагогів, оригінальними джерелами вітчизняних та іноземних авторів, зіставляючи між собою окремі позиції, художні прийоми, мовні паралелі, зосереджуючись на вимогах розпорядку дня. Дослідження свідчить, що елементи новизни, зорієнтованість на вдосконалення особистісної культури, розвиток сфери духовності, гармонізація внутрішнього й зовнішнього самовираження студентської індивідуальності підтримує працездатність і готовність майбутнього спеціаліста до самоосвіти, самонавчання, самовдосконалення.

Зацікавленість студентів питаннями формування естетичного сприйняття світу та опанування емоційно-вольовою культурою проявлялась щоразу, як тільки ставились питання щодо залучення їх до процесу морально-духовного, етичного й естетичного формування. Для студента проблема межує з інтелектуально-розумовим розвитком. Нам цікаво було дізнатись, яким чином наш спецкурс, інші емоційно-естетичні й культурологічні засоби впливали на формування їх відповідної культури.

Мотиви оволодіння елементами емоційно-вольової культури формувались системою цілеспрямованих організованих впливів на свідомість, волю, характер, почуття, поведінку студентів, що забезпечувало приведення в єдиний процес розвиток таких основних компонентів особистості, якими є: почуттєво-вольова, емоційна, поведінкова сфери та ціннісні орієнтації особи, а також розвиток її інтересу до художньої, естетичної, мовної культури як до такого феномену, що має велике професійне звучання і практичне значення та містить у собі індивідуально-особистісний сенс і значення і впливає на реальний процес досягнення успіху в роботі та щастя в житті.

Ученими-психологами, соціологами, педагогами доведено, що мотиваційно-сміслова сфера є провідною у формуванні особистості. Збудження, що викликає активні та позитивні дії особи, визначає її спрямованість, а саме: формування творчого емоційного ставлення студента до проблеми соціальної адаптації шляхом професійно-педагогічної та морально-соціальної активності. Загальна особистісна культура є однією із основних умов успіху. Вона входить реальним компонентом у структуру особистості та допомагає ефективним пошукам професійної майстерності, розкриває дорогу до успіхів та щасливої власної долі (в сімейно-побутових та виробничих умовах), а також у соціально-політичних ситуаціях. Спрямованість особистості як система низки різних якостей, як-то: бажань, інтересів, нахилів, ідеалів, світогляду, переконань, в основі якої лежить, безумовно, емоційно-вольовий блок. Воля як здатність долати перешкоди в досягненні успіхів, мети, сенсу життя спирається на широку гаму емоції і почуттів. Емоційно-почуттєва сфера життєдіяльності особистості як форма задоволення потреб організму є найбільш подразливою, збудливою конструкцією внутрішнього вираження, що потребує уважного ставлення та постійного виховання.

Усе мистецтво ефективної психологічної і виховної дії полягає у тому, щоб створити у вихованця такий внутрішній моральний стан, який би формував готовність чи бажання прийняти добродійну дію. Допомагає формуванню такого стану відповідний рівень загальної культури, до складу якої входить: розвиток позитивного ставлення до світу й прийняття інших, як на це звертає увагу одна із сучасних дослідниць І.П. Анненкова [10, с. 141-146]

Використовуючи дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених з різних галузей науки, що цікавились питаннями загальної емоційно-вольової культури, починаючи від Сократа, Аристотеля і завершуючи наступними століттями й сучасними авторами можна відмітити, що естетика завжди була і є наукою про прекрасне як в мистецтві, так і поза ним. Але і тоді, як і сьогодні не враховувались окремі нюанси проблеми, а саме: крім прекрасного існують і інші види естетичних (почуттєвих, емоційних) якостей, якими є витонченість, патетичне, трагічне, гротескне, ідеальне і т.п. Такі якості існують як оцінювальні

й виражають до певної міри переважну кількість показників особистісних якостей.

Специфіка дослідницької роботи по темі щодо формування загальної емоційно-вольової культури передбачала, що враховуються обидва складники (напрямки), які мають певні особливості й пов'язані з тим, що мистецтво само є першим фактором і джерелом емоційного переживання та засобами виховання. У зв'язку з такою обставиною слід намагались формувати позитивне ставлення до літератури й мистецтва та розвивати бажання студентів опанувати знаннями про нього, про мову, літературу, а також і самим оволодівати мистецтвом музики, живопису, слова, вивчати мови: рідну, державну, інші мови (англійську чи якусь іншу із визнаних мов міждержавного спілкування). Розкриваючи благотворний вплив знання інших мов на загальний естетичний розвиток особи, демонструючи це положення яскравими прикладами із життя і діяльності відомих педагогів минулого й сучасного, таких, як: Шаталов В.Ф., який володіє українською, російською, і німецькою; Ткаченко Р.Г., яка володіє українською, російською (англійською, німецькою мовами). Естетично виховані вчителі як правило, що володіють мовленнєвою культурою і знаннями іноземних мов, що визнані мовами міждержавного спілкування, а також і самі пишуть вірші, володіють уміннями малювати, робити рисунки, схеми до змісту свого виступу. В той же час сама Природа, яка живе та проявляється у кожному з нас і формує наші бажання (емоції, почуття, позитивні й негативні мотиви діяльності) потребує педагогічної уваги для свого «збудження» чи «приборкання». Тільки необхідний рівень особистісної культури здатний урівноважити та гармонізувати поведінку особи.

В системі методичних прийомів і педагогічних умов, що добирались нами, певне місце посідають такі, що формували позитивні мотиви, бажання займатись естетичними проблемами. Вони тісно пов'язані з моральними й добродійними проблемами. Сам факт участі акторів, мистецтвознавців, модельєрів у підготовці студентів університету до їх професійної діяльності є прикладом спонсорської діяльності.

Формування мотивів навчання можуть здійснюватись такими заходами, які ми й самі використовували:

- Запрошувались провідні вчені й досвідчені учителі, які демонстрували зразки естетичної, моральної, художньої, мовної культури (рідної, державної іноземної).
- Організовувалась безперервна практика студентів експериментальних груп з метою вивчення реального досвіду формування емоційно-вольової культури студентів коледжу Харківського гуманітарного-педагогічного інституту.
- Проводились експериментальні заняття з педагогіки й англійської мови з застосуванням фонозаписів та застосуванням на заняттях української, російської, англійської мови як робочої.
- Демонструвались картини відомих українських, російських художників, відвідувався музей.
- Організовувались прослуховування музичних творів у виконанні майстрів інструментального класу, вокалу, виразного читання.

Наприклад, коли на першій лекції з педагогіки викладач, констатуючи складність вивчення навчально-виховного процесу та пошуку критеріїв і оцінювання його результатів, вдавався до прослуховування уривку з опери “Травіата” Дж. Верді (звучала сцена зустрічі сина Альфреда й батька), то з’ясовувалась складність ситуації, пов’язана з майбутнім одруженням сина. Батько наполягав на тому, щоб син звернув увагу на те, що Травіата не належить до вищого кола суспільства, членами якого є і він, і його мати, і сестра. Тривожні звуки сімейного дуету розхвилювали студентів, про що свідчила спочатку тиша, яка панувала протягом звучання уривку та кілька миттєвостей після закінчення, а потім активне обговорення проблеми щодо створення сім’ї, питань сімейної педагогіки. Емоційно-почуттєві якості проявлялись у оцінках ситуації, в пошуках можливих варіантів позитивних шляхів до сімейного щастя у реальному житті. Таким же активним і зацікавленим було обговорення “Пікової дами” П.І. Чайковського. Містичне й реальне, минуле й сучасне, загальне й конкретне, що пройшло через музику та дійшло до серця студента викликало бажання висловитись. Мова йшла про почуття: вірити чи ні, ризикувати чи жити розміреним та виваженим життям. І особливим було питання любові: любов і розрахунок, любити розумом і серцем, чому так важко пережити зраду...

Розкриваючи можливості присутніх студентів щодо вивчення і використання художніх образів, літературних прикладів, знань з другої (нерідної) мови в учительській діяльності, добивались того, що майбутні спеціалісти позбувались комплексів, пов'язаних з страхом зробити помилку, бути смішним при користуванні схемою, малюнком, висловлюванні іноземною мовою. Такі заняття збуджували інтерес до художньої творчості, іноземної мови, зміцнювали впевненість у важливості знання основних видів мистецтва, рідної мови в усьому її багатстві (різних стилів). Взагалі мовленнєва діяльність – то є особлива галузь прояву емоційно-вольового й морально-духовного стану особистості студента.

Розроблена нами методика активно впливала на розвиток впевненості, розважливості, бажання до самонавчання, зміцнювала впевненість студентів у своїх здібностях щодо творчої праці та вдосконалення власних умінь. Зацікавлене ставлення до проблеми формування емоційно-вольової особливо естетичної культури пояснюється, по-перше, тим, що естетична культура особи – це показник загальної вихованості й інтелектуального розвитку людини; по-друге, уміння стримано, виважено, красиво поводитись, користуватись високими зразками усної і письмової мови допомагає самореалізації особи; по-третє, естетичні уміння і загальна культура особи завжди звертають на себе увагу й привертають інтерес до співрозмовника. Висловлювання студентів типу: я завжди мріяла добре володіти рідною і другою (іноземною) мовами; умінням переконливо вести бесіду, щоб досягати успіхів у роботі і відчувати розкутість підтверджують правомірність обраної методики; по-четверте, загальна й естетична культура завжди допомагає особі звернути на себе увагу. Естетична культура вчителя – це ще й показник високого рівня професійної підготовки; по-п'яте, вільне використання засобів художньої творчості типу замальовок, влучного слова із скарбів мовного багатства допомагали добитися успіхів у праці й звернути на себе увагу. Студенти звертали увагу на те, що знання нюансів естетичної поведінки, техніки й технології мовлення може допомагати (і вже почало надавати допомогу) в умовах, коли треба розв'язати позитивно складні питання у педагогічній діяльності та в домашніх, побутових обставинах. В той же час учителі

часто скаржаться на те, що рівень навчальних мотивів у школі дуже низький, а тому й побоюються, що без суворого погляду, категоричних вимог учні й зовсім перестануть працювати. Це глобальна проблема і стосується не лише школи. Йдеться, зокрема, про альтернативу: чи продовжувати заставляти учня силоміць навчатись, чи створювати відповідні умови, за яких сам учень виявляв би бажання опановувати загальною естетичною культурою.

Загалом існує безліч факторів, джерел, що здатні сприяти формуванню навчальних мотивів. В процесі дослідження використано три найефективніші: по-перше, природні тенденції людської особистості, які полягають в бажанні діяти, пересуватися, говорити, спілкуватись, слухати, знайти співрозмовника, створювати щось красиве, приємне й корисне; по-друге, бажання до пізнання і відкриття нового, що веде до самовдосконалення шляхом самоосвіти, самовиховання, самонавчання; по-третє, потяг до спілкування з іншими особами з метою одержання затишку, втіхи, насолоди. Названі шляхи є простими джерелами, всім доступні, про які тільки треба знати, щоб ними скористатись і поступово рухатись вперед, будуючи життя за законами краси.

Мотиви навчання з метою розвитку емоційно-вольової і естетичної культури не тільки супутник, але й продукт діяльності, результат певної напруги розуму, волі, почуттів. Лише радість від пережитого власного досягнення – пережитого успіху в присутності інших людей спонукає повторити дію. Особі буває приємно долати перешкоди й вести за собою інших, посилюючи щоразу свої можливості. Така позиція є провідною у запропонованій методиці дослідження. Разом з тим, дослідження переконує, що така методика стає дійсністю лише за умов, при яких студентів надається право й реальна можливість вибору власного рішення. На жаль, у вищому навчальному закладі, в школі, і в багатьох інших сферах суспільного життя такого права часто-густо позбавляють тільки тому, що не знають його переваг і не формують почуття й відчуття краси вчинку, позиції, бажання красиво висловлювати свої думки, говорити про свої наміри, спілкуватись з насолодою та залишати після себе добрий спомин, що викликає вдячність.

Отже, проблема мотивів, зв'язана з завданням щодо оволодіння естетичною культурою, полягає не стільки в тому, як її сформувати,

скільки в тому, як її зберегти і поглибити в аудиторному й позанавчальному освітньому процесі. Ще раз переконливо можна твердити, що продуктивною є ідея Ш.О. Амонашвілі, Є.М. Ільїна, В.Ф. Шаталова, В.О. Сухомлинського про те, що почуття переможності, захопленості навчанням, опори на позитивні почуття, перспективу досягнення мети, віра в прекрасну перспективу є способом самовираження і самореалізації і є перспективним і для педагогіки вищої школи. Експеримент ще раз показав, що студент віддає перевагу тим заняттям і викладачам, коли до нього особисто звертаються з повагою, довірою, бажанням порадитись щодо вибору таких методик вузівської педагогіки, в яких студент змушений діяти, завжди бути на виду: питає, відповідає, пояснює, показує, переконує, за що одержує підтримку, хорошу оцінку. Результати дослідження свідчать, що мотиви самостійної роботи студента по опануванню загальною естетичною культурою поглиблюються за умови, якщо студент включається в конкретну діяльність, результати якої стають відомими друзям, батькам, однокурсникам, стають предметом обговорення в групі, публікуються, тобто втілюються у різних формах і видах соціальної діяльності, в тому числі в таких, як: художні виставки, концерти, випуск стіннівок, фотографії, читання й обговорення власних творів у групі, на факультеті.

При ознайомленні із досвідом викладання педагогіки в Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна (викладачі доц. І.О. Ковальова, історичний факультет і факультет іноземних мов та проф. О.А. Кобенко – філологічний факультет) шляхом відвідування лекцій, семінарів, особливо підсумкових занять було виявлено високий рівень мотивації студентів. В Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна вже біля двадцяти років діє наказ про “вільне” відвідання лекцій. Вражає те, що явка на лекції, як правило, 100%. І захоплює студентів, перш за все, високий рівень “естетизації” діяльності викладача.

У доц. І.О. Ковальнової – це систематичне й послідовне використання різних видів мистецтва: художня література, музика (“живе” викладання різних форм: інструментальне, вокальне, драматичне), живопис. Запрошення художника М. Алатарцева, його яскрава розповідь про творчу майстерню, результати роботи та вплив їх на настрій, сім’ю, між-

особистісні стосунки захопили студентів. Бажання відвідати художній музей було закономірним, а формуючий вплив – очевидним.

Вірші професора О.А. Кобенка, його власне ставлення до вічних естетичних і моральних цінностей, якими є: краса, сила, здоров'я, порядність, любов сприймаються аудиторією активно позитивно. Відвідування занять і підготовка до семінарів, особливо заключних, виражались у масових виступах під час обговорення основних програмних питань.

“В гостях у казки” І.О. Ковальова провела так, що студенти (всі присутні) виявили бажання прочитати “свою казку”. Окремі з них вражали такою витонченістю і винахідливістю вишуканих форм вираження, що ні дзвоник, ні необхідність готуватись до наступного заняття не впливали на високий рівень колективного переживання, коли ніхто не хотів залишити “казку”. Розповідь про “Обережно, потяг”, “Гудзик”, “Дикий кіт”, з якими виступили студенти факультету іноземних мов можна порівняти з майстерністю О. Генрі щодо передбачуваності фіналу.

В системі заходів, що поліпшують мотиви формування емоційно-вольової і естетичної культури студента, особливе місце займає творча діяльність: написання віршів, новел, статей до багатотиражки, складання сценарних планів і сценаріїв, виховних заходів і виставок для групи, класу, школи. У навчальних групах, експериментальні заняття в яких проводила доцент Ірина Олександрівна Ковальова, широкого розповсюдження набули КВК, спектаклі, конкурси педагогічної майстерності, якими завершувалось вивчення спецкурсу “Основи педагогічної майстерності”, “Педагогіка”, “Виховна робота класного керівника”, “Імідж педагога”. Студенти не тільки відвідували заняття у повному складі, але й не заперечували, навіть просили збільшення годин на спецкурси з педагогіки. Навчальні спектаклі Ірини Олександрівни Ковальової на історичному факультеті вже стали традиційними підсумковими заняттями, що сприймаються студентами як свята. З 2001 року такі заняття проводяться і на факультеті іноземних мов та філологічному. Святковість посилюється добором декорацій, виготовленням костюмів, запрошенням гостей із числа викладачів спеціальних кафедр, студентів молодших курсів, родичів, спеціалістів із Будинку моделей, Філармонії, Академії культури.

Позитивна мотивація таких заходів пояснюється кількома причинами. По-перше, участь у виставах вимагає напруженої самостійної і індивідуальної роботи. Має місце самостійна робота, результати якої кілька разів перевіряються і оцінюються викладачами індивідуально і самооцінюються. По-друге, можливість самореалізуватись у процесі вистави, що спонукає студента не тільки до ретельних групових репетицій, але й до самостійного заучування ролі. По-третє, студентів захоплюють прийоми театральної педагогіки. Сам процес ознайомлення і розучування ролі проходить кілька етапів, кожен із яких торкається естетичного сприйняття партнера, вибір поведінки, розучування слів, ролі в цілому і, нарешті, генеральна репетиція, “прогон”, сам виступ, аналіз і оцінка. Естетичне почуття і поведінка, воля до “подолання” дискомфорту, шлях до досконалості у виконанні ролі – все це умови формування загальної естетичної культури. Сама термінологія: сценічна мова, акторське мистецтво, артистизм звучать для студента, як музика. Залучаючись до зовсім нового для нього світу – акторського мистецтва, самовираження в акторському дійстві, студент входить у світ священного перевтілення, сприймаючи його чари як життєдайну силу.

Спецкурс “Елементи акторського мистецтва в діяльності педагога” читається на факультетах тільки за бажанням студентів, як факультатив. Їх захоплює сама ідея поєднання театального дійства і педагогічної діяльності. Буденність педагогічної професійної діяльності набуває фарб мистецьких тонкощів і аромату відкриття прекрасного. Великий сенс студенти знаходять у оволодінні культурою сценічного мовлення.

Навчальні мотиви студентів з проблеми мовної культури здобувають реальне ефективне втілення лише за умови залучення різних методів мистецтва перевтілення з метою підвищення впливу на емоційно-вольову сферу діяльності, що пізніше втілюється у соціально-педагогічних процесах.

Схематично хід методичної роботи, її особливості, що мали місце на експериментальних заняттях, можна подати в такому вигляді:

- мотивація процесу опанування естетичною культурою;
- вибір високохудожніх літературних джерел з цінним педагогічним змістом з арсеналу сучасних і класичних вітчизняних та зарубіжних авторів (драми, поезії, мемуарної літератури);

- застосування різноманітних методів навчання, в тому числі ділових ігор, проведення міні-уроків, фрагментів уроків, виховних заходів, навчально-виховних вистав та поєднання їх між собою (як можна частіше дати можливість “виступити” в спектаклі);
- організація різних видів самостійної роботи студентів з художньою літературою, відвідання музею, концерту;
- індивідуальна консультативна робота з питань постави голосу, артистизму, сценічного мовлення;
- проведення самооцінки з метою з’ясування рівня загальної естетичної культури;
- вибір самостійних завдань, оцінка їх ефективності.

Виправдали себе такі методичні прийоми, як чітка організація, конкретне управління і корекція процесу спілкування з погляду його загальної культури. Спілкування у контексті формування емоційно-вольової і естетичної культури розглядається як практичний метод опанування мовною культурою, естетикою і культурою поведінки, уміннями стриманості, поблажливого ставлення до інших.

Структура виховної діяльності педагога на занятті полягає у тому, щоб дати змогу, створити умови для узгодження дій усіх членів групи, включаючи етапи організації, планування, реалізації і контролю. Особливість навчально-виховного спілкування полягає в тому, що за будь-яких найдосконаліших форм підготовки, вивчення усієї проблеми в процесі спілкування завжди залишається елемент випадковості, непередбаченості, що виникає часто з об’єктивних або суб’єктивних причин. Вибір типу емоційно-почуттєвої і мовної реакції завжди є творчим і оригінальним актом. Він повністю визначається характером соціальних умов.

Для підготовки студента до повноцінного виконання навчально-виховних завдань, спілкування в школі розроблено й перевірено систему педагогічних умов формування уміння встановлювати контакт для вирішення будь-яких питань. При важливості різних компонентів акту спілкування провідним все-таки залишається слово, мова, зовнішній вигляд, уміння слухати, стримувати негативні емоції, уникати напруги, конфліктних ситуацій. Тому навчальний процес розглядається нами як

одна з умов, що допомагає учителеві формувати загальну естетичну й емоційно-вольову культуру особи, щоб забезпечити вільне і бажане для всіх входження у соціальне середовище. Адаптація як процес соціалізації студента засобами спонукально-позитивного, міжособистісного спілкування, застосуванням мистецтва про життя і довкілля, що передбачає і підготовку його до успішної професійної педагогічної діяльності. Емоційно-вольову культуру студента класичного університету можна розглядати складником його професіоналізму й педагогічної компетентності. Названі й проаналізовані вище педагогічні умови відтворюють зовнішній і внутрішній характер впливу, що дає об'єктивну картину їх ефективності.

4.1. Аналіз розроблених педагогічних умов формування емоційно-вольового компоненту в системі професійної підготовки студентів

Аналіз результатів дослідження питань з формування емоційно-вольової і естетичної культури студентів класичних університетів як майбутніх педагогів дає можливість уключати їх у загальний контекст виховання вчителя. В цьому зв'язку стає можливим зробити висновок про те, що необхідно всю роботу проводити в єдності змісту, методики, загальних педагогічних умов щодо підвищення ефективності всього процесу формування педагогічної культури студентів при вивченні педагогічних спецкурсів, у тому числі таких, як: “Естетична культура педагога”, “Культура мови студента”, “Валеологічна культура”, “Педагогіка особистості”, “Культура спілкування”. Характеризуючи розроблену нами систему педагогічних умов можна визначити, що провідною із них є вибір і дотримання відповідних принципів, якими необхідно керуватись у процесі формування загальної емоційно-вольової і естетичної культури. У зв'язку з тим, що новий погляд на естетичну культуру майбутнього вчителя вміщує в собі кілька сутнісних елементів, якими є: а) ідеологічне озброєння (система формування естетичних поглядів); б) практичне їх втілення у реальному процесі навчання, освіти, виховання, виконання різноманітних повсякденних побутових і службових завдань, а також у поведінці, обстановці, виборі предметів; в) оцінювання (і самооцінювання) результатів своєї естетичної діяльності й поведінки. Пропонується використання особистісно зорієнтованого підходу, який реалізується шляхом виконання низки вимог (принципів), якими є:

- єдність класичних, перевірених досвідом підходів до естетичного виховання і сучасних вимог загальної культури життєдіяльності особи, групи, колективу (залучення прикладів яскравих діячів минулого);
- особистісно зорієнтована постановка завдань для самостійного виконання (індивідуальна робота);
- наявність і пошук спільних мети й завдань освітнього процесу (минулого й сучасного);

- орієнтація на ціннісно-емоційний компонент творчого характеру в освітній діяльності;
- принцип гармонізації індивідуально-особистісних і загальних інтересів;
- постійний пошук кращих форм самоствердження і самопрезентації;
- опора на вічні морально-естетичні ідеали;
- дотримання вимог трьох вічних моральних доброчинників, якими є: Віра, Надія, Любов;
- постійний пошук можливостей гармонізації прав і обов'язків студентів;
- показ високої переваги вираженої, інтелігентної, стриманої поведінки над конфліктною;
- відмова від конфліктних процесів, екстремізму, напруги як таких, що ведуть до погіршення реальних умов життя;
- розкриття сили й могутності слова як атрибута самовираження і соціального успіху. Пошук можливостей вдосконалення культури мови, мовленнєвої діяльності як основного засобу комунікації, взаємопорозуміння, самопрезентації, де провідною рисою є потяг до імпазантності, краси і витонченості.

Спираючись на перераховані принципи, дотримання яких у запропонованій номенклатурі є однією з перших умов ефективності педагогічної діяльності класичного університету в процесі формування загальної естетичної культури, був розроблений зміст та визначені форми роботи. До системи роботи з формування естетичної культури й естетичного виховання входять в повному наборі організаційні, змістові, методичні заходи. Розробляючи дану систему враховувались специфіка естетичного процесу, який одночасно охоплює свідомість, почуття, вольові компоненти, моральну орієнтацію, творчі, художні, ораторські здібності, посилюючи й поглиблюючи кожен із складників системою знань, образів та вправлення. В даному розділі дається аналіз методики дослідження, розкривається зміст експериментальних занять. Представлений для вивчення студентами спецкурс “Естетична культура педагога” включає в себе такі блоки інформації, як: основні фактори (джерела) естетичного виховання (природа, мистецтво, література, пра-

ця); фактичний аналіз основних художньо-естетичних досліджень щодо формування загальної естетичної культури; методологічні та ідеологічні засади процесу формування естетичної культури студента. До списків рекомендованих джерел з тем спецкурсу включались, крім праць класиків педагогіки й сучасних авторів, твори онто-інвайронментального характеру. До них віднесено роботи К.А. Гельвеція, В.В. Вересаєва, В.І. Вернадського, І.І. Мечникова, Г.В. Ситіна, А.В. Мартинова, а також художні твори українських та зарубіжних авторів. До кожного з занять студенти готували письмову й усну відповіді на одне з питань (за вибором). Таким чином відбувалось інтенсивне нагромадження естетичних знань, які ставали підґрунтям для формування естетичних переконань, відповідного іміджу, розвивались художні здібності та уміння готувати й проводити заходи естетичного характеру. Такими були підсумкові навчально-виховні конференції, які проводились в академічних групах після закінчення вивчення курсу педагогіки. Навчально-освітні вистави створювались викладачами з участю самих студентів. Виконання виховних вистав здійснювалось повним складом академічної групи. Слухачами й глядачами були викладачі, друзі, студенти з інших груп, інших факультетів. Широкою популярністю користуються у студентів такі заходи, як: “У гостях у казки”, “Коли на дворі йде дощ”, які проводились нами й викладачами кафедри педагогіки І.О. Ковальновою і О.В. Боченко під час підготовки студентів до літньої практики в оздоровчих таборах.

Методичними ознаками й організаційними прийомами були такі, як: індивідуальна робота з кожним студентом під час складання сценарію і проведення репетицій; залучення до складання сценарного плану (різних виховних планів) кожного студента; організація тренувально-практичних вправ з основ ораторського (академічного) мистецтва. Розроблені спецпрактикум В.Г. Пасинок “Вступ до професії вчителя” та спецкурс “Культура мови студента” реалізувались з нашою участю, а результати роботи оцінювались учителями шкіл, де студенти проходили педагогічну практику. Порівняльний аналіз одержаних дослідницьких результатів дає підстави для наступних висновків.

Всі їх можна подати в таких позиціях.

1. Постійний пошук нових форм поєднання традиційних і нових технологій навчання, виховання, освіти з метою формування загальної естетичної культури студента класичного університету.
2. Розробка педагогічної технології узгодження теоретичної, практичної, творчої роботи під час колективних, групових та індивідуальних занять шляхом використання таких груп методів, як пояснювально-репродуктивні, наочно-демонстративні, проблемно-пошукові, дослідницькі, творчі, узагальнюючо-оцінювальні.
3. Індивідуально-особистісна спрямованість занять та застосування різних видів самостійної роботи по темах спецкурсу «Естетична культура студента» та при підготовці виховних заходів в період педагогічної практики.

Щодо розроблених нами умов, то їх можна подати в такому вигляді.

1. Формування емоційно-вольової культури студентів класичних університетів є актуальною проблемою теорії і практики професійної освіти. Зміни, що відбуваються в суспільному і культурному житті, підтверджують, що така культура є не лише надбанням минулого, але й сучасності. Вона є складовою духовного світу, а закріплюючись у повсякденному житті студентської молоді вона формує високі морально-естетичні вимоги, спонукаючи її до сприймання, шанування та творення прекрасного в житті й мистецтві.

2. Результати дослідження показали, що підвищення рівня загальної емоційно-вольової і естетичної культури майбутнього студента класичного університету має позитивний вплив на загальний рівень його професійної майстерності, що в освітній діяльності втілюється у належному рівні підготовки й проведення навчально-виховних заходів та участі в освітньо-громадянській діяльності, в пошуках оптимальних умов організації діяльності учнів.

3. Під час аналізу історико-педагогічних і сучасних педагогічних концепцій, що містять у собі матеріали з проблеми формування емоційно-вольової культури студента як майбутнього фахівця, шляхом

вивчення і узагальнення досвіду його здійснення стає зрозумілим, що сьогодення вимагає відповідної нової навчально-виховної ідеології і технології, яка б враховувала реальні соціально-політичні, морально-економічні умови розвитку держави на засадах демократії. В результаті дослідження була сформована така методика розв'язання педагогічних завдань щодо формування естетичної культури, яка здатна забезпечувати об'єктивну потребу молодшої особи жити й працювати за законами краси, злагоди й гармонії. У зв'язку з цим загальна естетична культура майбутнього вчителя – студента класичного університету – розглядається як таке морально-духовне й почуттєво-емоційне в якому органічно переплітаються організаційно-змістові, оцінні й діяльнісні елементи гармонійного розвитку особистості. Вона входить органічним компонентом у професійну педагогічну майстерність, індивідуально-особистісну спрямованість на доброчинність і порядність у службових і приватних умовах та передбачає оволодіння вміннями й навичками вести роботу з естетичного виховання у школі. Естетична культура особи включає в себе певний набір художніх знань і елементарних умінь художньо-творчої діяльності, яка допомагає студентові самоствердитись та входить складником у загальні прийоми самопрезентації. Естетично вихована й освічена відповідною внутрішньою культурою особистість, як правило, вносить затишок і спокій у довкілля, викликає увагу, повагу й самоповагу, що високо цінується у будь-якій професійній діяльності, особливо якщо вона відбувається з участю інших осіб, людей взагалі.

4. У процесі підготовки і проведення дослідження була сформована така система педагогічних умов, яка входила в загальну технологію, що спирається на відповідні принципи виховання основ естетичної культури. Розроблений нами набір педагогічних принципів включає такі, як:

- єдність класичних, випробуваних історією підходів до естетичного виховання і сучасних вимог загальної культури життєдіяльності особи, групи, колективу;
- особистісно зорієнтоване навчання, постановка індивідуальних завдань для самостійного виконання;

- наявність і пошук спільних мети й завдань освітнього процесу;
- орієнтація на ціннісно-емоційний компонент творчого характеру в освітній діяльності;
- принцип гармонізації індивідуально-особистісних і загальних інтересів;
- принцип самостійності в пошуку кращих форм самоствердження і самопрезентації;
- опора на вічні морально-естетичні ідеали;
- дотримання вимог трьох вічних моральних доброчинників, якими є: Віра, Надія, Любов;
- постійний пошук можливостей гармонізації прав і обов'язків студентів;
- показ високої переваги виваженої, інтелігентної, стриманої поведінки;
- відмова від конфліктних процесів, екстремізму, напруги як таких, що ведуть до погіршення реальних умов життя;
- розкриття сили й могутності слова як атрибута самовираження і соціального успіху. Пошук можливостей вдосконалення культури мови, мовленнєвої діяльності як основного засобу комунікації, взаємопорозуміння, самопрезентації, в якому провідною рисою є потяг до імпазантності, краси і витонченості;
- принцип толерантності поведінки й міжособистісних відносин.

5. Спираючись на перераховані принципи, дотримання яких у запропонованій номенклатурі є однією з перших умов ефективності педагогічної діяльності класичного університету в процесі формування загальної естетичної культури, був розроблений зміст та визначені форми роботи. До системи роботи з формування естетичної культури й естетичного виховання входять у повному наборі організаційні, змістові, методичні заходи. Вони представлені в розробленому нами спецкурсі “Естетична культура педагога”.

6. Створена система роботи з формування естетичної культури студента враховувала специфіку цього процесу, який одночасно охоплює свідомість, почуття, вольові компоненти, моральну орієнтацію,

творчі, художні, ораторські здібності, посилюючи й поглиблюючи кожен із складників конкретикою знань, відбором образів та вправляння в естетичній поведінці. В цілому аналіз методики дослідження доводить доцільність введення спецкурсу “Естетична культура педагога” в представлені відповідні блоки інформації, основні фактори (джерела) естетичного виховання (природа, мистецтво, література, праця) та практичні умови фактичного оволодіння художньо-естетичними вміннями естетичної культури та оволодіння методологічними та ідеологічними засадами всього процесу формування естетичної культури студента. До списків рекомендованих джерел з тем спецкурсу включались, крім праць класиків педагогіки й сучасних авторів, твори онто-інвайронментального характеру. До них віднесено роботи К.А. Гельвеція, В.В. Вересаєва, В.І. Вернадського, І.І. Мечникова, Г.В. Ситіна, А.В. Мартинова, а також художні твори українських та зарубіжних авторів. До кожного з занять студенти готували письмову й усну відповіді на одне з питань (за вибором). Таким чином відбувалось інтенсивне нагромадження естетичних знань, які ставали підґрунтям для формування естетичних переконань, відповідного іміджу, розвивались художні здібності та вміння готувати й проводити заходи естетичного характеру. Такими були підсумкові навчально-виховні конференції, які проводились в академічних групах після закінчення вивчення курсу педагогіка.

7. В результаті проведеного дослідження була сформована методична модель процесу формування загальної естетичної культури майбутнього вчителя. Методичними організаційними ознаками були такі, як: індивідуальна робота з кожним студентом під час складання сценарію і проведення репетицій; залучення до складання сценарного плану (різних виховних планів) кожного студента; організація тренувально-практичних вправ з основ ораторського (академічного) мистецтва. Розроблені спецпрактикум В.Г. Пасинок “Вступ до професії вчителя” та спецкурс “Культура мови студента” реалізувався з нашою участю, а результати роботи позитивно були оцінені вчителями шкіл, викладачами коледжу, де студенти проходили педагогічну практику. Порівняльний аналіз одержаних дослідницьких результатів дає підстави для загального висновку про те, що естетичне виховання є ефективною

умовою впливу на внутрішній і зовнішній стан студента. Під впливом краси, творчої художньої діяльності.

8. Проведене дослідження дає можливість визначити основні критерії сформованості емоційно-вольової культури особистості майбутнього педагога, до яких відносимо:

- знання про емоційно-вольові якості, знання та усвідомлення краси як шляху до гармонії збереження миру;

- стриманість, естетичний смак, який проявляється у якості обраних предметів (у тому числі: художніх творів) та їх оцінюванні, втілюються у різних видах діяльності; в багатстві мовленнєвих засобів впливу у витонченості граматичних конструкцій, мелодійності звучання голосу;

- у наявності естетичних умінь: писати художні твори, робити малюнки, виконувати музичні твори, робити малюнки для учнів на дошці;

- готовність до співчуття і співпереживання;

- розуміння значення загальної культури в роботі з учнями та уміння організувати відповідну роботу.

9. Розроблено модель процесу формування естетичної культури майбутніх учителів, основними структурними компонентами якої є: емоційно-почуттєвий, духовний, світоглядний, морально-вольовий, діяльнісний.

Щодо розроблених нами умов, то їх можна подати в такому вигляді.

1. Проведене дослідження з проблеми формування естетичної культури студента класичного університету – майбутнього вчителя розкриває нові освітні завдання, що виникли у зв'язку з визначенням України як незалежної і самостійної держави та входження її повноправною учасницею у міжнародний соціально-гуманітарний простір. Статус незалежності держави вимагає від кожного громадянина усвідомлення своєї морально-етичної і естетичної відповідальності за її авторитет. Підвищення загальної естетичної культури студента в контексті його професійної майстерності пов'язується з тим благотворним впливом, який здійснюється не просто професіоналом, але з інтелекотно-емоційним елементом, здатним, де треба, пом'якшити чи прикрасити освітню ситуацію, щоб підвищити її ефективність.

2. Результати дослідження показали, що підвищення рівня естетичної культури майбутнього педагога має позитивний вплив на загальний рівень його педагогічної майстерності, що в професійній діяльності втілюється у належному рівні підготовки й проведення навчально-виховних заходів та участі в освітньо-громадянській діяльності.

3. В ході аналізу історико-педагогічних і сучасних педагогічних концепцій, що містять у собі матеріали з проблеми формування естетичної культури студента як майбутнього педагога та шляхом вивчення і узагальнення досвіду його здійснення стає зрозуміло, що сьогодення вимагає відповідної навчально-виховної ідеології і технології, яка б враховувала реальні соціально-політичні, морально-економічні умови розвитку держави на засадах демократії. В результаті дослідження була сформована така методика розв'язання педагогічних завдань щодо формування естетичної культури, яка здатна забезпечувати об'єктивну потребу молоді особи жити й працювати за законами краси, злагоди й гармонії.

4.2. Емоційно-вольова культура як основа здорового довголіття

В кінці 2009 року в Тунісі померла «легенда російської еміграції» 97 річна Анастасія Олександрівна Ширінська (Див. газ. «Комсомольська правда» від 23 грудня 2009 р.). Феномен довголіття як цієї емігрантки, так і всіх інших «долгожителей» досі не розв'язаний. І в цьому одна із загадок і таємниць людського життя взагалі: чому безліч доглянутих, добре нагодованих і одягнених дітей і людей залишають цей світ, а справжніх сиріт, безхатченків проживають довге життя.

Наука не залишається байдужою до цих питань. В багатьох столицях світу (в тому числі в Москві та в Києві) відкриті інститути геронтології, психології людини, які досліджують цю проблему, як і питання, чи є життя вічним (США, Броді). Але на сьогодні конкретної відповіді ніхто не дав, хоч по окремих фактах, висловлюваннях «довгожителів» і дослідників можна дати певні відповіді. Офіційна медицина такими питаннями не цікавиться, хоч ті лікарі, на долю яких випало завдання доглядати найсильніших керівників, популярних лідерів пошуки відповідей шукали й продовжують шукати. До таких дослідників можна віднести лікаря Є.М. Чазова (Москва) й М.М.Амосова (Київ), численних екстрасенсів і цілителів із числа лікарів нетрадиційної медицини (Е.Гуляев і Ф. Гуляєва, К.Іванов та ін.).

Ми ставимо за **мету** знайти педагогічні засоби впливу на людину, щоб зміцнити її здоров'я, забезпечити загальний гармонійний розвиток і професійне формування як здорової успішної особистості.

Основна частина. Людина народжується в певних реальних умовах, які певним чином закладають засади життя. Але на відміну від інших живих істот людина, починаючи десь з трьохлітнього віку, намагається самотужки розв'язувати різні приватні питання та впливати на довкілля. І тут на допомогу приходять дорослі: батьки, вихователі, вчителі. І до того часу, як дитина попадає до навчально-виховного закладу на неї починають діяти певного характеру цілеспрямовані дії: режим харчування і визначення видів діяльності, чергування напружених видів занять і організація дозвілля. На жаль, як засвідчує наше дослідження, засноване на результатах вивчення літературних джерел (Я.А. Коменський, К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко,

В.О. Сухомлинський, В.Ф. Войно-Ясенецький, М.М. Амосов, М. Реріх, С. Соловейчик та ін.) і реального досвіду роботи школи, ВНЗ, дозвіллевих і лікувальних установ, проведення цілеспрямованого спостереження і самоспостереження в літніх оздоровчих установах, спеціально ніхто не виділяє питання здоров'я і довголіття як педагогічної проблеми. В той же час досвід показує, що це питання не тільки торкається усіх і кожного, але й цікавить державні та освітні установи, привертає увагу вчених і релігійних діячів, лікарів і соціологів, філософів та істориків і особливо журналістів. І тут доцільно згадати, що журналісти (ЗМІ) є не тільки четвертою владою, але й неформальною педагогікою. Саме дякуючи журналістам сьогодні ми маємо можливість об'єктивно цінувати теорію і практику талановитого вчителя із сільської школи В.О. Сухомлинського. У нього в школі питання здоров'я і краси, успішного навчання і діяльності, міжособистісної любові й пошани ставились як життєво необхідні для негайного розв'язання.

Таким чином історія педагогічної і наукової думки питання здоров'я і довголіття завжди пропонували для розв'язання, але ніколи поставлені питання не одержували позитивної чи однозначної відповіді. Але життя і розвиток окремої особи й людства вимагають розв'язання цього питання вже сьогодні. Саме тому ми маємо намір шукати відповіді на ці питання негайно. І знову таки, негайно й переконливо розв'язати сьогодні такі складні питання пропонують журналісти. Про А. Ширінську вони писали й показали по телебачення кілька передач. З одного боку то є питання політичні й соціальні, а з другого – педагогічні. Без належного матеріального й освітнього забезпечення, соціального затишку виростає, вступає в серйозне й жорстоке довілля молода особа й домагається визначення з боку суспільства й здорового особистого довголіття.

Три найважливіші загальнолюдські якості вчителя і будь-якої людини є такі три основні, якими є: готовність до злагоди, гармонізації індивідуально-особистісних і групових (колективних) форм діяльності (навчання і виховання); міцне здоров'я й завжди привабливий зовнішній вигляд (відповідний імідж) та високий рівень загальнопедагогічної і фахової компетенції. І якщо уважно проаналізувати визначені характеристики, то можна помітити, що в їхній основі закладено спільну

провідну вимогу, якою є позитивне, гармонізуєче начало, зовнішня і внутрішня краса, яка створює обстановку захищеності та комфорту. Саме в таких умовах створюється оптимальний варіант обставин для організації та здійснення навчально-виховного чи виробничого процесу. З погляду розв'язання такого завдання й аналізується сутність технології з формування позитивних умінь в основі яких є естетична культура.

Пошуки удосконалення змісту, відбору типу організації й технології процесу формування естетичної культури особистості вимагають більш глибокого та всебічного аналізу відповідної літератури, зіставлення різних думок і підходів до такого складного явища, яким є педагогіка здоров'я взагалі, щоб визначити оптимальний варіант умов її формування. Складність така пояснюється мінливістю й перманентними змінами емоційно-почуттєвої сфери особи, залежністю від соціальних змін, нерозуміння того великого значення особистості як найціннішої і вирішальної у створенні морально-духовних і матеріальних благ.

Надзвичайна зміцнюваність палітри настрою і вибору емоційно-естетичного самовираження пояснюється різноманітністю об'єктивних і суб'єктивних виховних процесів і зовнішніх впливів, що їх переживає студент. І тим більш важливим є визначення структурних елементів суті педагогіки здоров'я. Знання їх дає можливість вчасно й плідно впливати на гармонізацію і злагодженість власної діяльності студента з довкіллям взагалі, що і є основним завданням освіти і умовою забезпечення успіху.

Характеризуючи загальну культуру як елемент і показник професійної майстерності спеціаліста, ми відштовхуємось від сутності такого складного й багатоаспектного феномену, яким є навчально-виховна діяльність педагога взагалі.

Професійна діяльність учителя розглядається як така модель функціонування спеціаліста, основними характеристиками якої є:

- визначення завдань і мотивів навчально-освітнього процесу;
- урахування почуттєво-емоційного й естетичного елементу при відборі змісту та методів навчання;
- використання оптимальних узгоджуваних форм організації і управління (самоуправління) в навчальному процесі;

- сприйняття ідеї про необхідність дотримання законів краси в спілкуванні, взаємодії, взаємовпливі, в спільній діяльності та збереження і зміцнення здоров'я;

- відбір засобів корекції і оцінки діяльності членів (учасників) навчальних виховних процесів та інших видів роботи з урахуванням принципу опори на позитивні почуття, на ідеї вічних моральних і духовних доброчинників.

Технологію процесу формування умов здорового способу життя можна характеризувати як систему засобів навчального спілкування, пояснення нового матеріалу, повторення і узагальнення пройденого, визначення завдань для самостійного опрацювання у різних формах роботи, що задовольняє різнобічні потреби й інтереси та забезпечує сприймання різного характеру інформацій і повідомлень, обмін думками, узгодження окремих дій і діяльності в цілому, регулювання окремих операцій та контролю за результатами з обов'язковим дотриманням вимог, правил і норм поведінки, позитивного мікроклімату, захисту прав і свобод дитини, колеги, людини взагалі.

Педагогічна діяльність за обраною технологією ґрунтується на таких методологічних засадах, якими керується педагог у своїй роботі:

1. Естетична діяльність як процес входить у систему найвищих морально-психологічних і духовних функцій особи, що в свою чергу передбачає:
  - зв'язок ідеалів краси з мисленням, свідомістю, пам'яттю, почуттєво-емоційними процесами та їх вираженням у зовнішньому вигляді, слові;
  - наявності елементів краси (естетики) в процесі мовлення, структурі особистості, що характеризує саму цілісність акту та входить елементом у її структуру, в процес діяльності взагалі;
  - сприйняття прекрасного і як окремого компонента життєдіяльності (захоплення мистецтвом, використання мистецтвознавчих матеріалів, умінь, нахилів у педагогічній діяльності).
2. Усвідомлення краси і відповідно до цього вибір поведінки є, на наш погляд, найбільш доступним і активним у системі заходів зміцнення і збереження здоров'я, довголіття, світу в цілому.

Ще 15 квітня 1935 року в США (Вашингтоні) відбулась подія, рівної якій ні до ні після двадцяте століття не знало (про це на початку ХХІ століття написала «Рабочая газета» від 15 квітня 2010 р. на стор. 2). В Білому домі в присутності президента США Ф.Д. Рузвельта всіма країнами американського континенту (обох Америк) був підписаний Пакт Еріха. Пакт носив ім'я ініціатора й автора. Головною ідеєю було висунуто завдання збереження історичних і культурних цінностей людства, захист їх від розграбування і знищення, навіть під час війни. До цього було дві міжнародні конференції, на яких піднімалось питання збереження духовних цінностей (Бельгія, 1931 і в 1932 р.). Сам Пакт задумувався як перший крок до збереження Миру в усьому світі. Мир і злагода в світі є загальним і обов'язковим кроком до зміцнення і збереження людства, людини. Світ до цього не знав, щоб думка окремої особистості, її світогляд об'єднала світ. Безумовно, що ідея зберегти людину, людство, світ пропагувалась і раніше. Великими учителями людства, якими були Кришна і Будда, Мойсей і Соломон, Конфуцій і Лао-Цзи, Заратустра, Піфагор, Платон, Ісус Христос, Магомет та багато інших мислителів, які приходили до єдиної мети навчити людину, людство жити й творити в ім'я Миру, щоб бути в ньому здоровими, успішними, щасливими. І, на жаль, люди й народи, як правило, дуже швидко забували про своїх учителів та їх учення та перетворювали все до сліпого наслідування букви, а не духу. Все це перетворювало й саме вчення й їх авторів у догму, від якої швидко починали в кращих випадках, відмовлялись, критикувати, покривати плітками, переслідуваннями, а в гірших – тортурами, знущаннями, доводячи аж до самої смерті. На жаль, справедливою є думка Наполеона, що історія вчить тому, що вона нічому не вчить.

Звертаючись до цієї історії вчення про збереження світу, людства, людини як найвищої фізичної і духовної цінності, ми маємо намір звернути увагу на тому, що здоров'я і довголіття, успішність і благо до довкілля, від інших, що можна збудувати щастя на тортурах переслідуванні когось та за його рахунок одержати задоволення. Так не

буває. Історія взагалі та окремі світоглядні позиції найвидатніших та найяскравіших Учителів, одним із яких є і М.К. Реріх, переконує: жити в злагоді, морально-духовній гармонії з довкіллям через діяльність і усвідомлення Краси. Не переступити, не дійти до гріха осуду, прокляття, пліток, ненависті, помсти, брехні. Зажерливість і нажива формує дорогу до занепаду духовного й фізичного. всі техногенні та екологічні катастрофи, стихійні лиха й катаклізми – це теж є результатом невігластва, погоні за наживою.

Від незнання всі **нещастя**. Недаремно ж мікробіолог І.І. Мечніков написав свої «Етюди оптимізму» на основі визнання знань, наукової інформації про світ і людську особистість як основу здорового довголіття. Альтернативи положення про красу, що спасає світ, про дотримання 10 оптимістичних заповітів Христа та утримання від смертних гріхів, що зміцнюють фізично й загартовують морально, про дотримання трьох вічних добродійників, якими є Віра, Надія, Любов та які й забезпечують міцність здоров'я, радість спілкування, успіх у роботі, житті.

Таким чином, наш перший екскурс у розвиток теорії фізичного й морального довголіття особистості можна завершити такими трьома висновками, якими є:

1. Опанування знаннями, інформацією про навколишній світ і місце в ньому людської особистості та збереження її себе й довкілля.
2. Вибір адекватної поведінки в кожному даний момент свого життя, але такої, яка б не шкодила іншим.
3. Міра відповідальності й міра у визначеності своїх можливостей брати й давати.

В системі організації і здійснення заходів по збереженню і зміцненню здоров'я можна додати такі як виховання почуттів (емоційно-вольової сфери), яка визначається нами як процес засвоєння естетичної культур; постійне очікування позитивних результатів від своєї діяльності та довіра й сподівання на краще; постійна готовність до позитивної дії: словом, співчуттям, оцінюванням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальные проблемы возрастной и педагогической психологии / Под. общ. ред. Ф.И. Иващенко, Я.Л. Коломинского. – Мн.: Выш. Школа, 1980. – 176 с.
2. Актуальные проблемы музыкального образования: Сб. статей / Сост. И.А. Котляревский, Ю.А. Полянский. – К.: Музична Україна, 1986. – 127 с.
3. Актуальные проблемы формирования эстетической культуры студенческой молодежи: Сб. науч. работ / Ред. кол. Б.М. Шляхов, В.И. Шульгин и др. – Днепропетровск, 1976. – 123 с.
4. Ананченко Г.В. Взаимосвязь музыкально-эстетической и методической подготовки студентов педвузов // Формирование эстетического отношения к искусству: В 6-ти т. – Т.6. – М., 1991. – с. 99-101.
5. Ананьев Б.Г., Дворяшина М.Д., Кудрявцева Н.А. Индивидуальное развитие человека и константность восприятия. – М.: Просвещение, 1988. – 118 с.
6. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. – Казань: изд-во КГУ, 1988. – 238 с.
7. Андрищенко В.П. Педагогічні умови формування готовності майбутніх вчителів до музично-естетичної діяльності: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – Одеса, 2000. – 20 с.
8. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление. – М.: Мысль, 1988. – 253 с.
9. Аннекова І.П. Емоційні аспекти використання особистісно-орієнтованих технологій навчання в процесі професійної підготовки майбутніх учителів. – В кн.: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. Збірник наукових праць. Випуск 5. – Київ: каф. пед. творчості, 2001. – с. 140-146.
10. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. М., «Мысль», 1976. – 158 с.
11. Бабанский Ю.К., Поташкин М.М. Оптимизация педагогического процесса: в вопросах и ответах. – Изд. 2-е. перераб. и доп. – К.: Рад. школа, 1984. – 287 с.
12. Бабицкая И.П., Назарова Е.П. Лекторий как одна из форм эстетического воспитания будущего учителя музыки // Формирование эстетического отношения к искусству: В 6-ти т. – Т.6. – М., 1991. – с. 93-97.
13. Балл Г.О. Гуманістичні засади педагогічної діяльності // Педагогіка і психологія. – 1994.- № 2. – с. 2-12.

14. Бані-Ісса Халдун Мохамед Джабер. Естетичне виховання у вищих навчальних закладах України у сучасний період: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07/ Луганський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. – Луганськ, 2002. – 20 с.
15. Белинский В.Г. Избранные педагогические сочинения. / Под ред. А.Ф.Смирнова. – М.: Педагогика, 1982. – 288 с.
16. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2- кн. Кн.1: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
17. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2- кн. Кн.2: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
18. Бердяев Н.А. Самопознание. (Опыт философской автобиографии). – Москва: «Книга», 1991. – 447 с.
19. Біла О. Від духовності вчителя до духовності учня // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1998. – №2. – с. 153-158.
20. Білавич Г. Формування художньо-естетичної культури школярів // Вісник Прикарпатського ун-ту. Педагогіка. Вип. 3. – Івано-Франківськ: “Плай”, 2000. – с. 55-62.
21. Блонский П.П. Избранные педагогические сочинения / Вступ. ст. Ф.Королева. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1961. – 695 с.
22. Бодалев А.А. Психология личности. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1988. – 188 с.
23. Бойко А.М. Теория и методика формирования воспитывающих отношений в общеобразовательной школе. – К.: Вища школа, 1991. – 264с.
24. Бойко А.М. Інтегрований курс теорії та історії педагогіки: Індивідуальні тьюторські завдання для студентів II-V курсів: Навчальний посібник. – Полтава, 2007. – 359 с.
25. Бондарчук Ю.В. Основные направления эстетического воспитания студентов педагогического института // Формирование эстетического отношения к искусству: В 6-ти т. – Т. 6. – М., 1991. – с. 27-31.
26. Брайченко Т.Ф. Формирование ценностных ориентаций у студентов педагогического института средствами музыкального искусства: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01/ Киевск. пед. ун-т им. А.М.Горького. – К., 1990. – 24 с.
27. Брожек В. Эстетика на каждый день. Перев. со словацкого С.Д. Баранниковой. – М.: Знание, 1990. – 206 с.
28. Буданов В.Г. Методология синергетики постнекласической науке и в образовании. Изд. 2-е, испр. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 232 с.
29. Бушелева Б.В. О культуре поведения. – М.: Знание, 1974. – 178 с.

30. Бутенко В.Г. Педагогические основы формирования у старшеклассников эстетического отношения к искусству: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. – Херсон, 1992. – 485 с.
31. Вера, молитва, любовь: сборник. Выпуск 1. – М.: Русский Духовный Центр, 1994. – 160 с.
32. Верб М.А. Взаимосвязь эстетической и педагогической культуры будущего учителя // Проблемы эстетического образования и воспитания студентов педагогических институтов. – Свердловск, 1981. – с. 3-10.
33. Верб М.А. Педагогические основы формирования эстетической культуры старших школьников: Учеб. пособие для студентов пед. институтов. – Л.: ЛГПИ, 1980. – 80 с.
34. Вернадский В.И. Труды по всеобщей истории науки. – 2-е изд. – М.: Наука, 1988, 336 с.
35. Виллюнас В.К. Основные проблемы психологической теории эмоций. – Психология эмоций. Тексты. М.: Изд. Московского университета, 1984, – 280 с.
36. Верб М.А. Формирование эстетических ориентаций старших школьников: Учеб. пособие. – Л.: ЛГПИ, 1976. – 82 с.
37. Вересаев В.В. Собр.соч. в 5-ти томах. Т. 5. – М.: «Огонек», 1961. – 534 с.
38. Виховна робота в Харківському державному педагогічному університеті ім. Г.С. Сковороди (збірник матеріалів до IV-ї міжнародної виставки навчальних закладів “Сучасна освіта в Україні - 2001”) / За ред. член-кор. АПН України, доктора пед. наук, проф. Г.В. Троцько. – Харків: ХДПУ, 2001. – 106 с.
39. Витковская Н.С., Щербо А.Б., Джола Д.Н. Формирование эстетической культуры младших школьников: Из опыта работы. – К.: Рад. школа, 1985. – 134 с.
40. Возняк В.С. Про сутність естетичного виховання // Естетика і теорія культури: наук. збірник. – К.: Либідь, 1991. – Вип. 34. – с. 44-51.
41. Волков К.н. Психологи о педагогических проблемах: Кн. Для учителя/ Под. Ред. А.А. Бодалева. – М.: Просвещение, 1981. – 128 с.
42. Волкова Е.В. Произведения искусства и социальный прогресс. – К.: Наукова думка, 1978. – 244 с.
43. Вопросы музыкального образования: Сб. статей / Ред. Г.В. Яковлева. – М.: Музыка, 1979. – 159 с.
44. Вопросы теории эстетического воспитания. / Ред. Г.З. Апресян. – М.: МГУ, 1970. – 110 с.
45. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Пресс, 1996. – 536 с.
46. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Искусство, 1968. – 576 с.

47. Габрусевиц С.А., Зорин Г.А. От деловой игры – к профессиональному творчеству: Учеб. метод. пособие. – Мн.: Университетское, 1989. – 125 с.
48. Гаврилюк П.И. Эстетическая культура и социальный прогресс. – К.: Наукова думка, 1978. – 242 с.
49. Гальперин М.П. Учебный процесс как сфера эстетического воспитания студентов // Проблемы эстетического образования и воспитания студентов педагогических вузов: Сб. науч. трудов / Отв. ред. В.В. Кукшанов. – Свердловск, 1981. – с. 49-54.
50. Гончаренко С.У. Методика як наука // Шлях освіти. – 2000. – № 1. – с. 2-6.
51. Гончаров Н.К. О некоторых направлениях развития педагогической науки // Советская педагогика. – 1996. – № 6. – с. 31.
52. Гольденрихт С.С., Гальперин М.П. Специфика эстетического сознания. – М.: Высшая школа, 1974. – 103 с.
53. Гордейчук А.Н. Педагогические условия формирования музыкальной культуры студентов педагогических вузов: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01/ КПП ун-т им. М. Горького. – К., 1990. – 21 с.
54. Горожанкина О.Ю. Формування духовної культури студентів музично-педагогічних факультетів вищих закладів освіти: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 1999. – 189 с.
55. Гринчук І. Формування майбутнього вчителя музики // Рідна школа. – 2000. - № 2. – с. 26-28.
56. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспект): Монографія. – Харків: Основа, 1998. – 300 с.
57. Гудзь В.А. Роль художньої освіти в естетичному вихованні дітей. В кн.: Актуалізація ідей антропоцентризму в умовах реформування загальноосвітньої і вищої школи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Секції I, II. – Полтава. – 2001. – с. 138-142.
58. Гузий Н.В. Формирование музыкально-эстетической культуры школьников в условиях внешкольного образования: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01/ Киевск. гос. пед. ун-т – К., 1990. – 23 с.
59. Гуревич П.С. Культурология. Уч. пособие. – М.: «Знание», 1996, – 288 с.
60. Давыдович В.Е., Жданов Ю.А. Сущность культуры. – Ростов н/Дону: изд-во Ростов. ун-та, 1979. – 263 с.
61. Дементьева Л.Е. Об эстетической культуре учителя // Эстетическое воспитание молодежи: Проблемы и опыт/ Под ред. В.А. Салеева. – М., 1986. – с. 55-58.

62. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
63. Державна програма “Вчитель” // Освіта України. – 2002. – № 27. – с. 1-7.
64. Дзвінка Р.І. Естетичне виховання студентів педвузів засобами українського музичного фольклору: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01/ Бердянський пед. ін-т ім. П.Д. Осипенко. – К., 1995. – 24 с.
65. Димединский Г.Г. Проблемы теории человеческих потребностей // Вопросы философии. – 1976. – № 9. – с. 32-34.
66. Джеймс У. Что такое эмоции? – В кн. Психология эмоций. Тексты. – М.: изд. Московского университета. 1984. – с. 83-92.
67. Добролюбов Н.О. О значении авторитета в воспитании. Избранные педагогические сочинения / Сост. В.Ф. Козьмин, Ю.А. Рудь. – М.: Педагогика, 1986. – с. 30-48
68. Добролюбов М.О. Вибрані педагогічні твори. – К.: Радянська школа, 1950. – 383 с.
69. Додонов Б.И. В мире эмоций. – К.: Политиздат Украины, 1967. – 140 с.
70. Донцов А.В., Аль-Шабуль І. Культура спілкування. Методичні рекомендації та програма спецкурсу. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 32 с.
71. Дряпика В.І. Соціально-педагогічні основи формування орієнтацій студентської молоді на цінності музичної культури: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. – К., 1997. – 399 с.
72. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1989. – 189 с.
73. Євтух М.Б., Шевченко Г.П. Культурологічні основи підготовки майбутнього вчителя // Формування педагогічної майстерності в системі професійної підготовки майбутнього вчителя. – К.: КПІІІЯ, 1991. – с. 5-7.
74. Жилина Л.Н. Потребности, культура потребления и ценностные ориентации личности. – М.: АОН, 1998. – 220 с.
75. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя. – М.: Педагогика, 1987. – 160 с.
76. Закон України про загальну середню освіту // Освіта України - № 25 від 25 червня 1999, – с. 5-8.
77. Зайцева І.С. Розвиток естетичної культури майбутніх учителів засобами театального мистецтва: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 2001. – 20 с.

78. Зеленов Л.А. Процесс эстетического отражения. – М.: Искусство, 1969. – 175 с.
79. Зись А.Я. В поисках художественного смысла. – М.: Мысль, 1980. – 349 с.
80. Зощенко М.М. Повесть о разуме. – М.: «Педагогика», 1990. – 192 с.
81. Зязюн І.А. Естетичний досвід особи. Формування і сфера вияву. – К.: Вища школа, 1970. – 172 с.
82. Зязюн І.А. Педагогіка добра. Ідеали і реалії. – Київ: 2000, – 308 с.
83. Ігнатович О.Г. Формування художньо-естетичного смаку підлітків у процесі літературно-творчої діяльності: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01/ Луганський держ. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. – Луганськ, 2000. – 24 с.
84. Искусство в мире духовной культуры / Сост. Е.П.Шудря, В.И.Шинкарук, Л.И.Новикова и др. – К.: Наукова думка, 1985. – 238 с
85. Искусство и творческая деятельность / Ред. В.И.Мазепа. – К.: Наукова думка, 1979. – 312 с.
86. Кабалевский Д.Б. Воспитание ума и сердца: Кн.для учителя. – Изд. 2-е, исп. и доп. – М.: Просвещение, 1984. – 206 с.
87. Каган В.И., Сычников И.А. Основы оптимизации процесса обучения в высшей школе // Единая методическая система: теория и методика. – М.: Высш. школа, 1987. – 144 с.
88. Каган М.С., Пирадов А.В. Эстетическая культура социализма // Марксистско-ленинская эстетика/ Под ред. М.Ф. Овсянникова. – М., 1973. – 448 с
89. Казаренков В.И., Казаренкова Т.Б., Высшая школа: Социально-педагогическое взаимодействие // Педагогика. – 2000. – № 5. – с. 64-69.
90. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
91. Капська А.Й. Педагогіка живого слова. – К., 1997. – 140 с.
92. Карпенко І., Мілютіна І. Емоційна культура майбутнього вчителя // Рідна школа. – 1998. - № 6. – с. 3-5.
93. Киященко Н.И., Лейзеров Н.Л. Актуальные проблемы марксистско-ленинской эстетики. – М.: Знание, 1985. – 55 с.
94. Коберник О.М. Теорія і методика проектування виховного процесу в школі: Навч.-метод. посібник/ Наук. ред. О.В. Киричук. – К.: Науковий світ, 2001. – 182 с.
95. Ковалев А.Г. Личность воспитывает себя. – М.: Политиздат, 1983. – 256 с.
96. Ковальова І.О. Імідж сучасного педагога. – Харків: ХНУ, 2000, – 67 с.

97. Коваль Л.Г. Виховання почуття прекрасного. – К.: Рад. школа, 1983. – 120 с.
98. Коваль Л.Г. Музично-естетичне виховання підлітків. – К.: Знання, 1980. – 48 с.
99. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебнік С.Р. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 392 с.
100. Коменский Я.А. Великая дидактика. Избр. пед. соч. В 2-х т. – М., 1982. – Т.1. – 518 с.
101. Кон И.С. Социология личности. – М.: Знание, 1978. – 36 с.
102. Комарова А.И. Эстетическая культура личности. – К.: Вища школа, 1988. – 150 с.
103. Комарова А.И. Эстетическое воспитание студентов. – Львов: Вища школа, 1984. – 160 с.
104. Ключевский В.О. Русская история. Полный курс лекций. М.: ОЛМА-ПРЕСС Образование, 2004. – 831 с.
105. Клапаред Э. Чувства и эмоции. – В кн. Психология эмоций. Тексты. – М.: изд. Московского университета, 1984, с. 93-102.
106. Кондрашова Л.В. Методика подготовки будущего учителя к педагогическому взаимодействию. – М., 1990. – 158 с.
107. Коротяев Б.М. Учение – процесс творческий. – М.: Просвещение, 1989. – 159 с.
108. Костюк А.Г. Восприятие мелодии. Методические параметры процесса восприятия музыки. – К.: Наукова думка, 1986. – 190 с.
109. Кочетов А.И. Как заниматься самовоспитанием. - 3-е изд., доп. и перераб. – Мн.: Высшая школа, 1991. – 287 с.
110. Краткий словарь по эстетике: Кн. для учителя/ Под ред. М.Ф. Овсянникова. – М.: Просвещение, 1983. – 223 с.
111. Краткий словарь литературоведческих терминов: Пособие для учащихся средней школы // Ред. Л.И. Тимофеев. – М.: Учпедгиз, 1958. – 187 с.
112. Кремень В.Г. Освіта в Україні // Гуманітарні науки. – 2001. – № 2. – с. 4-18.
113. Кремень В.Г. Філософія освіти ХХІ століття. – Педагогічна газета. – № 1-2, січень, 2003 р. – с. 1-2.
114. Кремцова О.В. Из опыта эстетического образования и воспитания будущего учителя // Советская педагогика. – 1976. – № 10. – с. 58.
115. Крылова Н.Б. Эстетический потенциал культуры. – М.: Прометей, 1990. – 146 с.
116. Крылова Н.Б., Печко Л.П. Формирование эстетической культуры личности: школа, трудовой коллектив, вуз. – М.: Знание, 1986. – 64 с.

117. Кудин В.А. Эстетическое воспитание студентов. – К.: Изд-во КГУ, 1984. – 29 с.
118. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. – Л.: ЛГУ, 1970. – 114 с.
119. Кучерявый А.Г. Профессиональное самовоспитание будущих педагогов в процессе их целостной подготовки: Монография. – К.: Вища школа, 1999. – 224 с.
120. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – 2-е изд. – М.: Педагогика, 1980. – 382 с.
121. Лещенко М.П. Зарубіжні технології підготовки вчителя до естетичного виховання. – К.: Рад. школа, 1995. – 174 с.
122. Лещенко М.П. Технологія підготовки вчителя до естетичного виховання за рубежом (на матеріалі Великобританії, Канади, США): дис. д-ра пед. наук: 13.00.04. – К., 1996. – 382 с.
123. Лихачев Б.Т. Эстетика воспитания. – М.: Педагогика, 1972. – 159 с.
124. Липский В.Н. Эстетическая культура и личность. – М.: Знание, 1987. – 128 с.
125. Лицей «Профессионал». Лицейские записки, № 22-23. – Харьков: Издание лицея «Профессионал». – 56 с.
126. Лосев А.Ф. Бытие. Имя. Космос. – М.: Мысль, 1993. – 923 с.
127. Лосский Н.О. Условия абсолютного добра. – М.: изд. Политической литературы, 1981. – 366 с.
128. Луначарский А.В. Что такое образование? О воспитании и образовании. Под. ред. Арсеньева, Н.К. Гончарова, И.А. Каирова, М.А. Прокофьева, В.А. Разумного. – М.: Педагогика, 1976. – с. 353-366.
129. Луначарский А.В. Искусство слова в школе. О воспитании и образовании. Под. ред. Арсеньева, Н.К. Гончарова, И.А. Каирова, М.А. Прокофьева, В.А.Разумного. – М.: Педагогика, 1976. – с. 461-468.
130. Макаренко А.С. Избранные педагогические сочинения в 2-х тт. – М.: Педагогика, 1977. – Т.1.– 397 с.
131. Макаренко А.С. Избранные педагогические сочинения в 2-х тт. – М.: Педагогика, 1977. – Т.2.– 310 с.
132. Масол Л.М. К проблеме формирования творческой личности// Талановита особистість: сім'я, школа, держава: тези доп./ Редкол. Киричук О.В., Левчук. Л.Т., Науменко С.І. та ін. – Київ: УЦТ ДЮ, 1994. – Т.2. – с. 13-16.
133. Медушевский В.В. О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки. – М.: Искусство, 1976. – 253 с.
134. Межуев В.М. О понятии “культура”. – М.: Знание, 1968. – 16 с.

135. Мелик-Пашаев А.А. Педагогика искусства и творческие способности. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
136. Мельничук С.Г. Формування естетичної культури майбутніх вчителів (історико-педагогічний аспект, 1860-1980 рр.): Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. – К., 1995. – 383 с.
137. Мечников И.И. Этюды оптимизма. – М.: 1988. – 327 с.
138. Миропольская Н.Е. Формировать чувство прекрасного. – М.: Знание УССР, 1987. – 32 с.
139. Москвичева Л.Н. Эстетическое развитие личности и ее творческий потенциал. – М.: Знание, 1985. – 64 с.
140. Набока О.Г. Формування ціннісних орієнтацій у старшокласників спеціалізованих класів економічного профілю: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Луганський держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2002. – 20 с.
141. Національна комплексна програма естетичного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 12. – с. 29-52.
142. Національне виховання: формування світогляду і духовних цінностей у студентської молоді: Зб. матеріалів, тез міжвуз. наук.-практ. конференції. – Рівне: РДІК, 1996. – 318 с.
143. Неменский Б. Мудрость красоты: О проблемах эстетического воспитания. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.
144. Нечепоренко Л.С. До 160-річчя кафедри педагогіки. Наукова доповідь. – Харків : Видавничий центр ХНУ, 2010. – 39 с.
145. Нечепоренко Л.С. Єдність традиційних і сучасних технологій в освітній діяльності класичного університету. Текст лекцій для аспірантів і пошукувачів. Харків: ХНУ. 2010. – 40 с.
146. Нечепоренко Л.С. Методологічні засади теорії і практики педагогічної майстерності. Монографія. – Х.: Видавничий центр ХНУ, 2004. – 128 с.
147. Нечепоренко Л.С. Спецкурс «Онто-інвайронментальна педагогіка (педагогіка гармонізації особистості з довкіллям)». Для студентів і викладачів вищих педагогічних навчальних закладів. – Харків: ХГПІ. – 2009. – 22 с.
148. Нечепоренко Л.С. Педагогічна майстерність. Монографія. – Харків: ХНУ. 2009. – 270 с.
149. Нечепоренко Л.С., Куліш С.М. Педагогічна освіта в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна. (До 160-річчя кафедри педагогіки) / Монографія. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – 210 с.

150. Нечепоренко М.В. Естетична культура педагога. Спецкурс (для студентів класичних університетів). – Харків: ХНУ, 2002. – 20 с.
151. Нечепоренко М.В., Куліш С.М. Про художню освіченість педагога. // Наукові записки кафедри педагогіки ХДУ. – Х., 1997. – Вип. II. – с. 124-128.
152. Нечепоренко М.В. Естетика спілкування. // Наукові записки кафедри педагогіки ХДУ. – Харків: Основа, 1998. – Вип. III. – с. 78-81.
153. Нечепоренко М.В. Естетична освіченість вчителя. // Наукові записки кафедри педагогіки ХНУ. – Харків: Константа, 2000. – Вип. V. – с. 118-123.
154. Нечепоренко М.В. Морально-естетичні засади діяльності майбутнього вчителя. // Наукові записки кафедри педагогіки ХНУ. – Харків: Основа, 2001. – Вип. VII. – с. 129-136.
155. Общая психология. (Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов). Под. ред. В.В. Богословского и др. 2-е изд., перераб. и доп. М., «Просвещение», 1973. – 351 с.
156. Овсянников М.Ф. История эстетической мысли: Учеб. пособие. – 2-е изд., перераб., дополн. – М.: Высшая школа, 1984. – 336 с.
157. Олексюк О.М. Проблеми формування духовного потенціалу студентів // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 2. – с. 47-48.
158. Опанащук М. Концепція єдиної естетичної системи виховання у загальних школах України: (Проект) // Мистецтво та освіта. – 1998. – № 1. – с. 2-6.
159. Органов О.Г. Специфика эстетического восприятия. – М.: Высшая школа, 1975. – 224 с.
160. Орлов В.Ф. До проблеми теорії та методології художньо-педагогічної освіти // Непервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / За ред. І.А. Зязюна. – Київ: Видавництво «Віпол», 2000. – с. 475-505.
161. Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Педагогика, 1986. – 302 с.
162. Основы педагогического мастерства: Учеб. пособие для пед. спец. высш. учеб. заведений / И.А. Зязюн, И.Ф. Кривонос, И.Н. Тарасевич и др., под ред. И.А.Зязюна. – М.: Просвещение, 1989. – 197 с.
163. Падалка Г.Н. Формирование эстетических идеалов и вкусов будущих учителей музыки: Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. – К., 1989. – 368 с.
164. Падалка Г.Н. Формирование эстетических идеалов и высокого художественного вкуса учителей музыки // Тезисы докл. на Всесоюзн. науч.-практич. семинаре «Целостный процесс эстетического развития личности». – М.: АПН СССР, 1989. – с. 63-65.

165. Пасинок В.Г. Теорія і методика мовної підготовки вчителя в університеті. Монографія. – Харків: Основа, 1998. – с. 306.
166. Пасинок В.Г. Теоретичні основи мовленнєвої підготовки вчителя. Монографія. – Харків: ІМІС. – 2001. – 280 с.
167. Печко Л.П. Об эстетических возможностях учебно-воспитательного процесса // Теория эстетического воспитания: Сб. научн. трудов. – М., 1973. – с. 72-87.
168. Печко Л.П. Эстетическая культура личности и ее развитие // Приобщение личности к эстетической культуре в педагогическом процессе: Сб. научн. трудов / Под ред. Л.П. Печко – М.: Изд-во АПН СССР, 1991. – с. 6-9.
169. Пирадов А.В. Эстетическая культура личности. – М.: Знание, 1978. – 36 с.
170. Педагогічний пошук / Упор. І.М. Баженова. – К.: Рад. школа., 1988. – 496 с.
171. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий: Учеб. пособие для учеб. заведений профтехобразования. – 2-е изд., перераб. и доп. М.: Высш. шк., 1984. – 174 с.
172. Платонов К.К., голубев Г.Г. Психология. Учеб. пособие. М., «Высш. шк.», 1977. – 274 с.
173. Полатай Е.Г. Формування культури мовлення студентів філологічних факультетів як умова їх соціалізації. Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05. / Харків: 2001. – 18 с.
174. Практическая психология для преподавателей. – М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1997. – 328 с.
175. Природа искусства и механизм художественной деятельности / Под ред. А.Н.Иллаиди. – М.: Искусство, 1985. – 112 с.
176. Проблемы философии культуры / Ред. В.Ж. Келле. – М.: Мысль, 1984. – 324 с.
177. Програма самоосвіти вчителя музики/ Сост. Н.А. Кавалерова, Н.Ф. Алексеева, В.І. Бондар. – К.: Рад. школа, 1975. – 72 с.
178. Психологические аспекты воспитания / Сост. Рековская И.Ф. – Москва, 1989. – 37 с.
179. Психология эмоций. Тексты / Под ред. Вилюнас В.К. – М.: Изд. Московского университета, 1984, – 288 с.
180. Пути и средства эстетического воспитания / Н.И. Киященко, Н.Л. Лейзеров, Б.Н. Абросимов и др. – М.: Наука, 1989. – 192 с.
181. Равчіна Т.В. Орієнтуватися на особистість студента // Гуманізація та гуманітаризація професійної освіти: Наук.-метод. збірник. – К.: 1995. – с. 80-82.

182. Разумный В.А. О хорошем художественном вкусе. – М.: Госполитиздат, 1961. – 167 с.
183. Романовський О.Г., Михайличенко В.Е. Философия достижения успеха. – Харьков, 2003. – 691 с.
184. Ротерс Т.Т. Теорія і методика розвитку особистості школяра у взаємодії фізичного та естетичного виховання: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01/ Харківський держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2002. – 24 с.
185. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Наука, 1973. – 246 с.
186. Руденко Л.А. Емоційне й інтелектуальне (естетико-психологічний погляд на культуру особистості). В кн.: Актуалізація ідей антропоцентризму в умовах реформування загальноосвітньої і вищої школи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Секції І, ІІ. – Полтава. – 2001. – с. 28-31.
187. Рудницька О.П. Вчитись цінувати прекрасне. – К.: Муз. Україна, 1983. – 111 с.
188. Рудницька О.П. Сприйняття музики і педагогічна культура вчителя. – К.: КДПІ, 1992. – 96 с.
189. Рудницька О.П. Формування музичного сприйняття в системі розвитку педагогічної культури вчителя: Дис. д-ра пед. наук: 13.00.01. – К., 1994. – 431 с.
190. Рычик М.В. Психологические аспекты построения учебного материала. – Киев: Вища школа. Изд-во при Киев. Ун-те, 1981. – 52 с.
191. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Генеза, 2002. – 368 с.
192. Самохин В.Н. Эстетическое восприятие. – М.: Мысль, 1985. – 208 с.
193. Семашко А.Н., Суна У.Ф. Развитие эстетической культуры молодежи. – М.: Знание, 1980. – 64 с.
194. Семенов В.С. Культура и развитие человека // Философская наука. – 1992. – № 4. – с. 17-95.
195. Семенченко Ф.Г. Эстетическое отношение как фактор гуманизации жизни человека // Формирование эстетического отношения к искусству: В 6-ти т. – Т. 1. – М., 1991. – с. 174-176.
196. Семиченко В.А. Психология эмоций. – К.: «Магістр S», 1998. – 128 с.
197. Скаторщиков В.К. Коммунизм и эстетическое воспитание молодежи. – «Молодой коммунист», 1961. – № 9. – с. 3-9.
198. Сковорода Г.С. Дослідження, розвідки, матеріали: Зб. наук. праць/ Упоряд. В.М. Нічик, Я.М. Стратій. – К.: Наукова думка, 1992. – 382 с.

199. Сковорода Г.С. Літературні твори. – Київ, 1972. – 481 с.
200. Скорик Т.В. Формування естетичного досвіду студентів засобами музики: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 1998. – 168 с.
201. Скульский Р.П. Учиться быть учителем. – М.: Педагогика, 1986. – 144 с.
201. Сисоева С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. – К.: Полиграфкнига, 1996. – 406 с.
203. Сисоева С.О. Естетика праці вчителя. – К.: Товариство “Знання” Української РСР, 1979. – 48 с.
204. Смікал В.О. Використання взаємодії мистецтв у процесі формування світоглядної культури особистості // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / За ред. І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало. – У двох частинах. – Ч.1. – К., 2001. – с. 211-215.
205. Соколов Э.В. Культура и личность. – М.: Наука, 1972. – 228 с.
206. Сопіна Я.В. Формування естетичної культури студентів музично-педагогічних факультетів: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Луганський держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2003. – 20 с.
207. Суна У.Ф. Эстетическая культура студента. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 69 с.
208. Суходольский Г.В. Основы психологической теории деятельности. – Л.: Изд-во Ленингр. Ун-та. 1988. – 168 с.
209. Сухомлинский В.А. Воспитание и самовоспитание // Советская педагогика. – 1965. – № 2. – с. 34-40.
210. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Изд.4-е. – Киев: Рад. школа, 1973. – 288 с.
211. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа. – Избр. произв. в 5-ти томах. – Киев: Рад. школа, 1980. – с. 410.
212. Сучасні підходи до проблеми виховання молоді: Зб. наук. статей і матеріалів передового досвіду / В.В. Лубаєв (ред.). – Рівно, 2000. – 180 с.
213. Сущенко Т.И. Основы внешкольной педагогики: Пособие для классных руководителей, педагогов внешкольных учреждений. – Мн.: Бел. наука, 2000. – 221 с.
214. Сытин Г.С. Животворящая сила. Помогите себе сам. – М.: Энергоатомиздат, 1990. – 416 с.: ил.
215. Танько Т.П. Музично-естетичне виховання дитини у педагогічній думці зарубіжжя. – В кн. Теорія і та методика навчання та виховання. Вип. 15, Харків, 2005. – с. 116-122.

216. Тарапака Н.В. проблема емоційно-естетичного розвитку особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку у творчій спадщині В.О.Сухомлинського: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01/ Криворізький держ. пед. ун-т. – Кривий Ріг, 2001. – 19 с.
217. Теплов Б.М. Избр. тр.: В 2-х т. – М., 1985. – Т. 1. – 329 с.
218. Торшилова Е.М. Основания педагогической интерпретации художественного вкуса у старшеклассников // Структура и уровни эстетического сознания у старшеклассников: Сб. науч. тр./ Редкол.: В.Ф.Кузьмин, Е.П. Крупник, Л.П. Печко. – М.: НИИ ХВ, 1989. – с. 99-112.
219. Уваркіна О.В. Формування культури розумової праці. – Київ, 2003. – 100 с.
220. Уледов А.К. Духовная жизнь общества. Проблемы методологии исследования. – М.: Мысль, 1986. – 175 с.
221. Ушинский К.Д. Избр.пед. произведения: В 2-х т. – Т.1. – М., 1974. – 627 с.
222. Фрейд З. Печаль и меланхолия. – В кн. Психология эмоций. Тексты. - М.: изд. Московского университета. 1984, с. 203-212.
223. Федій О.А. Теорія і практика підготовки педагогів до використання засобів естетотерапії у професійній діяльності: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.04. – К., 2010. – 44 с.
224. Федь А.М. Эстетика поведения и быта школьников. – Киев: «Рад. школа», 1981. – 144 с.
225. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 839 с.
226. Фоломеева Н.А. Педагогічні технології естетичного виховання дітей віком 5-10 років засобами музичного мистецтва: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Академія педагогічних наук України. – К., 2001. – 22 с.
227. Хлебникова Л.П. Потенциал народного творчества в развитии художественно-эстетической деятельности учащихся // Эстетическая деятельность и ее развитие в педагогическом процессе. Теория, история, эксперимент: Сб. науч. трудов. – Москва-Кировоград, 1991. – с. 92-100.
228. Хомич Л. Роль мистецтва у професійно-педагогічній підготовці вчителя // Мистецтво та освіта. – 1998. – № 4. – с. 52-53.
229. Хрестоматия по эстетическому воспитанию. – Киев: Вища школа, 1985. – 316 с.
230. Художественная культура и эстетическое развитие личности / Ред. В.И. Мазепа. – К.: Наукова думка, 1989. – 292 с.

231. Целостный процесс эстетического развития личности: Тезисы докладов и выступлений на всесоюз. Науч.-практич. Семинаре 18-21 апреля 1989 г. в г. Херсоне / Сост. В.Г. Бутенко. – М.: АПН СССР, 1989. – 388 с.
232. Цільова комплексна програма “Вчитель” // Освіта України. – 1997. – № 24. – с. 14-25.
233. Чернышевский Н.Г. Эстетические отношения искусства к действительности (Диссертация). Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1983. – с. 43-79
234. Чернышевский Н.Г., Добролюбов Н.А. Избранные педагогический высказывания. – М.-Л.: Издательство академии педагогических наук РСФСР, 1949. – 127 с.
235. Черногор Л.Ф. Природознавство. Інтегруючий курс: Навчальний посібник. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – 524 с.
236. Федій О.А. Теорія і практика підготовки педагогів до засобів естетотерапії у професійній діяльності. Автореф. дис. докт. пед. наук: 13.00.04 / Національна академія педагогічних наук України. – К., 2010. – 44 с.
237. Шацкая В.Н. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества. – М.: Педагогика, 1975. – 200 с.
238. Шацкий С.Т. Избр.пед.соч.: В 2-х т. Под. Ред. Н.П.Кузина и др. – М., 1980. – Т.1. — 304 с.
239. Шацкий С.Т. Из курса лекций по педагогике. Педагогические сочинения. В 4-х т. Т.3. – М.: Просвещение, 1964. – с. 395-469
240. Шевченко Г.П. Эстетическое воспитание в школе: учебно-метод. пособие. – К.: Рад. школа, 1985. – 144 с.
241. Шевченко Г.П. Взаимодействие искусства в эстетическом воспитании и развитии подростков: Дисс... д-ра пед.наук: 13.00.01. – Ворошиловград, 1986. – 357 с.
242. Шимунек Еуген. Эстетика и всеобщая теория искусств. Перев. со словац. – М.: «Прогресс», 1980. – 247 с.
243. Щербо А.Б., Джола Д.Н. Красота воспитывает человека. – 2-е изд. – К.: Рад. школа, 1980. – 104 с.
244. Щолокова О.П. Теоретичні підвалини професійної художньої-естетичної підготовки майбутнього вчителя // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр./ Ред. кол.: Т.І. Сущенко (відп. ред.) та ін. – Київ-Запоріжжя, 2000. – Вип.18. – с.3-9.
245. Эстетика: Словарь/ Под ред. А.А.Беляева и др. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.

246. Эстетическая культура и эстетическое воспитание / Под ред. Н.И. Киященко, Н.Л.Лейзерова. – М.: АПН СССР, 1983. – 117 с.
247. Эстетическое воспитание в школе/ Ред. М.Р. Семенова. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1991. – 184 с.
248. Эстетическое воспитание: вопросы системного подхода / Под ред. Б.Т. Лихачева. – М.: Педагогика, 1980. – 136 с.
249. Эстетическое воспитание в вузе: Межвузов. сборник/ Ответ. ред. Г.П. Выжлецов. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1990. – Вып 7. – 156 с.
250. Эстетическое воспитание школьников. Вопросы теории и методики/ Под ред. М.Д. Таборидзе. – М.: Педагогика, 1988. – 103 с.
251. Эстетическое сознание и процесс его формирования: Монография / Ин-т философии АН СССР. – М.: Искусство, 1981. – 255 с.
252. Юнг К.Г. Психология бессознательного. Перев. з нем. – М.: Канон, 1994. – 320 с.
253. Юцевич Ю.Є. Наукові засади та народні традиції формування співацького голосу // Відродження українських традицій музичного виховання/ Упор. Н.Ф. Андрієвська, В.М. Овод, Р.І. Пашук. – Мелітополь: МДПУ, 1996. – с. 17-26.
254. Юцевич Ю.Є. Теорія і методика формування та розвитку співацького голосу. – Київ, 1998. – 158 с.
255. Якобсон П.М. Психология художественного восприятия. – М.: Искусство, 1964. – 86 с.
256. Яропуд З.П. Повышение эффективности музыкально-эстетического воспитания будущих учителей младших классов в пединституте: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01/ Киев. гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко. – К., 1987. – 22 с.